

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

İMÂMİYYE ŞİA'SINDA ON İKİ İMAMIN ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet KUBA

HAZIRLAYAN
Hacer FIRAT

MALATYA-2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI**

İMÂMİYYE ŞİA'SINDA ON İKİ İMAMIN ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hacer FIRAT

**Danışman
Prof. Dr. Mehmet KUBAT**

Malatya - 2022

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Mehmet KUBAT'ın danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “İmâmiyye Şîa'sında On İki İmamın Önemi” başlıklı çalışmamın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden ibaret olduğunu belirtirim.

Hacer Fırat

ÖNSÖZ

Hamd insanları yeryüzünün en üstün varlığı olarak yaratan Allah'a, salât ve selam insanlığa önder olarak gönderilen Rasûlulah'a (s.a.v.), âline ve gökteki yıldızlar gibi parlak olan ashabına olsun.

Din anlayışındaki farklılaşmaların bir tezahürü ve İslâmi düşünme tarzı olarak karşımıza çıkan mezhepleri anlayabilmek için, mezheplerin kendilerini hangi fikir ve hâdiselerle irtibatlandırdığına bakmak gerekir. Bu anlamda mezheplerin doğuşundan başlayarak kurumsallaştıkları süreci iyi analiz etmek önem arz etmektedir.

Başlangıçta siyasî bir niteliğe sahip olup doğurduğu fikirler tarihi süreç içerisinde itikâdî bir yapıya bürünerek zamanla mezhep şeklinde günümüze kadar devam eden Şîlik, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatının ardından imâmet/hilâfet için en uygun kişi olarak Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin olması gerektiğine inanan topluluğun müşterek adı olmuştur.

İslâm düşünce geleneğinde firkalaşma ve mezhepleşmenin belki de temel nedenlerinden biri olarak kabul edilecek imâmet meselesi, muhtelif ekollerce farklı değerlendirmelerle izah edilmiştir. Gulât ve azınlıkta olan firkalar dışında Şîî firkalar içerisinde kâhîr ekseriyeti oluşturan İmâmiyye/İsnâaşeriyye/Ca'feriyye mezhebi, Hz. Ali ve Ehl-i beyti'nin imâmete en layık kimseler olduğu ön kabulünden yola çıkarak bir takım âyet ve hadisleri Hz. Ali'nin velâyetine uygun olarak yorumlayıp imâmet doktrinini temellendirmiştir.

İmâmiyye Şîa'sında On İki İmamın Önemi isimli çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş'te çalışmanın kapsamı, amacı, önemi ve yöntemini ele almaya çalıştık.

Birinci Bölüm'de, Şîa kavramının anlam alanı, Şîîliğin ortaya çıkış sürecini, Şîî firkalardan sadece konumuzu ilgilendirenlerinin tarihsel süreçleri ve inançları konusunda bilgi vermeyi amaçladık.

İkinci Bölüm'de, Şîlik ve Şîî-İmami doğrultuda ortaya çıkan İmâmiyye fırkasının ortak noktası olan imâmet doktrinini, buna bağlı olarak gelişip prensip halini alan on iki imamın hayatını ve gaybet sürecini ele almaya çalıştık.

Üçüncü Bölüm'de ise, bugün Şiflik dendiğinde akla gelen İmâmiyye fırkasının isimlendirilmesi, teşekkül süreci, temel inanç esasları ve on iki imamın fırka için ne denli önemli olduğunu incelemeye çalıştık.

Çalışmamız boyunca ulaştığımız neticeleri ise *Sonuç* kısmında özetlemeye gayret ettik.

Öncelikle ders dönemlerinde derin bilgisinden istifade ettiğim, tezimi hazırlarken konunun belirlenmesinde, taslak aşamasında, son şeklini almasında ve her türlü güçlükle karşılaştığımda yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Kubat Bey'e, tavsiyeleriyle bana yol gösteren, zamanını ve yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Kadri Önemli Bey'e, çalışmanın sürdüğü esnada vefat eden saygı değer anneme, kalbiyle beni yüreklendiren kıymetli babama ve son olarak hayatın her alanında olduğu gibi çalışmanın her aşamasında tüm olanaklarını kullanarak sabırla ve anlayışıyla yanımda olan sevgili eşim İlhami Sadullah Fırat'a teşekkür ederim.

Hacer Fırat

Malatya-2022

ÖZET

Şîa, arkadaş-taraftar anlamına gelen bir kelime olup daha sonrasında Hz. Muhammed'in vefat etmesiyle halifelik makamının "nass ve tayin" yoluyla Hz. Ali'nin hakkı olduğunu düşünen ve bu kurumu masum imamların devam ettirdiğini iddia eden grupların ortak adıdır. Genelde Şîîliğin bel kemiğini oluşturan "İmâmet nazariyesi" bu mezhep için önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Nass ve tayin ile günümüze kadar ulaşan imamların sayısını on iki şeklinde sınırlandıran İsnâaşeriyye, kişinin iman etmesini bu on iki imama inanmakla eşdeğer tutmuş hatta inanç sistemini bu husus üzerine inşa ederek fırka için ne denli önemli olduğunu göstermiştir.

On iki imam prensibinin önemine vurgu yaptığımız çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; çalışmanın kapsamı, araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın yöntemlerine yer verdik.

Birinci bölümde; Şîîlik kavramının anlamı, Şîîliğin teşekkül süreci ve Şîî fırkalar hakkında genel bir bilgi verdik.

İkinci bölümde; Şîîlik ve bugün Şîîlik dediği zaman umumiyetle akla gelen İmâmiye fırkasının temel doktrinini oluşturan "imâmet kurumu ve on iki imamın hayatına" yer verdik.

Üçüncü bölümde; Şîî ekoller arasında belirgin özellikleri ile ön plana çıkan ve konumuzun ana fırkasını teşkil eden İmâmiye Şîa'sının isimlendirilmesine, teşekkül sürecine, inanç esaslarının neler olduğuna ve on iki imamın önemi konusunda bilgi verdik.

Sonuç da, varlığını Hz. Peygamber'den öncesine götürüp imama olan ihtiyaçla beraber yeryüzünün hüccetsiz kalmayacağını aklî ve naklî delillerle ispat etmeye çalışan bu fırkanın kıyamet'e kadar bu sistemin devam edeceğini bunun da on iki imam vesilesiyle gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Bu doğrultuda İmâmiyye'nin, Şîa'dan farklı olarak imâmet doktrinine imamların sayısını ve gaybet hususunu eklemiş olduğu neticesine vardık.

Anahtar Kelimeler: Şîîlik, Şîa, İmâmiyye, İsnâaşeriyye, On iki imam, Gaybet.

ABSTRACT

Shia is a word that means friend-supporter and is the common name of groups that believe that the caliphate is the right of Hazrat Ali through "nass and assignment" after the passing of Muhammad and claim that innocent imams continue this institution. The "imâmet nazareth", which usually forms the backbone of Shiism, is an important issue for this sect. Limiting the number of imams who have reached the present day with Nass and his appointment to twelve, İsnâaşeriyye equalized one's faith with believing in these twelve insinuations and even showed how important it is to the sect by building the belief system on this issue.

Our work, in which we emphasize the importance of the twelve imam principles, consists of introduction, three sections and the conclusion. In the introduction section; the scope of the study, the purpose and importance of the research, the methods of the research.

In chapter one; We gave a general information about the meaning of the concept of Shiism, the establishment process of Shiism and the Shiite factions.

In the second part; We included the "institution of imâmet and the lives of twelve imams", which constitutes the basic doctrine of the Imamiye sect, which comes to mind when it comes to Shiism and today's Shiism.

In the third part; We gave information about the naming of the Imamiye Shia, which stands out among the Shiite schools with its distinctive characteristics and constitutes the main sect of our subject, the establishment process, what are the principles of faith and the importance of twelve imams.

As a result, he claimed that this system would continue until the apocalypse, and that this system would continue until the, trying to prove that the earth would not without judgment with the need for innuendo before. Accordingly, we have concluded that Imamiyye, unlike Shia, has added the number of imams and the issue of unseen to the doctrine of the imam.

Keywords: Shiism, Shia, Imamiyya, İsnâaşeriyya, Twelve Imams, Occultation.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
I. Çalışmanın Kapsamı	1
II. Çalışmanın Amacı ve Önemi	2
III. Çalışmanın Yöntemi.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM: ŞİİLİK	4
1.1. Şîa Kelimesinin Anlamlandırılması	4
1.1.1. Lügatte Şîa.....	4
1.1.2. Kur'ân' da Şîa Kelimesinin Kullanıldığı Âyetlerin Değerlendirilmesi....	4
1.1.3. İstilahta Şîa.....	6
1.2. Şîa'nın Doğuşu ile İlgili Nazariyeler	8
1.2.1. Şîa'nın Doğuşunu, Hz. Ali'nin Resûlullah'ın Halifesi Olduğu ile İlişkilendiren Görüş	9
1.2.1.1. Gadîr-i Hum	9
1.2.1.2. Hz. Ali'nin Vasiliği.....	11
1.2.1.3. Kırtas Olayı	12
1.2.2. Şîilğin Doğuşunu, Hz. Osman Zamanındaki Fitne Olayı ile İlişkilendiren Görüş	13
1.2.3. Şîilğin Doğuşunu Hz. Ali Dönemi ile İlişkilendiren Görüş	15
1.2.4. Şîilği Hucr b. Adî Harekâtı ile İlişkilendiren Görüş	16
1.2.5. Şîilği Kerbelâ Olayı ile İlişkilendiren Görüş	17
1.2.6. Şîilği Tevvâbûn Harekâtı ile İlişkilendiren Görüş.....	18
1.2.7. Şîilği Muhtar es-Sekafî İsyamı ile İlişkilendiren Görüş	19
1.3. Şîi Fırkalar.....	20
1.3.1. Mutedil Şîi Fırkalar	22

1.3.1.1. Zeydiyye.....	22
1.3.1.2. Keysâniyye.....	24
1.3.1.3. İmâmiyye.....	26
1.3.1.4. İsmâliyye.....	27
1.3.2. Gulât Fırkalar (Gâliyye).....	29
1.3.2.1. Sebeiyye.....	29
1.3.2.2. Nusayrîyye.....	30
1.3.2.3. Dürzîlik.....	32
1.3.2.4. Bâbîlik-Bahâlik.....	35
İKİNCİ BÖLÜM.....	38
ŞÎA'DA İMAMET KURUMU VE GAYBET.....	38
2.1. Şîa'nın İmâmet Anlayışı.....	38
2.1.1. İmâmet ve Hilafet Kavramlarının Anlam Alanı.....	39
2.1.1.1. İmâmet'in Lügat Anlamı.....	39
2.1.1.2. Hilâfetin Lügat Anlamı.....	40
2.1.1.3. İmâmetin İstilah Manası.....	41
2.1.2. İmâmetin Vücubu ve Zarureti.....	42
2.1.3. İmamların İmâmetine Dair Deliller.....	44
2.1.3.1. Hz. İbrahim'in İmâmet Makamına Tayini.....	45
2.1.3.2. Tathir Âyeti.....	45
2.1.3.3. Velâyet Âyeti.....	46
2.1.3.4. Mevedde Âyeti.....	46
2.1.3.5. Tebliğ Âyeti.....	47
2.1.3.6. İrtidat Âyeti.....	48
2.1.3.7. Muâhat Hadisi.....	48
2.2. İmamlar ve Mehdî.....	49
2.2.1. Ali b.Ebû Talib.....	50
2.2.2. Hasan b.Ali b. Ebi Talib.....	52
2.2.3. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib.....	54
2.2.4. Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn.....	56
2.2.5. Muhammed el-Bâkır.....	57
2.2.6. Ca'fer es-Sâdık.....	57

2.2.7. Mûsâ el-Kâzım b.Ca‘fer	59
2.2.8. Ali er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım	60
2.2.9. Muhammed et-Takî (el-Cevâd)	62
2.2.10. Ali b.Muhammed en-Nakî (el-Hâdî)	63
2.2.11. Hasan el-Askerî b.Ali en-Nakî	64
2.2.12. Muhammed b.Hasan el-Mehdî	65
2.3. Gaybet Dönemleri	66
2.3.1. Küçük Gaybet Dönemi (Sefirler Dönemi)	67
2.3.2. Büyük Gaybet Dönemi	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	75
İSNAÂŞERİYE ŞÎA’SININ İMÂMET ANLAYIŞI	75
3.1. İmâmiyye Fırkasının İsimlendirilmesi Meselesi	75
3.1.1. İmâmiyye	75
3.1.2. İsnâaşeriyye	76
3.1.3. Ca‘feriyye	76
3.1.4. Râfiziyye	77
3.2. İmâmiyye/İsnâaşeriyye’nin Teşekkül Süreci.....	78
3.3. İmâmiyye/İsnâaşeriyye’nin İtikâdî Görüşleri	81
3.4. İmâmiyye Şîa’sında Şer’i Hükümlerin Kaynağı.....	112
3.5. İmâmetin Önemi	116
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	126

KISALTMALAR

AÜİF.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin, İbni (Oğlu)
Bkz.	: Bakınız
Çev	: Çeviren
Dğr.	: Diğerleri
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
Krş	: Karşılaştırınız
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
M	: Miladi
md.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
Trz.	:Baskı tarihi yok
Üniv	: Üniversite
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

I. Çalışmanın Kapsamı

İslâm Mezhepleri Tarihi, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren günümüze kadar devam etmekte olan siyasî ve itikâdî amaçlarla vücut bulmuş zümreleşme hareketlerini, bu oluşumların önderlerini ve görüşlerini, siyasetle ilgilerini, İslâm düşüncesine katkılarını, yayıldıkları bölgeleri, diğer mezheplerle olan ilişkilerini, zaman-mekân; fikir-hâdise irtibatı çerçevesinde betimleyici ve objektif olarak inceleyen bir bilim dalıdır.¹ Mezhepleri ve bunlara bağlı ortaya çıkan dinî ekolleri, bütün yönleriyle tanımadıkça günümüzün din anlayış- sorunlarını ve mühim olan siyasî- toplumsal olay ve olguları kavrayabilmek ve bunlara çözüm yolları üretebilmek mümkün görünmemektedir.²

İslâm dünyasında ortaya çıkmış siyasî-itikâdî, amelî saha içerisinde bulunan zümrelerin tamamı herhangi bir ayırım olmadan, “mezhep” teriminin içinde mülâhaza edilmiştir. Bu kullanımın karışıklığa sebebiyet vermesinden dolayı daha sonra toplumun itikâdî ve siyasî konulardaki genel anlayışından ayrılarak, kendilerine has düşünceler etrafında oluşan topluluklar için ise “fırka” kavramı kullanılmıştır.³

Bir mezhebî düşüncenin ortaya çıkışında; dinî, siyasî, tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel etkenlerin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Şahıs ve toplulukların düşünceleri, içinde yaşamış oldukları; dinî, tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel çevreden bağımsız bir şekilde incelenmesi mümkün değildir. Biz de çalışmamızda, Şîa mezhebinin kendi içerisinde farklı kollara ayrılmasına sebebiyet veren ve siyasî-itikâdî olarak şekillenmesinde önemli olan “imâmet” kavramını ve Şîi-İmâmi düşüncüyü bu faktörlerle bağlantılı olarak ele almaya çalıştık.

Konumuzun ana temasını İçeren İmâmiyye/İsnâaşeriyye ekolünün, inanç sistemi temelleri üzerine oturtmuş olduğu “on iki imam prensibinin” aslını oluşturan imâmet doktrini, Şîiliğin de temelini oluşturduğu için bir hayli geniş araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu sebeple araştırmamızın bütünlüğünü sağlamak için Şîilik

¹ Mehmet Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015), 22.

² Ethem Ruhi Fırlalı, “‘Açılış Konuşmaları’, Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şîi-Sünnî İlişkileri Sempozyumu,” (Çorum, 2014), 1-16.

³ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 17.

kavramının anlamı, Şîliğin teşekkül süreci ve Şîî fırkalar hakkında genel bir bilgi verdik. Bu bilgilerden sonra Şîilik ve bugün Şîilik dendiği zaman umumiyetle akla gelen İmâmiye fırkasının temel doktrinini oluşturan “imâmet kurumu ve on iki imamın hayatına” yer verdik. İmamların hayatlarını detaylandırdıktan sonra da İmâmiye Şîa’sının isimlendirilmesine, teşekkül sürecine, inanç esaslarının neler olduğuna ve on iki imamın önemi konusunda bilgi vermeyi uygun gördük.

Bu çalışmamız, Şîî-İmâmî geleneğin “İmâmet kurumunu ve on iki imam inancının” geçmişten başlayıp bugüne ele alış şeklini tespit edebilmek maksadıyla oluşturulmuştur. Konuyu en geniş haliyle görebilmek ve İmâmiyye Şîa’sı için nedenli önemli olduğuna delil teşkil etme yönünü değerlendirmek açısından, küçükte olsa bir çalışma yaparak araştırma dünyasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

II. Çalışmanın Amacı ve Önemi

İmâmiyye Şîa’sı kabul etmiş olduğu itikâdî fikirlerini, inanç esasları olan; tevhid, imâmet, nübüvvet, meâd ve adalet gibi ilkelere bağlı olarak biçimlendirmiştir. Bu çerçevede imâmet kurumunun, Hz. Muhammed’in dârı bekaya irtihalinin ardından nass ve tayin yoluyla, damadı Hz. Ali ve oğullarının soyundan devam edenlerin hakkı olduğu fikri kabul görmüş, on ikinci imamın da gaybete girdiği düşüncesinden sonra inanç esasları tam anlamıyla oluşmuştur. Bu bağlamda, gaybet ve ricat prensibi doğrultusunda fırkanın temel öğretisi olan “imâmet ve on iki imam inancı” temel öğreti olarak benimsenmiştir.

Bu çalışmanın amacı; on iki imam inancını, geçmişten-bugüne ele alış şeklini tespit edip, hadiseyi en geniş haliyle görebilmek ve İmâmiyye açısından önemini değerlendirmektir. Ülkemizde de bu konu ile ilgili farklı başlıklar altında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bizim amacımız derya-deniz olan bu alana küçükte olsa bir çalışma yaparak katkı sağlamaktır.

III. Çalışmanın Yöntemi

İslâm Mezhepleri Tarihi; geçmişte siyasi ve itikadi gayelerle ortaya çıkan ve günümüze kadar devam eden oluşumların, doğmuş oldukları ortamı, süreçlerini, öncülük eden şahısları, belirli fikir ve görüşlerini, ortaya koymuş oldukları eserlerini, yayıldıkları bölgeleri ve İslâm düşünce dünyasına sağlamış oldukları katkılarını objektif

ölçütlere bağlı kalınarak betimleyici bir metotları inceler. İrdelemiş olduğu oluşumları hak-batıl ayrımı yapmayarak, oldukları şekliyle anlayıp yorumlamaya çalışır.⁴

Her ilim, ancak kendine özgü ilmi usullerin kullanımı ile teşekkül edebilir.⁵ Bu anlamda “*İmamiyye Şîa’sında On İki İmam’ın Önemi*” başlıklı çalışmamızda, İslâm Mezhepleri Tarihi’nin yöntem ve tekniklerine uygun olarak objektif kriterlere uyulmaya çalışılarak betimleyici bir metot kullanılmıştır. Araştırma sürecinde mezhepleri tarafsız bir şekilde ve içerisinde doğup geliştirdikleri ortamdan soyutlamadan ele almaya gayret gösterilmiştir. Fikir ve görüşlerine taraf olmadan ele aldığımız oluşumların, isimlendirme, teşekkül sürecinde savunulan düşünce sistemi ve meydana gelen gelişmeleri fikir-hadise irtibatı göz önünde tutularak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın kapsamı göz önünde bulundurularak oluşumların temel sayılabilecek kaynaklarına ulaşmaya gayret gösterip veri sağlamaya çalışılmıştır.

---

⁴ Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 24.

⁵ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 3.

BİRİNCİ BÖLÜM: ŞİİLİK

1.1. Şîa Kelimesinin Anlamlandırılması

1.1.1. Lügatte Şîa

Hz. Muhammed'in nübüvveti esnasında, inanç birliği üzerine temellendirilmiş “mü'minlerin kardeş olması esasını” dikkate alan bir toplum oluşturulmuştur.⁶ Hz. Peygamber'in dâri bekaya irtihal etmesinin ardından itikâdî ve siyasî gayelerle vücut bulmuş fikirler ve şahıslar etrafında zümreleşen⁷ adına da “fırka” dediğimiz gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan bir tanesi de günümüze kadar varlığını devam ettiren Şîilik olmuştur. Şîiliğin ne olduğunu daha iyi anlamamız için öncelikle “Şîa” kelimesinin hangi anlamlara geldiğini açıklamamız gerekmektedir.

Şîa kelimesi, Arap dilinde (ş-y-'a) kökünden gelen bir kelimedir ve “mikdar, süre, arslan yavrusu, eş ve benzer, misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, ayrılmak, taraftarı olmak, firkalaşmak” manalarına gelir.⁸ Sözlükte “tâbi olmak desteklemek; şâyî olmak, çoğalmak” anlamlarındaki “şiyâ” kökünden türemiş olan “Şîa” kelime olarak “taraftar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “Hz. Peygamber'den sonra devlet başkanlığının, Hz. Ali'ye(ö. 40/661) ve onun evlâdından belirli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları”⁹ ifade eden kavramdır.

1.1.2. Kur'ân' da Şîa Kelimesinin Kullanıldığı Âyetlerin Değerlendirilmesi

Kur'ân'-ı Kerîm'e baktığımız zaman “Şîa” kelimesinin farklı anlamlara geldiğini görmekteyiz. Kelimenin geçtiği yerleri ve hangi anlamda kullanıldığı, kelimenin etimolojik kökenine dair ipuçları vermesi açısından önemli olduğundan buralara değinmek istiyoruz.

⁶ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 24.

⁷ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 36.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut, ts.), “ş-y-'a”, 8/188; Hasan Onat, “Şîiliğin Doğuş Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1 (1997), 79.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut, ts.), “ş-y-'a”, 8/188; Mustafa Öz, “Şîa - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Aralık 2021).

a)“De ki: ‘Allah size üzerinizden(gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter.’ Bak, anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!”¹⁰ Meâli verilen âyetlere bakıldığında Şîa, muhalif gruplar anlamında kullanılmıştır.

b)“Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırıcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıymdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o, huzur ve güveni bozarlardı.”¹¹ Meâli verilen âyette geçen “şiyâen” kelimesi; grup, sınıf, birine uyan anlamına gelmektedir.

c)“Sonra her gruptan, Rahmân’a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.”¹² Meâli verilen âyette geçen “şîatin” (gruptan)kelimesi; millet, ümmet, fırka anlamlarına gelmektedir.

d) “And olsun ki, senden önceki milletler arasında da elçiler gönderdik.”¹³ Meâli verilen âyete bakıldığında “şiyâ’an evvelin” kelimesi; millet, ümmet gibi anlamlara gelmektedir.

d)“Hepiniz Allah’a yönelin ve karşı gelmekten sakının, namazı kılın, dinlerini parçalayıp da bölük bölük olanlar gibi olmayın, bunlardan her fırka da kendilerinde olan ile böbürlenmektedir bununla övünen müşriklerden olmayın.”¹⁴ Meâli verilen âyete baktığımız zaman “kanu şiyâ’an” kelimesi; bölük, fırka gibi anlamlara gelmektedir.

Yine Kur’ân-ı Kerîm’in hem yukarıda zikrettiğimiz hem de farklı âyetlerine baktığımız zaman da Şîa kelimesinin “tarafdar, yardımcı, bölük, çeşitli grup, topluluk, fırka, birine uyan, küme, yaymak vb.” anlamlarına geldiğini görmek mümkündür.¹⁵ Âyetlerin genelini irdelediğimizde bölünmenin dini açıdan hoş karşılanmadığı gibi Hz. Ali’nin taraftarı olabilecek bir anlama gelmediğini de ifade etmemiz mümkündür.

¹⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Meâli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), el-En’âm 6/65.

¹¹ el-Kasas, 28/4.

¹² Meryem, 19/69.

¹³ el-Hicr, 15/10.

¹⁴ er-Rûm, 31-32/60.

¹⁵ Sebe’, 34/54; el-Kamer, 54/51; en-Nûr, 24/19; es-Sâffât, 37/83.

1.1.3. Istılahta Şîa

Şîa kelimesinin, tarih sahasında kullanıldığı anlamdan önce Arap dilinde bu kelimenin belirli grupları, tarafları ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kullanıma örnek vermek gerekirse; *Şîatü Osman*, *Şîatü Muâviye*, *Şîatü Ali* gibi belirli görüşler etrafında toplanan grupları ifade etmek için kullanılmış daha sonra bu kullanım farklılaşmıştır.¹⁶

Şîa kelimesinin ne anlama geldiğini daha iyi anlamak için Şîliğe mensup olan âlimlerin, kendilerini nasıl tanımladıklarına bakmakta yarar olduğunu düşünüyoruz. Şîliğin isimlendirilmesi hususunda, öncelikle bu fırkanın düşüncelerini benimseyen âlimlerin görüşlerini aktarmaya çalışacağız.

Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (ö. 310/922 [?]) ve Muhammed b. Hasan el-Kummî (ö. 290/903) Şîa kavramını, “Hz. Peygamber’in sağlığında ‘Ali taraftarı’ diye adlandırılan, dârı bekaya irtihalinin ardından da Hz. Ali (ö. 40/661)’nin imam-halife olduğunu ileri süren kimselerin oluşturdukları fırkadır ” şeklinde tanımlamışlardır. Muhammed b. en-Nu‘mân el-Hârisî el-Ukberî(ö. 413/1022) de bununla ilgili “Şîî olmak (Teşeyyu-Şîî savunucusu olmak), bir öndere samimiyetle ve dini bağlarla tabi olmak demektir ” ifadelerini kullanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan ifadelere göre de Şîa; “...*kendi şîasından (taraftarlarından) olan biri, düşmanına karşı ondan yardım istedi*”¹⁷ ifadesinde Allah, velâyet ve düşmanlık konusunda iki kişiyi ayrı tutmuş ve bu âyette açık bir şekilde taraflardan birine karşı teşeyyu’nun gereği olarak ortaya koymuştur. Bir başka âyetin meâlinde de: “*İbrahim de şüphesiz onun yolunu izleyenlerdendi.*”¹⁸ eş-Şîa şeklinde lam-ı tarifile olursa; Hz. Peygamber’den sonra ara olmadan Ali’nin halife olduğuna inanan ve bağımsız bir önder olarak kabul eden kimseler için kullanılan bir kelime olmasının yanında, zikredilen fırka için de özel bir isim olur.¹⁹

Çağdaş Şîî âlimlerinden Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö. 1904/1981)de Şîa’nın isimlendirilmesi ile ilgili: “...Hz. Peygamber’in halefi olmanın (imâmetin) Hz.

¹⁶ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 181.

¹⁷ el-Kasas, 28/15.

¹⁸ es-Sâffât, 37/83.

¹⁹ Hasan Onat - Sönmez Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 159.

Peygamber'in ailesinin özel hakkı olduğunu düşünen, ilim ve kültürde Ehl-i beyt'i takip eden kimseler"²⁰ olduğunu ifade etmiştir.

Farklı Şîî tanımlarına baktığımız zaman da Şîa'yı daha açık bir şekilde tanımlayan Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064)'nin Şîa ile ilgili olarak: " Şîa ile aşağıdaki hususlarda görüş birliğine varan herkes, Müslümanların ihtilâf ettikleri başka konularda bunlara uymasalar bile Şîî'dir. Hz. Ali, Resulullah'tan sonra insanların en üstünüdür. Kendisi ve ondan sonra çocukları halifelige en layık kişilerdir. Saydığım bu iki husustan başka türlü inanca sahip olanlar Şîî değillerdir"²¹ şeklinde bir yorumda bulunduğunu görüyoruz.

Şîî âlimlerin dışında İslâm Mezhepleri Tarihi müellifi olan Ebü'l Hasan el- Eş'arî (ö. 324/935-36) onlara, Ali taraftarı oldukları (Teşyi) ve Resûlullah'ın (s.a.v.) diğer ahabından üstün tuttıkları için Şîa denildiğini *Makalâtü'l-İslamiyyîn* adlı eserinde ifade etmiştir. Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153): "Onlar Ali'nin hilâfetini, gizli veya açık nasslara dayandığını ileri sürerler. Onlara göre imâmet, Ali'nin oğullarından başkasında olamaz. Şâyet olursa ya zulümle ya da takiyye ile olur" diyerek imâmetin, Hz. Ali'nin soyundan başkasına geçmeyeceğini, bununda nass ve tayinle gerçekleştiğini düşünen gruplar için kullanılan bir isim olarak açıklamaya çalışmıştır.²²

Yukarıda yapılan tariflerden sonra Şîa'yı terim olarak şöyle tanımlayabiliriz;

1. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra yerine geçecek halifenin Ehl-i beyt'ten birinin olması görüşünü temsil edenlere verilen isimdir.²³

2. Hz. Ali'nin, Hz. Peygamberin dâri bekaya irthalinin hemen sonrasında meşrû halife olduğuna inanan ve halifeliğinde insanlığın sonuna kadar onun soyundan devam edeceğini iddia edenlerin ortak adıdır.²⁴

---

²⁰ Ethem Ruhi Fıglalı, "Şîîliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Tebliğler ve Müzakereler*, (Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şîîlik Sempozyumu, İstanbul: İslâmi İlimler Vakfı, 1993), 34.

²¹ Cansu Kaymal, "Şîa'da İmamet Meselesi ve Egemenlik", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (Haziran 2017), 175

²² Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makalatu'l-İslâmiyyin*, çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 47.

²³ Osman Oral, *İslâm Mezhepleri Tarihi ve Terimler Sözlüğü* (Ankara: Tiydem Yayınları, 2014), "Şîa", 46.

²⁴ Onat, "Şîîliğin Doğuş Meselesi", 80-81.

1.2. Şîa'nın Doğuşu ile İlgili Nazariyeler

Hız. Muhammed'in sağlığında bir mezhepleşme yahut fırkalaşmanın olduğundan söz edemeyiz. O dönemde yaşamış olan Müslümanların, sorularına kolaylıkla cevap bulma imkânları vardı. Sahabe merak ettiği veya ihtilâfa düştüğü konuda Hız. Peygamber'e soruyor, Peygamber de sorulara vahiy ya da kendi görüşüyle cevap veriyordu. Peygamber efendimizin dâr-ı bekâyaya irtihalinin ardından dini farklı yorumlayanlar olmuş ve böylece mezheplerin doğuşuna zemin hazırlanmıştır.

Mezhepleşme, her dinin tarihinde yaşanan bir olgudur ancak dinin temelini kendisi değildir. Onları dinle bütünleştirmek doğru olmaz. Mezhepler, dinin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili bir olgudur. Mezhepler için "siyasî, sosyal sorunların ve çatışmaların olduğu dönemde, bu problemleri çözümlmek için ortaya çıkmış siyasî-toplumsal hareketlerdir" şeklinde bir ifade kullanmamız mümkündür. Bununla beraber dini yorumlamanın ve siyasi problemlere çözüm üretmenin dışına çıkıp izledikleri yolu, dinî ve siyasî çıkar elde etmek için birer araç olarak kullanan mezhepler de vardır.²⁵

Bir mezhep olarak Şîa'nın teşekkül süreci de yukarıda belirttiğimiz sebeplere bağlı olarak farklılık gösterir. Şîi müelliflere ve kaynaklara baktığımız zaman Şîa'nın doğuşunu, Hız. Peygamber öncesine veya Hız. Peygamber dönemine dayandırdıklarını görüyoruz.²⁶ Şîiğin ortaya çıkışının belirlenmesinde ki farklılıkların nedeni olarak, Şîa'nın tarihi olaylarla olan yakın ilgisi gösterilebilir. Şîiğin dışındaki bir oluşumdan örnek verecek olursak; Hâricîliğin esasları, Tahkîm Olayı'na dayandırılmış ve bu konuda tarihçiler arasında görüş birliği sağlanmıştır.²⁷ Şîilik ise diğer mezhepler arasında farklılaşma sürecinin belirlenmesi açısından en problemlili olan grubu temsil etmektedir. Bu problemi, mezhebin ortaya çıkışında çeşitli olayların etkisine ve ihtilâflara yönelik farklı iddiaların ortaya atılmış olmasına kadar götürebiliriz. Bu iddiaların neler olduğunu daha iyi kavramamız için fırka hakkındaki olayları ve ihtilâfları açıklamaya çalışacağız.

²⁵ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016), 39.

²⁶ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 136.

²⁷ Nesrin Aksoy, *Şîi Sünni Takrib Çalışmaları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 8.

1.2.1. Şîa'nın Doğuşunu, Hz. Ali'nin Resûlullah'ın Halifesi Olduğu ile İlişkilendiren Görüş

Şîilik düşüncesinin temellerini, Hz. Muhammed'den sonra imamın Hz. Ali olduğuna dair inanç meselesi oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak Şîiler, geçmişte gerçekleşen bazı olayları Hz. Ali'nin imam olduğuna delil saymışlardır.²⁸ Bu olayların neler olduğuna gelirse; Gadîr-i Hum Olayı, Hz. Ali'nin Vasiliği ve Kırtâs Vak'ası'dır. Saydığımız olaylar dışında farklı deliller olmakla beraber, bunlar Şîilerin geneli açısından delil olarak görülmektedir. Bu başlık altında bu olayların ayrıntılarını vermeye çalışacağız.

1.2.1.1. Gadîr-i Hum

Gadîr-i Hum denilen mevki, Mekke ile Medine arasında Cufe'ye 4 km uzaklıkta bulunan bir yerin ismidir. Şîi yazarlar, Hz. Peygamber'in veda haccını yapıp dönerken, Gadîr-i Hum denilen mevkide Hz. Ali'yi imam olarak seçtiklerini iddia ederler. Şîi eserlerde olay şöyle anlatılır: Gadîr-i Hum denilen yer, kervanların konaklamasına uygun olmadığı halde Hz. Peygamber buraya geldiğinde durmuş ve burada “*Ey Allah'ın Resulü! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kâfirler topluluğuna rehberlik etmez*”²⁹ meâlinde verilen âyeti inmiştir. Bu âyette geçen emri gerçekleştirmek için orada bulunan topluluğa dönüp: “Ben mü'minlere kendilerinden daha evla değil miyim? şeklinde sormuştur. Orada bulunanlar da: ‘Evet, ya Resûlullah’ derler. Daha sonra Peygamber de: Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır”³⁰ diyerek Hz. Ali'nin imam olduğunu açıklamıştır. Şîa'ya göre bu dostluk sadece Hz. Ali içindir. Şîiler bu iddialarını desteklemek için Hz. Ömer'in(ö. 23/644) kullanmış olduğu: “Bütün mü'min ve mü'minelerin velisi oldun (Ya Ali)” ifadesini aktarmaktadırlar.³¹ Şîi ve Sünni Müslümanlar tarafından farklı yorumlamalar getirilen bu hadis, Şîilerin iddialarına göre Hz. Ali tarafından, halifeliği esnasında Hz. Peygamber'in meşrû halefi olduğunu ispatlamak için açıklanmıştır.³²

²⁸ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 142.

²⁹ el-Mâide, 5/67.

³⁰ Hasan Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008), 199.

³¹ Aytekin Demircioğlu, “İbn Haldun'un Mukaddimesi Bağlamında Şîilik ve Alevilik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 69 (2014), 157.

³² Farhad Daftary, *Şîi İslâm Tarihi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 47.

Şîf yazarlara göre, Hz. Ali'nin imâmetinin duyurulması gerektiği ile ilgi inen âyetlerden biri de Mâide suresinde yer almaktadır. Şîf tefsircilerden el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî'ye (ö. 548/1154) göre de bu âyet, Hz. Ali ile ilgili nazil olmuştur ve hilâfetinin Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilmesi gerektiğini düşünmüştür.³³ Şîa'nın önde gelen hadis müelliflerinden Ebû Ca'fer Muhammed el-Küleynî (ö. 329/941) de “*Bugün size dininizi tamamladım; size nimetlerimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı beğendim*”³⁴ meâlinde yer alan âyetin veda haccı sırasında indiğini ve Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin imâmetini açıkladıktan sonra dinin tamamlandığını³⁵ ifade etmektedir.

Mehmet Cemal Sofuoğlu (1941/2013) da Gadîr-i Hum Olayı'nın, Şîfler tarafından çok önemsendiğini dile getiren; “Bütün bu hikâyeler, Gadîr-i Hum Olayı'nı destanlaştırılarak ve bazı Kur'ân âyetleriyle de irtibatlı hale getirilerek, Şîfler için hayati önem arz eden bir duruma sokulduğunu göstermektedir. Şîa tarihinden bu olayı çıkarırsak bu mezhep resmen temelsiz bir hale gelir. Şîilliği birçok açıdan bu olaya bağlamak mümkün görünüyor”³⁶ ifadelerini kullanmıştır.

Gadîr-i Hum hadisesinin arka planına bakıldığında, bu olayın yaşanmasına sebep olan bazı vaziyetler tespit edildiğine dair çeşitli rivâyetler aktarılmıştır. Bu rivâyetlere bakıldığında; Hz. Ali veda haccına Yemen dönüşü katılmaktadır. Hz. Peygamber'e yetişmek için yola önden çıkarak ulaştığı Mekke şehrinde kafilisini karşılayan Hz. Ali, ganimet malı olan kıyafetleri askerlerin üzerinde gördüğü için sinirlenmiş ve üstündeki giysileri çıkartmalarını istemiştir. Bunun üzerine askerler Hz. Peygamber'e gelerek şikâyetçi olmuşlardır.³⁷

Şîa tarafından imâmet ekseninde yorumlanan rivâyetlerin aslında, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin akrabası ve kendisinden olduğunu; insanların velisi olduğu ve ona darılmamak gerektiği şeklinde yorumlanmalıdır.³⁸ Bu çerçevede içinde görülüyor ki

³³ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 143.

³⁴ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, I, 199.

³⁵ Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîilliği*, 32.

³⁶ Sayın Dalkıran, *Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şîi Akidesine Tenkidleri*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2000), 183.

³⁷ Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasiliği Düşüncesi*, 49; Fırlıklı, “Şîilliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, 8.

³⁸ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*, 28.

Gadîr-i Hum denen yerde yaşanan şikâyetlerin de varlığıyla, Hz. Peygamber burada bazı itirazlara cevap vererek Hz. Ali'nin iyi niyetli olduğuna vurgu yapmak istemiştir.³⁹

1.2.1.2. Hz. Ali'nin Vasiliği

Sözlükte “bitişmek; bitişirmek” anlamındaki vasy kökünden türemiş olan *vasî* “bir kimsenin, ölümünden sonra onun adına yapılmasını istediği şeyleri kendisinden talep ettiği kimse” anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed’i temsil etmeyi, onun adına eylemleri yürüten biri olmayı, onun halefi olmayı, vârisliğini ifade etmek için kullanılır.⁴⁰ Aynı zamanda bir kimsenin üstünlüğünü dile getirmek için de kullanılmıştır.⁴¹

Şîî kaynaklarda vasî kelimesine, Hz. Ali’ye ithaf edilen bir sıfat olarak rastlamak mümkündür. Hz. Ali’nin vasi sıfatını üstlenmesiyle ilgili olarak; “(Önce) en yakın akrabamı uyar”⁴² meâlinde verilen âyet indiği zaman, Hz. Peygamber bu görevi yerine getirip, akrabalarını İslâm’a davet etmiştir ancak yaşı küçük olmasına rağmen sadece Hz. Ali bu davete olumlu cevap vermiştir.⁴³ Bunun üzerine Resûlullah; “İçinizden bu benim kardeşimdir, vasimdir, halifemdir; artık onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz”⁴⁴ hadisini, Hz. Peygamber’in vasisi olma sıfatını üstlendiğine dair delil olarak saymışlardır.

Ethem Ruhi Fığlalı’nın da konuyla ilgili olarak “Hz. Ali’nin; bütün Müslümanlar tarafından kabul edilen, itibarlı, değerli, Muhammed’in amcasının oğlu, Medine’de kendisini kardeş ilan ettiği kimse ve sevgili kızı Fatıma’nın eşi olması söz konusu olduğu için, bu konuyla ilgili ilk fikirlerin oluşması, son derece doğal ve doğrudur. Ancak ortaya çıkan bu fikirler, bir fırka yahut ayrı bir zümre kurmak şeklinde değil, manevi açıdan bir bağlılık ve samimi bir dostluktur”⁴⁵ ifadeleri, önem arz etmektedir. Ehl-i sünnet hadisçilerine göre de Hz. Peygamber, sahabelerin beğendiği özelliklerini

³⁹ Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, 24; Fığlalı, “Şîîliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, 9.

⁴⁰ Mustafa Öz, “Vasî - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 31 Aralık 2021), 42/546-547.

⁴¹ Ragıp el-İsfehani, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü Müfredat*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 1163.

⁴² eş-Şûrâ, 26/214.

⁴³ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 170.

⁴⁴ Abdülbaki Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 33.

⁴⁵ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 291.

belirtmiş ashabını övmüştür ancak ne öncesinde ne de vefatı esnasında halifelik makamına kimseyi bırakmamıştır.⁴⁶

1.2.1.3. Kırtas Olayı

Şîi düşüncenin, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra imam olduğunu temellendirdiği bir diğer olay da Vasiyetname meselesidir. Burada Kırtas Hadisesi'nin ne olduğuna ayrıntılı olarak yer vereceğiz.

Abdullah ibn Abbas (ö. 68/687-88/)'tan rivâyetle; Hz. Muhammed (s.a.v.), artık hastalığın şiddetlendiği bir anda yanındakilere “Bana bir kâğıt ve bir kalem getirin; size bir vasiyette bulunacağım (yazdıracağım) ki benden sonra ihtilâfa düşmeyesiniz.” diye buyurmuştur. Bunun üzerine oradaki Müslümanlar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer ve bazı sahabeler Hz. Peygamber'in bu isteğinin ve sözlerinin hastalığın şiddetinden dolayı olduğunu söyleyip, kendilerine Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetinin yeteceğini eklemiştir. Tartışmalar devam edip sesler yükselince de Hz. Peygamber orada bulunanların odadan ayrılmalarını istemiştir. Sahabe, bu tartışmalardan sonra kendisine istemiş olduğu kâğıt ve kalemi getirmek isteyince de “Bundan sonra neye yarar!” demiştir.⁴⁷

Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd'ın (ö.230/845) bu olaydan bahsettiği metinlere göre de “Resûlullah'ın (sav) hastalığı sırasında evde Ömer b. Hattâb'ın da içinde bulunduğu adamlar vardı. Resûlullah (sav), ‘Bana bir kâğıt getirin de, sizin için benden sonra sapıklığa düşmeyeceğiniz bir şey yazayım.’ dedi. Hz. Ömer: Peygamber'in ağırları artmıştır yanımızda Kur'ân var. Bize Kur'ân-ı Kerîm yeterlidir demesinin üzerine oradakiler tartışma içerisine girdiler. Onlardan bazısı: ‘getirin Resûlullah (sav) sizin için yazsın.’ derken, bazısı da Hz. Ömer ile aynı şeyi söylüyordu. Sesler ve tartışmalar artınca Resûlullah (sav) hüzünlenip ‘yanımdan kalkın!’ dedi.” Kırtas Hadisesi, bu şekilde gerçekleşmiştir. Ubeydullah b. Abdillah da(ö. 98/719), İbn Abbâs'ın “Peygamber ile yazmak istediği yazı arasına girmiş olan fitne ne büyük fitnedir” dediğini ifade etmektedir.⁴⁸

⁴⁶ Dalkıran, *Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnet'in Şîi Akidesine Tenkidleri*, 186.

⁴⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiye Şîası: (Caferiyya mezhebi): Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 26.

⁴⁸ Şaban Öz, “Kırtas Hadisesi ve İlgili Rivâyetlerin Tenkîdi –İbn Sa'd Özelinde-”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3 (Haziran 2009), 281.

Şîa, yukarıda bahsedilen hadiseyi “Hz. Muhammed’in vasiyetini yazdırmasına izin verilseydi Hz. Ali’nin, kendisinden sonra Müslümanların halifesi olduğunu yazdıracaktı” şeklinde yorumlamıştır. Yaşanılan Kırtas Olayı’nı da düşünceleri ile orantılı olarak Hz. Ali’nin hilâfeti için delil olarak göstermişlerdir.⁴⁹

Şaban Öz, Kırtas Olayı ile ilgili yapılan rivâyetleri eleştirirken, Hz. Peygamber’in ümmetin dalalete girmesini engelleyecek böyle önemli bir meseleyi, Resûlullah’ın uzun nübüvvet hayatında değil de vefat etmeden birkaç gün önce yazdırmak istemesini anlaşılır bulmamıştır. Aynı zamanda Hz. Muhammed’in ümmetine olan sevgisi ve ilgisi herkes tarafından bilinirken, yanında sesler yükselip tartışmalar oldu diye bu kadar önemli bir meseleyi yazdırmaktan vazgeçtiğini, ümmetinin de sapıklığa düşmesine ses çıkarmayacağını düşünmek onun şahsiyetine ve yapmış olduğu tebliğ görevine yapılan saygısızlık olarak görmüştür. Yine olayın gerçekleştiği gün ile Hz. Peygamber’in vefat ettiği günün farklı olduğu, o zaman dilimi içerisinde Hz. Peygamber’in çıkıp hutbe verdiği, ümmetin sonsuza kadar sapkınlığa düşmesini engelleyecek bir mevzunun tekrar dile getirilmemiş olmasının düşünülemez olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰

1.2.2. Şîliğin Doğuşunu, Hz. Osman Zamanındaki Fitne Olayı ile İlişkilendiren Görüş

“Fitne” kelimesi, sözlükte “altın ve gümüş gibi değerli madenleri saflığını anlamak için ateşte eritmek” mânasına gelen *fetn (fütûn)* kökünden türemiştir. Terim olarak ise; imtihan, iyi veya kötü şeylerle deneme; mânevî çöküntü; dinî, içtimaî ve siyasî kargaşa anlamına gelir.⁵¹ Kelime, Kur’ân-ı Kerîmde *يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ* “O gün onlar, ateşe atılıp sınanırlar”⁵² âyetinde olduğu gibi; ateşe atma, ateşle azap etme, ateşle imtihan edilme gibi anlamlara da gelmektedir. Fitne, ne sözlük anlamıyla ne de Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanım şekliyle dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa, anarşi, iç savaş gibi anlamlarına gelmemektedir.⁵³

Hz. Ali’nin, Hz. Peygamber’den sonra imam olduğunu ve ona biat edilmesi için yapılan davetlerin genellikle dini değil daha çok siyasî bir özellik taşıdığını, yaşanan

⁴⁹ Onat, “Şîliğin Doğuş Meselesi”, 92.

⁵⁰ Öz, “Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivâyetlerin Tenkîdi –İbn Sa’d Özelinde-”, 282-283.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “fitne”, (Beyrut, ts.), 13/317; Mustafa Çağrırcı, “Fitne - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 01 Ocak 2022).

⁵² ez-Zâriyât, 51/13.

⁵³ Çağrırcı, “Fitne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 01 Ocak 2022).

olaylardan anlamamız mümkündür. Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer zamanında yapılan devlet yöneticiliğinin de daha çok “adalet ve işi ehline verme” kavramları üzerinde durulduğundan, yöneticilerden kaynaklı yapılan şikâyetler bariz bir şekilde dile getirilmemiştir. Ancak Hz. Osman’ın(ö. 35/656) halifeliği zamanında bu memnuniyet hali değişmiş; Hz. Osman’ın yapmış olduğu faaliyetlerde bazı şeylere göz yumması, önemli mevkilerde akrabalarına görev vermesi, Emevîlerin idare ettikleri yerlerde bulunan halka usulsüz ve kötü davranmaları, halkın Hz. Osman’a ve akrabalarına karşı tavır almalarına ve siyasî anlamda Şîa’nın gelişmesine ortam oluşturmuştur. Şîliğin Hz. Osman’ın halifeliği esnasında, “Fitne hadisesine” bağlı olarak ortaya çıktığını savunanlar, İbn Sebe meselesinden yola çıkarak bu düşüncelerini temellendirmektedirler. Erken dönem Şîî kaynaklarda da Hz. Ali’nin imâmet meselesinin ilk olarak İbn Sebe tarafından dillendirildiği yer almaktadır.⁵⁴

Hz. Osman dönemi olaylarına bakıldığında Sebeiyye, halifenin katliyle sonuçlanan ayaklanmayı gerçekleştiren isyancı grubun adı olarak kullanılmaktadır. Hâlbuki dönemin olaylarına Hulefâ-yı Râşidîn dönemi tarihçisi Seyf b. Ömer (ö. 180/796)’in Sebeiyye rivâyeti dışında bakıldığında, olayların arka planında en büyük faktör olarak kabile ilişkilerinin var olduğu görülmektedir. Seyf’in “Osman dönemi olaylarında İbn Sebe’yi başrolmüş gibi ele almasında ki temel neden, başta Hz. Osman olmak üzere o dönemin yöneticilerinin siyasî yanlışlarının, söz konusu Sebeî kurguyla arka plana atılmak istendiği” fikirleri iddia edilmiştir. Ancak Abdullah b. Sebe zamanla suikastçı grup lideri olarak, halifenin katledilişi sürecinde yeniden tarih sahnesine çıkmıştır.⁵⁵ Konuya açıklık kazandırmak için İbn Sebe’nin kim olduğu ve bu durumlarla ne ilgisi olduğunu açıklamakta yarar olduğu düşünmekteyiz.⁵⁶

Abdullah İbn-i Sebe, Yemen’in San’a ilinde doğmuştur. Himyer kabilesine mensup olan İbn Sebe Yahudi bir âlimdir. Medine’ye geldiğinde Müslüman olduğu söylenir. Hz. Osman’dan çok fazla ilgi ve övgü beklediği halde beklentisi karşılanmamış ve din değişikliğinden dolayı Yahudiler arasındaki konumunu da kaybetmiştir. Hz. Osman’ın ilgisizliğine çok fazla içerlenen İbn Sebe, Müslümanların arasına fitne yayarak onlardan intikam almaya çalışmıştır. Hz. Osman’ın yönetiminden

⁵⁴ Mazlum Uyar, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 97.

⁵⁵ Cenksu Üçer - Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 469.

⁵⁶ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 161.

memnun olmayan halkın, bu durumundan yararlanmaya çalışmıştır. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in damadı olduğunu ifade etmiş, onu temsil etmesi gereken kişinin Hz. Ali'nin olmasına dair ortaya attığı iddiayı dağıttığı her yerde yaymıştır.⁵⁷ Abdullah ibn Sebe'nin: "*Hazret-i İsa'nın avdet edeceğine inanıyoruz. Hâlbuki Hz. Peygamber ondan daha büyük bir peygamber olduğu halde niçin geri dönmese? Her Peygamber'in bir vasisi vardır. Ali de Muhammed'in vasisidir. Peygamber bizzat demişti ki: 'Harun, Mûsâ'ya nasılsa sen de bana öylesin...' Ali, Peygamber'in elinde büyümüş, onun damadı, akrabası ve nihâyet bir kahramandır. Binaenaleyh, hilâfet her bakımdan onun hakkıdır. Şu halde Osman gasıbtır*"⁵⁸ şeklinde sarfettiği sözler halkı daha da kışkırtmış ve o büyük fitnenin çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Farklı kaynaklarda da, Hz. Osman zamanından hiç bahsedilmeden İbn Sebe'nin Hz. Ali'yi tanı olarak görüp bu tür iddialar ortaya atmasından sonra Hz. Ali'nin, onun yakılması gerektiğini emredip daha sonra vazgeçmiş olduğu söylenir. İbn Sebe ile ilgili ifadeler arasında ortak bir noktanın olmaması ve birbiriyle çelişmesinden dolayı Şiîliğin doğuşunun, Hz. Osman dönemindeki fitne hadisesiyle bağdaştırmanın doğru olmadığı aktarılmaktadır.⁵⁹

1.2.3. Şiîliğin Doğuşunu Hz. Ali Dönemi ile İlişkilendiren Görüş

Hz. Ali'nin halife olarak geldiği toplum, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra derin ve keskin sosyal ayrılıklardan oluşan bir toplum haline dönüşmüştür. Bu toplum Hz. Ali'den çözüme kavuşturmasını istedikleri sorunları da içerisinde barındırırdı. Bunların içinde en önemli sorunun "Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması" meselesi olduğu düşünülmektedir. Hz. Ali hilâfet döneminde hem Muâviye'nin(ö. 60/680) "Osman'ın kanını talep" adı altında hilâfet isteğiyle⁶⁰ hem de Hz. Osman'ın kanını isteyerek ona savaş açan Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656), Aişe (ö. 58/678) ve Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) ile mücadele etmiştir.⁶¹

⁵⁷ Hayati Ülkü, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Çelik Yayınları, 2015), 33.

⁵⁸ Y. Ziya Yörükân, İlahiyat Fak. Müslümanlıkta Dinî Tefrika notlarından, 19.

⁵⁸ Uyar, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 98.

⁵⁸ Fırlı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 51.

⁵⁹ Uyar, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 98.

⁶⁰ Fırlı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 93.

⁶¹ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 164.

Bu karışık ortam, Hz. Ali'nin tarafını tutarak “Şîatü Ali” adını alan siyasî bir grubun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁶² Ebû Hâmid İzzüddîn el-Medâinî'nin (ö. 656/1258) *Nehcü'l-belağa* şerhinde “Ehl-i beyt'e yapılan eziyet ve işkencelerden bir bölümün beyanı” başlığıyla açmış olduğu babdan anladığımız kadarıyla⁶³ Muâviye'nin başlattığı Ali'yi kötüleme kampanyası ile bu Şîatü Ali kavramının etkisi, uzun yıllar boyunca sürmüştür.⁶⁴ Etkisi uzun yıllar boyunca devam eden olaylar, söylenmiş olan sözler ve daha sonra ortaya atılan iddialar kesin olarak Şîliğin doğuşunu, Hz. Ali zamanından başladığını göstermemektedir.⁶⁵

1.2.4. Şîliği Hucr b. Adî Harekâtı ile İlişkilendiren Görüş

Şîliğin doğuşunu, Hucr b. Adî (ö. 51/671) harekâtı ile ilişkilendiren görüşlere geçmeden önce Hucr'un kim olduğuna değinmek istiyoruz.

Hucr b. Adî, Câhiliye zamanında dünyaya gelmiştir. Babası, Câhiliye dönemi'nde yaşanan bir savaş esnasında kılıçla sırtından yaralandığı için Edber lakabıyla bilindiğinden, kendisine Hucr b. Edber ismi de verilmiştir.⁶⁶ Hucr b. Adî, Hz. Hasan (ö. 49/669)'ın halifeliği döneminde bazı olaylar içerisinde bulunup, ön plana çıktığı için Şîller açısından önemli bir şahsiyet olarak görülmüştür.

Hz. Hasan'ın, halifeliğini Muâviye b. Ebû Süfyân'ye devretmesinden sonra Kûfe'de yeni bir döneme girilmiştir. Kûfe şehri, hem Hz Ali sevenlerinin hem de Hz. Osman'ın öldürülmesinde parmağı olanlarının yerleşkesi olarak bilindiği için Muâviye açısından, güven vermeyen bir izlenimi vardı. Kûfelilerin ne kadar güvenilir olduklarını ve kendisine karşı içten içe öfke duyanları tespit etmek amacıyla valisine: “*Ali'ye sürekli küfretmeyi ve onu kötulemeyi ihmal etmeyeceksin. Osman'a da Tanrı'dan sürekli bağışlanma dileyeceksin. Ali'nin ve adamlarının ayıplarını her fırsatta ortaya dönecek, onları kötileyip duracaksın. Osman'ın taraftarlarını sürekli övecek, Ali'nin taraftarlarını yere batıracaksın*” diyerek Kûfe halkına aba altından sopa göstermiştir. Yapılan bu davranış halk tarafından olumsuz karşılanmış ve Hucr b. Adî tarafından,

⁶² Cemil Hakyemez, “İtikâdi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2004), 73.

⁶³ Muhammed Mescid-i Camii, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Siyasî Düşüncenin Temelleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 123.

⁶⁴ Hakyemez, “İtikâdi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri”, 73.

⁶⁵ Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîliği*, 47.

⁶⁶ Nedim Bozkurt, “Hucr b. Adîyy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 18, 277-278.

Emevî Valisi Muğire'ye (ö. 50/670) rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. Halkın rahatsızlığı dikkate alınmadan faaliyetlerine devam etmişlerdir.⁶⁷ Yine bir gün Muğire b. Şube'nin Hz. Ali ve onun tarafını tutanlara hakaret dolu sözler söylediği sırada Hucr b. Adî: *“Behey adam! Şu adamlarına emret de kesmiş olduğun maaşlarımızı bize geri dağıtsınlar. Bu mallar senin değildir. Sen bu göreve başladığından beri mü'minlerin emiri Hz. Ali'yi sürekli kötüleyip duruyorsun.”* Mescitte bulunanların üçte birinden fazlası ayağa kalkıp: *“Hucr doğru söyledi ve haklıdır da, emir ver de şu bizim ne zamandan beri kesmiş olduğun maaşlarımızı ve haklarımızı versinler. Takınmış olduğun tavır bize hiçbir hak ve menfaat tanımıyor”*⁶⁸ diyerek yönetimi eleştirisinde Hucr b. Adî'ye destek vermişlerdir. Muğire'nin valiliği sırasında kendisini eleştirenlere karşı şiddet içeren bir tavır içerisinde olmamıştır. Muğire'den sonra valiliğe gelen Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673) ise Muğire'nin aksine kendisini ve yönetimi eleştirenlere karşı şiddet dolu tavırlar sergilemiştir. Hatta Hucr b. Adî ve arkadaşlarının, idam edilmesine sebep olmuştur.⁶⁹ Hucr b. Adî'nin Abdurrahman ve Ubeydullah adındaki oğullarını da Hz. Ali'nin tarafında yer aldıkları bahanesi ile öldürmüşlerdir.⁷⁰ Bu olay, halk arasında çok fazla ses getirmiştir. Araştırmacıların bazıları Hucr b. Adî olayını, ilk Şîi ayaklanma olarak görürken,⁷¹ Hucr b. Adî'yi de ilk Şîi olarak kabul etmektedirler. Şîa da başlangıcının, Hucr ile olduğunu söylese de Hucr b. Adî'yi şu anki manada bir Şîi saymak zordur. O zamana baktığımızda Hz. Ali taraftarlarıyla diğerleri arasında dini bakımdan görüş farklılıkları yoktu. Aralarında oluşan fark siyasî görüşten kaynaklanmaktadır. Bu sebeple “Hucr b. Adî ilk Şîi'dir” şeklinde kesin bir yargı kullanmak yanlıştır.⁷²

1.2.5. Şîiliği Kerbelâ Olayı ile İlişkilendiren Görüş

Kerbelâ Hadisesi (10 Muharram 61/10 Ekim 680), tarihte Müslümanların kalbinde derin izler bırakan elim bir olaydır. Bu olayın Şîa ile ilgisinin ne olduğunu anlamak için

---

⁶⁷ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adîyy Hareketi”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2004), 32.

⁶⁸ Ali Dadan, “İslâm Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, *İstem Dergisi*, 5 (2005), 207.

⁶⁹ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (4) (Abbâsiler Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 55.

⁷⁰ Bozkurt, “Hucr b. Adîyy”, 278.

⁷¹ Söylemez, “Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adîyy Hareketi”, 32.

⁷² Dadan, “İslâm Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, 221.

öncelikle Kerbelâ dediğimiz hadisenin nasıl meydana geldiğine değinmekte yarar vardır.

Hız. Muâviye'nin ölümünden sonra oğlu Yezîd (ö. 64/683)'in halifelîğe geçmesiyle Kûfe yönetimi, Hız. Hüseyin'in(ö. 61/680) Yezîd'e biat etmemesini fırsat bilerek onu şehirlerine davet etmek için mektuplar yazmışlardır.⁷³ Hız. Hüseyin, Yezîd'in İslâm'a yakışır bir hayat tarzı olmadığı için Müslümanları yönetemeyeceği fikri içindeyken, ısrarla gelen mektuplar da kendisini cesaretlendirmiş ve harekete geçmesini sağlamıştır.⁷⁴ Kûfe'nin önde gelenlerinin isteklerinden sonra Hız. Hüseyin amcası oğlunu Kufe'ye durum kontrolü yapması ve kendisine biat alınması için göndermiştir. Yezîd bu durumdan haberdar olunca, halk tehdit ve baskı altına alınmıştır. İsrarlar üzerine Kûfe'ye doğru yola çıkan Hız. Hüseyin ve beraberindeki kişiler, Kerbelâ denilen mevkide konaklamışlardır.⁷⁵ Yezîd valilerine haber vermiş ve Ubeydullah b. Ziyâd (ö. 67/686) tarafından hazırlanan ordu, Kûfe'ye gelenlerin suyla bağlantısını kesip etraflarını kuşatmıştır. Kuşatma esnasında Hız. Hüseyin ılımlı konuşup geri gitmek istemişse de çabası sonuç vermeyip hem kendisi hem yanında bulunanlardan bazıları vahşice katledilmişlerdir.⁷⁶

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Kerbelâ ayaklanması, İslam Tarihi'nin önemli ve karışık bulunan hadiseleri arasında kabul edilmektedir. Siyasî sonuçlarının yanında Şîa hareketinin ideolojisini oluşturan önemli bir olay sayılmıştır. Hız. Hüseyin ve destekçileri açısından bakıldığında bu olay Şîa kavramının, ıstılahî bir anlam kazanmasına sebep olmuştur.

1.2.6. Şîliği Tevvâbûn Harekâtı ile İlişkilendiren Görüş

Hız. Hüseyin'e mektup yollayanlar, onu Kûfe'ye davet ettikten sonra yalnız bırakıp Kerbelâ denilen yerde vahşice katledilmesine neden olmuşlardır. Daha sonra onu yalnız bırakmalarından dolayı pişman olduklarını açık bir dille ifade ettikleri için kendilerine *Tevvâbûn* adı verilmiştir. Tevvâbûn adı verilen bu grup vicdan azabından kurtulmak için yemin etmiştir.⁷⁷ Şîî kaynaklar, Şîa'nın her ne kadar Hız. Hüseyin'in

⁷³ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, (4) (Abbasiler Dönemi), 84.

⁷⁴ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, (4) (Abbasiler Dönemi), 85.

⁷⁵ Şadi Meddah, *Maktel-i Hüseyin*, çev. Erdoğan Erbay - Selahattin Tozlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 21.

⁷⁶ Meddah, *Maktel-i Hüseyin*, 22.

⁷⁷ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, (4) (Abbasiler Dönemi), 107.

öldürülmesinden sonra ortaya çıkan “Tevvâbûn Harekâtı” ile başladığını⁷⁸ belirtmiş olsa da Şîa kavramının kullanılış şeklinin bu olayla aynı zamanda ortaya çıktığını söylemek güçtür.⁷⁹

1.2.7. Şîliği Muhtar es-Sekafi İsyanı ile İlişkilendiren Görüş

Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafi, 622 yılında Taif şehrinde doğmuştur. Babası Ebû Ubeyd'dir. Muhtâr es-Sekafi'nin Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir döneminde etkin faaliyetleri görülmemiştir. Babası Ebû Ubeyd, Hz. Ömer dönemi İran seferlerinde, İslâm ordusunun komutanı olarak görev yapmıştır. Muhtar es-Sekafi'nin Kerbelâ Olayı'ndan sonra daha fazla etkin olduğu görülür.⁸⁰ Kerbelâ Olayı, kendisinden sonra pek çok siyasî, sosyal ve askerî hareketin oluşmasına uygun bir ortam hazırlamıştır. Muhtâr es-Sekafi ayaklanması, Kerbelâ Olayı'nın başarılı olan ilk faaliyeti denilebilir. Muhtâr önderliğindeki hareket, gücünü Kerbelâ mevkinde yaşananların intikamını almak olan düşüncesinden beslemiş ve destekçilerini Hz. Hüseyin'in adını sloganlaştırmak suretiyle toplamıştır. Muhtâr ayaklanması; Yemenî Arap kabileleri, Medâin halkı, mevâlî ve sosyoekonomik bakımdan güçsüz kimseleri içerisinde barındıran bir oluşumdur.⁸¹

Muhtâr es-Sekafi, “Hüseyin'in intikamı” sloganıyla 685 yılı Ekim ayında isyan harekâtını başlatmış⁸² ve başarılı da olmuştur. Kendisi Ehl-i beyt adına ayaklanmış, Mezhepler Tarihi açısından ilk Şîî hareket denebilecek bir ayaklanmanın öncüsü olmuştur.⁸³ Hz. Hüseyin'in kanını arzuladığı bu yolda başarılar elde etmiş olsa da zamanla sonunu hazırlayan sebepler ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sebepler: taraftarlarının farklı toplulukları barındırması, mevaliye değer vermesi ve kendisini kötülecek iddialara muhatap olması şeklinde sıralanabilir.⁸⁴

---

⁷⁸ Mevlüt Koyuncu, “Aleviliğin Menşei Olan Şîa'nın Ortaya Çıkışını Etkileyen Tarihsel Olaylar”, *Sosyal Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1 (2015), 9.

⁷⁹ Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîliği*, 90.

⁸⁰ Yasin Kurnaz, “Muhtâr es-Sekafi Hareketindeki Gâli Davranışlar ve Muhtâr es-Sekafi'nin Bu Davranışlar Karşısındaki Tutumu”, *İstem Dergisi*, 36 (2020), 499-520.

⁸¹ Yasin Kurnaz, “Muhtar Es-Sekafi Harekâtına Destek Veren Unsurlar, mütefekkir”, *Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 6/12 (2019), 472.

⁸² Hüseyin Güneş, “Muhtar Es-Sekafi Harekâtı Karşısında Muhammed b. Hanefiyye'nin Yeri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 75 (2015), 183.

⁸³ Fığlalı, *İmamiye Şiası*, 148.

⁸⁴ Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîliği*, 108.

Fitne Olayı, Tevvâbûn Hareketi, İbn Sebe Ayaklanması ve Muhtar b.Ebû Ubeyd es-Sekâfî İsyanı kısmen Şîî fikirlerin doğuşuna ortam hazırlayan⁸⁵ olaylar olmuşsa da zamanla bu hareketlerin bütünleşmeyip, fikir ve kişilerle sınırlı kaldığını görmek mümkündür.⁸⁶ Ele aldığımız hadiselerle baktığımız zaman da Şîîliğin doğuşuna dair farklı olaylar, dönemler ve tarihlere rastlamak mümkündür. Doğduğu tarihe dair fikir beyan edenlerin, kendi düşüncelerini kabul ettirmek için birtakım deliller iddia ettikleri görülmektedir. Şîîlik bir süreç ürünüdür, böyle olunca doğuşuna dair kesin bir tarih ve olayı belirtmek yanlış bir ifade olacaktır.⁸⁷ Şîîliğin doğuşuna dair iddia edilen olayları ve ihtilâfları açıklamaya çalıştıktan sonra konu ile bağlantılı olarak fırkanın hangi kollara ayrıldığına yer vermek istiyoruz.

1.3. Şîî Fırkalar

Şîîler arasında, önder olarak seçtikleri kişiler öldüğünde onun yolunu tutarak oğullarına tâbi olmaya devam edenler olduğu gibi onun ölmediğini savunup, Mehdî olarak geleceğini ve dünyayı zulümden kurtaracağını bekleyenler de vardır. Önderlerinin ölümünü normal olarak kabul edenler de ayrı ayrı oğullara bağlandıkları için Şîî fırkalar, farklı sınıflandırmalara tabi olmuşlardır.⁸⁸

Ebü'l Hasan el- Eş'arî, Şîa'yı üç farklı kola ayırmaktadır. Bu kolları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Gâliyye, bu kol kendi içerisinde on beş fırkaya ayrılmaktadır; Beyâniyye, Cenâhiyye, Harbiye, Muğîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Mu'ammeriyye, Bezîgiyye, Umeyriyye, Mufaddaliyye, Ali'nin Allah olduğunu iddia edenler, Şurayîyye, Nemîriyye, Sebeiyye, Mufavvıza

2.Râfıza, yirmi dört fırkaya ayrılmaktadır; Keysâniyye, Kerbiyye, Râvendiyye, Rîzâmiyye, Ebû Müslümiyye, Harbiyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Hüseyiniyye ve Muhammediyye, Nâvûsiyye, İsmâîliyye, Karâmita, Mubârekiyye, Sumeytiyye, Ammariyy/Fathiyye ve Zurariyye/Nemiriyye, Vâkıfe/Memtûre ve Şumeytiyye, Ahmed b. Mûsâ'nın imâmetini kabul edenler ve Muhammed b. el-Hasan'ın imâmetini kabul edenler

⁸⁵ Halil İbrahim Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 286.

⁸⁶ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 290.

⁸⁷ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi*, 183.

⁸⁸ Avni İlhan, "Şîîlik ve Ana Prensipleri", *Erdem İnsan Toplum Bilimleri Dergisi*, 8/23, (1996), 378.

3. Zeydiyye, altı fırkadır; Cârûdiyye, Süleymâniyye, Butriyye, Nu‘aymiyye, Ebû Bekir ve Ömer’den teberrî edenler ve Yakûbiyye’dir.⁸⁹

Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), Şîa’yı üç kola ayırmıştır. Bu kolları şu şekilde zikretmemiz mümkündür:

1. Zeydiyye, üç fırkadır; Cârûdiyye, Süleymaniyye, Butriyye
2. Keysâniyye, iki fırkadır; Muhammed b. el-Hanefiyye’nin ölmediğini iddia edip dönüşünü bekleyenler ve Muhammed b. el-Hanefiyye’nin hayatta iken imam olduğunu ve ölümünden sonra da imâmetin kime geçtiği konusunda ihtilaf edenler.
3. İmâmiyye, on beş fırkadır; Kamiliyye, Muhammediyye, Bakıriyye, Navusiyye, Şumeytiyye, Ammariyye, İsmâiliyye, Museviyye, Katiyye, Hişamîyye, Zurariyye, Yunusiyye ve Şeytaniyye’dir.⁹⁰

Eş-Şehristânî, Şîa’yı beş ayrı kola ayırmıştır. Bu kolları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Keysâniyye, dört fırkadır; Muhtariyye, Haşimiyye, Beyâniyye ve Rizamiyye
2. Zeydiyye, üç fırkadır; Carudiyye, Süleymaniyye ve Butriyye
3. İmâmiyye, yedi fırkadır; Bakıriyye, Navusiyye, Eftahiyye, Şumeytiyye, İsmâiliyye el-Vâkîfe, Şumeytiyye ve İsnâaşeriyye
4. Gâliyye, (Gulât) on bir fırkadır; Sebeiyye, Kamiliyye, Albaiyye, Muğiriyye, Mansuriyye, Hattabiyye, Keyyaliyye, Hişamîyye, Nu‘maniyye, Yunusiyye, Nusayriyye/İshakiyye.
5. İsmâiliyye, iki fırkaya ayrılmışlardır; Mustaliyye, Nizariyye⁹¹ şeklindedir.

Yukarıda önemli şahsiyetlerin, Şîliğin kolları için yapmış olduğu ayrımlara yer verdik. Yapılan ayrımlardan yola çıkarak en genel anlamda Şîliğin kollarını, “Mutedil ve Aşırı (Gulât) Şîî fırkalar” olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Bu fırkaların neler olduğuna kısaca değinmek istiyoruz.

⁸⁹ el-Eş'arî, *Makalatu'l-İslâmiyyin*, 46-126.

⁹⁰ Ebû Mansur el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (El Fark Beyne'l Fırak), Derleyen: Huneyf el-Muhaciri, (Erişim 01 Ocak 2022), 34-35.

⁹¹ Muḥammad b. Abdülkerim Eş-Şehristani, *El-Milel ve'n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), 188-265.

1.3.1. Mutedil Şîî Fırkalar

Ehl-i sünnet âlimleri genel olarak Şîîliğin kollarını “ehli bid‘at” olarak görse de İslâm dairesi içinde mülâhaza etmişlerdir. Şîî fırkaları da kabul ettikleri düşüncelere göre Mutedil ve Gulât olarak sınıflandırmışlardır. Mutedil Şîî fırkaları, imâmet konusu dâhil bazı hususlarda aşırıya kaçmış olsalar da gulât diye nitelendirilen fırkaların düşüncelerine göre daha ılımlı fikirlere sahip oldukları için ehl-i kıbleden sayılıp tekfir edilmemişlerdir.⁹² Bizde bu başlık altında Mutedil Şîî fırkalarının neler olduğunu belirtmek istiyoruz.

1.3.1.1. Zeydiyye

Zeydiyye fırkası, Irak bölgesinde kurulmuş ve Yemen’e kadar yayılmıştır. Bu fırka, tam anlamıyla siyasi amaçlar üzerine kurulmuştur. Kurucusu Zeyd b. Ali (ö. 122/740) olarak bilinir.⁹³ Bu fırka, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebû Tâlib’in görüşlerine itimat etmiş, ona her koşulda tabi oldukları için bu şekilde isimlendirilmiştir. Zeyd b. Ali, Hişâm b. Abdülmelik (ö. 125/743)’in halifeliği zamanında Kûfe’de biat almıştır. Zeyd, Ali b. Ebû Tâlib’i Hz. Peygamber’in diğer sahabelerinden üstün saymakla birlikte Hz. Ebûbekir ve Ömer’i dost kabul etmiş onlar hakkında iyilikle söz etmiştir. Zeyd b. Ali zâlim imamlara karşı ayaklanmayı, isyan çıkarmayı da kabul etmiştir. Zeyd kendisine tabi olanlardan bazı kimselerin Hz. Ebûbekir ve Ömer hakkında ileri-geri konuştuklarını duyunca, o kimselere karşı çıkmış ve kınamıştır. Bu olay üzerine de kendisine biat etmiş olanlar ondan ayrılmışlardır. Zeyd, onlara “*rafaztumûnî* (benden ayrıldınız/ beni terk ettiniz)” demiştir. Ayrılanlara, Zeyd’in kullanmış olduğu *rafaztumûnî* (beni terk ettiniz) ifadesinden dolayı “*er-Râfıza*(terk eden)” adı verilmiş olup Şîîlere, Râfıza denilmesinin buradan geldiği düşünülmektedir.⁹⁴ Zeyd b. Ali, Kûfe’de dönemin Halifesi Hişâm b. Abdülmelik’e karşı başlatmış olduğu ayaklanmada öldürülmüştür.⁹⁵

⁹² Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 144.

⁹³ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Kitabevi, 2004), 493.

⁹⁴ el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin*, 120.

⁹⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikâdi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener vd. (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2017), 48.

Zeydiyye fırkasının esasları; tevhid, adalet, el-va‘d ve’l-va‘id, emir bi’l- ma‘rûf ve nehiy ani’l-münker ve imâmet olarak beş temel prensipten oluşmaktadır.⁹⁶ Bu esasları kısaca açıklamak istiyoruz.

a) Tevhid: Allah’ı insan zihninde tasavvur edilecek şekilde düşünmekten soyutlayarak, bir ve tek olduğunu belirtmek demektir. Zeydiyye, Allah’ın sıfatlarının zatının aynısı olduğunu, sıfatların zıtlarının Allah’a nispet etmeyi reddetmenin gerekli olduğunu ifade eder. Mutezile gibi Zeydiyye için de tevhid temel esaslardan biridir.⁹⁷

b) Adalet: Bu esas; Allah’ın, kullarına zulmetmeyeceğini, küfrü yaratmayıp daima iyiliği ve güzelliği emrettiğini, kötülükleri kullarına yasakladığını, insanları seçimlerinde özgür bıraktığı anlamına gelmektedir. Zeydiyye’ye göre insanlar fiillerini, kendi seçimleriyle yapar. Allah onları akıl ve irade ile yaratmıştır.⁹⁸

c) El-va‘d ve’l-va‘id: “va‘d” kavramı, Mu‘tezile’nin kabul ettiği haliyle, Allah’ın iyilik yapanları ödüllendireceğini; “va‘id” kavramı ise Allah’ın günah işleyenleri ve adaletsizlikle muamele edenleri cezalandırıp bu vaadinden dönmemesini ifade eder. Zeydiyye fırkasına göre Allah’ın, müminleri öldükleri zaman ödüllendirip, kâfirleri ise cezalandırması bununla ilgilidir.⁹⁹

d) İmâmet: Resûl-i Ekrem’den sonra imâmete en layık kişinin Ali b. Ebi Talib ve onun soyundan şartları taşıyanlar olduğunu düşünülmektedir. Bu fırka Hz. Ali’nin, Hz. Muhammed’den sonraki imam olduğuna dair kabul ettikleri hüccetler konusunda ittifak halinde olmasalar da, delil olarak sundukları âyet ve hadisler açısından İmâmiyye fırkası ile benzer özellikler göstermektedirler. Zeydîler, imâmet fikirleriyle onlardan ayrılmışlardır.¹⁰⁰ İmâmet konusunda en orta yollu düşüncelere sahip olan fırka Zeydiyye’dir. Onlar, imamın Hz. Peygamber’in kızı Fatıma’nın soyundan devam edeceğini düşünmekle birlikte, ismen imam olarak tayin edildiklerini benimsememektedirler. Onlara göre Hz. Fatıma’nın soyundan gelecek olan imam cömert, âlim ve takva sahibi olmalı, vasfen tayin edilmeli, imamlığını açık ifadeler kullanarak ilan etmelidir. Zeydiyye, takiyye veya mestur imam düşüncesini

---

⁹⁶ Yusuf Gökalp, “Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, (ts.), 97.

⁹⁷ Gökalp, “Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, 98.

⁹⁸ Gökalp, “Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, 99.

⁹⁹ Gökalp, “Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, 100.

¹⁰⁰ Gökalp, “Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslâm Düşüncesine Katkıları”, 102.

benimsememektedir.¹⁰¹ Şîî fırkalar arasında imâmet konusundaki en esnek fırka olarak görülen Zeydiyye fırkası, imâmet konusunda insanlar arasında efdaliyet açısından en üstün varken ondan daha az imamlığa layık olanın (mefdulün) da imâmetini kabul eder. Şîî fırkalardan imâmet konusunda ayrıldığı başka bir görüş de, aynı dönemde birbirinden uzak şehirlerde gerekli şartları taşıyan iki farklı imam olmasını da kabul etmeleridir.¹⁰²

e) Emir bi'l- ma'rûf ve nehiy ani'l-münker: Allah'ın emretmiş olduğu iyiliği yerleştirip, yasakladığı kötülüğü ortadan kaldırma düşüncesinden hareketle, emir bi'l- ma'rûf ve nehiy an'il-münkerin vacip olması gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Bu prensibi fiiliyata döküp, yapılan adaletsizliklere ve haksızlıklara karşı çıkma anlamında da uygulayarak hem dil hem de fiili mücadele şeklinde kabullenmişlerdir. Zeydiyye fırkası için bu prensibin uygulanır hale gelmesi devletin görev ve sorumluluğundadır. Yine bu esas, Zeydiyye mezhebinde fert olarak değil, toplumsal bir anlayışla ele alınması gerekmektedir.¹⁰³

1.3.1.2. Keysâniyye

Fırkaya, Hz. Ali'nin Sıffin Savaşı'nda ölen kölesi yahut Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700)'nin öğrencisi Keysân ya da Hz. Ali tarafından Muhtâr'a verilen Keysân lakabından dolayı bu ismin verildiği söylenmiş olsa da fırkanın adını Becîle kabilesinde olan Ebû Amre Keysân'dan aldığı yolundaki görüşün daha doğru olduğu söylenebilir.¹⁰⁴ Hicri I. asrın son çeyreğinde ortaya çıkmış olan Keysâniyye fırkası, beklenen mehdî düşüncesinin ilk defa bu fırkada dillendirilmesi açısından önemli olup, bu fırkanın itikâdî ve siyasî amaçlardan uzak olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁵

Şîa'nın teşekkül süreci belli aşamalar ile gerçekleşmiştir. Bunlara çalışmamızın başında değinmiştik. Şîî yazarlardan Nevbahtî ve Kummî, Şîa'nın oluşumunu Hz. Peygamber dönemine kadar götürmektedirler. Ancak fikir-hadise irtibatı çerçevesinde ilk Şîî fikirlerin hicri birinci asrın son çeyreğinde ortaya çıkmaya başladığını, ıstılahî

¹⁰¹ Ahmed Şevki İbrahim Amerreci, *el-Hayatü's-siyasiyye ve'l-fikriyye li'z-zeydiyye fi'l-meşriki'l-İslâmî* (Kahire: Mektebu Medbuli, 2000), 166-171; İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Samsun, 1996), 142-147-149-150.

¹⁰² Haydar Oruç, "İmamet İnancı ve Şîa Fırkalarındaki Farklı Yorumları", (10 Mayıs 2015), 5.

¹⁰³ İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1989), 98-99.

¹⁰⁴ Mustafa Öz, "Keysâniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 01 Ocak 2022).

¹⁰⁵ Hakan Keleş, "Keysâniyye'nin Teşekkülü ve İlk Şîilik", *Akif* 51/1 (30 Haziran 2021), 100.

manada Şîa tabirinin ise hicri ikinci asrın ilk çeyreğinde kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu bakımdan Keysânî düşüncenin de ortaya çıkışı, Şîa'nın kurumsallaşmaya başladığı anlamı taşımaktadır.¹⁰⁶

Hız. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesi ile beraber Kûfe'de bulunan mevali ve Arap bedevilerinin de içinde bulunduğu Tevvabûn, Muhtâr ayaklanması gibi hareketlerin Şîilik ile bağlantısı olduğundan söz edilmektedir. İmamlığın, nass ve tayinle Hız. Ali ve onun soyundan gelenlere ait olduğunu düşünen gruplar üzerinde Muhtâr es-Sekafî ayaklanmasının, büyük bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Kûfe'de bulunan Muhtar'ın taraftarlarının, mutedil ve gâli fikirlere sahip Şîilerden oluştuğu söylenir. Muhtâr'ın fikirlerine de bakıldığında bu taraftarlardan bir hayli etkilendiği görülmektedir. Muhtar, ilk olarak İbnü'l-Hanefiyye'nin imam olduğu iddiasından bahsetmiş, Kûfe yönetimini ele geçirdiği zaman ise verdiği vaazda onun için *Mehdî* kelimesini kullanmıştır.¹⁰⁷ Daha sonra dile getirmiş olduğu bed'a düşüncesi de Şîiler arasında benimsenen bir görüş olmuştur. Bağdâdî, Muhtar es-Sekafî'nin bedâ kavramını: "Muhtar, Musab b. Zübeyr ile yapılacak savaşta taraftarlarına, bu savaşın galip geleceklerini Allah'ın kendisine bildirdiğini söylemiş savaş karşı taraf kazanınca da taraftarları kendisine 'düşmanlarımıza karşı zafer elde edecektik. Bize niçin böyle söyledin?' dediler. Muhtar, cevap olarak: 'Yüce Allah bana böyle vaad etmişti ama daha sonra fikrini değiştirdi (bedâ)' demiştir" şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁸

Keysâniyye'nin alt kollarından biri olan Küreybiyye hariç, diğer bütün kolları Muhammed b. Ebû Hanefiyye'nin öldükten sonra imâmetin önderliğine geçtiği konusunda hemfikirdir. Keysâniyye kolları genel olarak hem Muhammed b. Ebû Hanefiyye'nin imamlığı konusunda hem de Allah hakkında sonradan olmayı (bed'a) caiz görmüşlerdir.¹⁰⁹ Kolları arasında ihtilâfa sebep olan konu ise; Muhammed b. Ebû Hanefiyye'den sonra imamlığın kime geçtiği konusudur. Zamanla Keysâniyye fırkası, Zeydiyye ve İmâmiyye kolları arasında kaybolmuştur.¹¹⁰

¹⁰⁶ Keleş, "Keysâniyye'nin Teşekkülü ve İlk Şîilik", 111.

¹⁰⁷ Keleş, "Keysâniyye'nin Teşekkülü ve İlk Şîilik", 113.

¹⁰⁸ Fığlalı, *İmamiye Şîası*, 149.

¹⁰⁹ Neşet Çağatay - İbrahim Agah Çubukcu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Basımevi, 1985), 57.

¹¹⁰ Çağatay - Çubukcu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 58.

1.3.1.3. İmâmiyye

İmâmiyye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin nas ve tayinle imam olduğunu kabul edenlere verilen bir isimdir. Bu fırkanın iddialarına göre, dinde imam tayin etmekten daha önemli bir husus yoktur. Bu sebeple Hz. Peygamber ardında bıraktığı ümmeti için endişe etmeden ayrılmıştır. Kendisinden sonra ümmetin her birinin farklı görüşler üzerine bırakıp, birbirlerinden farklı yollara yönelmelerine göz yumarak bu dünyadan ayrılması, gönderilmiş olduğu -insanların arasında ki hilafî ortadan kaldırma- görevine ters düşmesi anlamına geleceğinden caiz olmadığını iddia etmektedirler.¹¹¹ Şehristânî'nin eserinde geçirmiş olduğu İmâmiyye fırkası ile ilgili ifadelerde "Hz. Peygamber'in kendisinden sonra gelecek imamı tayin etmekle görevini tam olarak yerine getirmiş olurken bunu yapmadığı zaman ise verilmiş olan tebliğ görevini layıkıyla yapmadığı" varsayımına gidilmiştir.

Şîliğin kollarına değinirken İmâmiyye fırkasının da çeşitli kollara ayrıldığından söz etmiştik. Genel olarak bu grupların ortak noktası, imâmetin naslarla belirlenmiş olup tayin edildiği düşüncesidir. Bu düşüncelerine de şu hadisleri delil olarak göstermişlerdir; "Sizin en iyi hüküm vereniniz Ali'dir.", "Ben kimin mevlası isem Ali'de onun dostudur. Ey Allah'ım! Sen ona dost olana dost ol, düşman olana düşman ol." Görüldüğü gibi İmâmiyye, doğru olarak düşündükleri birtakım hadisleri Hz. Ali'nin bizzat tayin edildiğine delil olarak kabul etmişlerdir.¹¹²

Şîa'nın kollarından birini oluşturan İmâmiyye fırkasının temel öğretileri "on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed Mehdî'nin, gaybete girip gizlenmesinden çok sonrasına kadar kesin şeklini almıştır" diyebiliriz.¹¹³ Bunlara on iki imamı kabul ettikleri için "İsnâaşeriyye", imamlara inanmayı imanın temel esası kabul ettikleri için "İmâmiyye"; itikâd, ibadet ve muâmelâtla ilgili konularda Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)'in görüşlerini temel aldıkları için "Ca'feriyye" denmiştir¹¹⁴

İmâmiyye'nin temel görüşleri, Usûlü'd din ve Fürû-i din olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlar da başlık halinde şöyledir;

¹¹¹ Eş-Şehristani, *El-Milel ve'n-nihal*, 210.

¹¹² Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikâdî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 53.

¹¹³ W Montgomery Watt, "Erken Dönem İmâmet Doktrinine Dair Mülâhazalar", çev. Halil İbrahim Bulut, (2005), 295.

¹¹⁴ Fırlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi*, 315.

- a) Usûlü'd Din: Tevhid, nübüvvet, imâmet, mead, adalet, ric'at, beda, takiyye
- b) Fûrû-i Din: İbadetler ve muâmelât'tır.¹¹⁵ Bahsi geçen esaslara üçüncü bölümde ayrıntılı olarak yer vereceğimiz için burada ismen geçirmeyi uygun görüyoruz.

1.3.1.4. İsmâliyye

Ebû Muhammed İsmail b. Ca'fer es-Sâdık, Ca'fer es-Sâdık'ın büyük oğluna nisbet edilmesiyle ortaya çıkmış bir fırkadır.¹¹⁶ Bu fırka İsmail b. Ca'fer (ö. 138 (755-756) [?]) ile birlikte oğlu Muhammed'in imam olduğunu da kabul eder. Ayrıca bu fırkaya; Mazdekiyye, Ta'limiyye (bilginin akıl ve duyularla değil ancak masum imamın öğretmesiyle elde edileceğini iddia ettikleri için), Bâtıniyye (nasların bâtınî manası bulunduğunu iddia ettikleri için), Karâmîta, Seb'îyye (Yedi imamcılar), Nusayriye adları da verilmiştir. Bu fırka, İsmail'in oğlu Muhammed'i imamların yedincisi olarak kabul etmekle İsnâaşeriyye'den ayrılmaktadır.

İsmâliyye, gizlilik prensibini benimsemiştir. Gizlilik prensibini yazdıkları eserler de yazar belirtmemeye kadar götürmüşlerdir. İnançlarını da insanlardan gizlemişlerdir. Bu sebepten dolayı kendilerine Bâtınîler de denmiştir. İnançlarını gizlemelerin sebebi, işkencelere maruz kalmalarından kaynaklanmıştır.¹¹⁷ Bunlara Bâtıniyye denmesinin bir başka sebebi ise imamın gizli olduğunu savunmalarından dolayıdır. İsmâliyye fırkasına mensup olanlar düşüncelerinin çoğunu gizli tutarlar.¹¹⁸

İsmâliyye fırkası, "Fâtımîler ve Karâmîta" devletlerini kurmuşlardır.¹¹⁹ Bu fırkanın Fâtımîler zamanında Ebû'l-Hattab (138/755), Meymun el Kaddah ve oğlu Abdullah (261/784) tarafından kurulduğu ancak ilk kuruluş zamanları hakkında net bir bilgiye ulaşılamadığı için -fırka şu tarihte doğdu şeklinde-kesin bir ifade kullanmamız mümkün görünmemektedir. Bu fırkanın, Fâtımî halifelerinden Müntasır zamanında Müsta'li ve Nizârî adında iki kola ayrıldığı ifade edilmiştir. Nizârî kolu, Hasan Sabbah zamanında güçlenmiş ve çeşitli eylemler içinde bulunmuşlardır. Nazârîler'den bazıları daha sonra Hindistan'a göç etmiş ve Hz. Ali'nin ilah olduğuna dair düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Nizârîler'in 1840 yılından sonra Ağa Hanların yönetiminde

¹¹⁵ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi*, 363-381.

¹¹⁶ Ya'kûb bin Abdüllatîf, *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı*, çev. Halil İbrahim Bulut vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), 133.

¹¹⁷ Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikâdi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 60.

¹¹⁸ Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikâdi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 61.

¹¹⁹ Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikâdi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 59.

yeni bir şekle büründüklerini söyleyebiliriz.¹²⁰ Müsta‘li koluyla ilgili olarak ise İsnâaşeriyye çizgisine daha yakın görüşler benimsediklerini söyleyebiliriz. Dinin esası olarak velâyeti ve Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in vasisi olduğunu ifaden görüşü kabul etmişlerdir. Musta‘liler, Nizârîler gibi dehşet saçan eylemler de bulunmamış daha ılımlı görüşleri benimsemişlerdir.¹²¹

İsmâiliyye fırkası, imâmet konusunda hem ilk dönemlerde hem de Fâtımîler zamanında farklı özellikler göstermişlerdir. Fırkanın prensipleri arasında genel olarak; imamı tanımanın ve ona bağlanmanın dini oluşturan asıllardan olduğunu, dünya ve âhirette mutluluğa ancak bu şekilde ulaşılabileceğini kabullenmek vardır. İsmâiliyye fırkasına göre imâmetin dört aşaması bulunmaktadır. Bunların ne olduğuna değinecek olursak;

1- *Mukim İmam*: Natık peygamberi gönderecek şahıstır. Bu imâmetin en yüksek merhalesidir.

2- *Esas İmam*: Bu merhaledeki imam peygamberin vasisi, halifesi ve yardımcısı olarak görülen kimsedir.¹²²

3- *Müstakar İmam*: Bu merhalede bulunan imam, kendisinden sonra gelecek olanları belirleyen imamdır.

4- *Mustadvî İmam*: Bu merhalede bulunan şahıs, Müstakar imamın vermiş olduğu görevle imâmet işleri ile sorumludur. Müstadil İsmâilîler'in imâmet konusundaki temel görüşlerini şu şekilde sıralamaktadırlar;

a) İmamlar, Allah'ın vermiş olduğu üstün ilimden dolayı, insanların en üstünü ve Allah'ın halifesidirler.

b) İmam, öncelikle gizliliğe önem vermelidir. Bununla beraber, şartlar gerektirdiğinde kendilerini açığa da vurabilirler. Kıyametten önce İmam Mehdi'nin gaybeti sona erecek ve ortaya çıkacaktır.

c) İmamlar masum olduklarından dolayı davranışlarından sorumlu değildirler. Yapmış oldukları davranış insanlar tarafından kötü görünse dahi her şeyin gizli bir hakikatinin

---

¹²⁰ Hasan Onat, "Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiflik Sempozyumu", *İslâmi İlimler Araştırma Vakfı*, (1993), 127.

¹²¹ Onat, "Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiflik Sempozyumu", 128.

¹²² Oruç, "İmamet İnancı ve Şîa Fırkalarındaki Farklı Yorumları", 8.

olduğunu bilen imamın, o işin gerçekte kötü olmadığını bilgisine sahip olmasından kaynaklıdır.

İsmâîliyye fırkası genel olarak olayları, bâtinî ve zâhirî olarak yorumlayarak insan aklının almadığı yerde konuyu zâhirî olarak tanımlayarak bu durumun da ancak imamın bilgisi dâhilinde olduğunu söyleyip aklî sorumluluklardan kaçınma prensibini uygulamıştır.¹²³

1.3.2. Gulât Fırkalar (Gâliyye)

Sözlükte *gulûv* kelimesinin anlamı “normal olan sınırı aşmak, davranış ve anlayışlarda normal olan sınır çizgisinin ilerisine geçmek” şeklinde geçmektedir. Bu aşırıya gitme durumu satılan mallarda olursa “galâ”, değer de olursa “gulüvv” anlamına gelir. Terim olarak ise gulûv “Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sünnetine göre şekillenmiş olan İslâmî anlayışın sınırlarının ötesine geçmiş olan inanç ve davranışlar” manasına gelmektedir.¹²⁴

Şehristânî, gâli fırkaların imamlarını yaratılma sınırının ötesine geçirerek, onlarda ilahi bir hüviyet olduğunu düşünüp aşırılık gösterenler olarak tanımlamıştır. Bu türden fırkaların Yahudi ve Hıristiyan mezheplerinden esinlenerek ortaya çıktıklarını söylemektedir.¹²⁵ Gâli fırkalar genel olarak; teşbîh, hulûl, rec‘at, bedâ, tenasüh noktasında birleşmiştir. Bu gâli fırkalar on bir sınıfa ayrılmaktadır.¹²⁶ Ancak biz tamamını değil de daha çok belirgin olan fırkaları ele almaya çalışacağız.

1.3.2.1. Sebeiyye

İbnü’s-Sevdâ, İbn Sebâ, İbn Vehb b. Sebâ, İbnü’s-Sevdâ es-Sebeî, İbn Sebe el-Himyerî, İbn Sebe Vehb er-Râsibî el-Hemedânî isimleriyle de bilinen Abdullah b. Sebe, Sebeiyye, Sebâiyye veya Sâibe adlı Şîî fırkanın gâli düşüncelere sahip bir kolunun da kurucusu sayılır. Abdullah b. Sebe hakkındaki tek bilgi kaynağımız Seyf b. Ömer’dir. Onun Taberî tarafından nakledilen rivâyetine göre, Abdullah b. Sebe’nin annesi, San‘alı siyahî bir Yahudi’dir. Hz. Osman zamanında İslâm’ı kabul etmiş ancak zaman geçtikçe Müslüman beldelerde İslâm’a uygun olmayan düşünceler yaymaya

¹²³ Oruç, “İmamet İnancı ve Şîa Fırkalarındaki Farklı Yorumları”, 9.

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), “Gulûv”, 15/131; İsmail Karagöz vd. (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı), 206.

¹²⁵ Eş-Şehristani, *El-Milel ve'n-nihal*, 228.

¹²⁶ Eş-Şehristani, *El-Milel ve'n-nihal*, 230.

başlamıştır. Abdullah b. Sebe insanlar arasında Hz. İsa gibi Hz. Muhammed'in de tekrar dünyaya geleceği fikrini yaymaya çalışmıştır. Onun, İslâm ile bağdaşmayan bu fikri bazı Şiîler arasında benimsenmiş ve böylelikle *ricat* denen akide ortaya çıkmıştır.¹²⁷

Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin de İsa gibi ölmeyip göğe çekildiğini, ölen kişinin de Hz. Ali'ye benzetildiği için insanların onun öldüğü düşüncesine kapıldıklarını iddia etmiştir. Yine Sebeîler arasında, Hz. Ali'nin İlah olduğu, İlahlığın Hz. Ali ve sonraki imamlara hulul ettiği gibi aşırıya giden düşünceleri de yaygındır.¹²⁸ İbn Sebe, Hz. Ali'nin imâmetine dair nasların bulunduğunu söylemiş olan şahsiyetlerdendir. Şehristânî, gali fırkalarında onun düşüncelerinden etkilenip ortaya çıktığını söylemektedir. O, Ali'nin ilahlığına dair düşüncelerini Hz. Ali'nin vefatından sonra etrafında cemaat denebilecek kadar bir topluluk oluşturunca açıklamıştır. Sebeiyye, Hz. Ali de mevcut olan ilahi bir parçanın tenasühle ondan sonra gelecek imamlara intikal edeceğini dile getiren fırkaların ilkidir.¹²⁹

1.3.2.2. Nusayrîyye

Aşırı Şiî fırkalardan olan Nusayrîliğin bu ismi almasında çeşitli görüşler mevcuttur bunlar;

Birinci görüş: Nusayrî mensuplarının çoğunun, Suriye'deki Cebelu'l-Ensariyye adlı bir bölgede yaşadıkları için isimlerinin buradan geldiği söylenmiştir.

İkinci görüş: Hz. Ali'nin Nusayr adlı hizmetçisinden dolayı bu isimle anıldıklarıdır.

Üçüncü görüş: Haçlı Seferleri sırasında İslâm coğrafyasında kaybolanlara "Nasranî" denmiş; dağınık ve küçük gruplar şeklinde yaşamalarından dolayı da "Nusayrî" olarak isimlendirilmişlerdir.¹³⁰

Şiî Gulât fırkalardan biri olan Nusayrîlik, Muhammed b. Nusayr en-Nemîri tarafından kurulmuştur.¹³¹ İbn Nusayr'ın vefatıyla fırkanın liderliğine Muhammed b. Cündeb, daha sonra da Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-

¹²⁷ Fığlalı, "Sebeiyye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1988- İstanbul, c:1, s.133-134.

¹²⁸ Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikâdi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 43.

¹²⁹ Eş-Şehristani, *El-Milel ve'n-nihal*, 230.

¹³⁰ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 315.

¹³¹ Sa'd ibn `Abd Allah Kummî - Hasan Onat, *Sii fırkalar = Kitabu'l-Makalat ve'l Firak / Firaku's-Şia* (Ankara: Ankara Okulu Yayinlari, 2004), 256.

Cünbülânî gelmiştir. Cünbülânî, bu fırkanın görüşlerini yaymak amacıyla çeşitli seyahatler düzenlemiş ve Mısır seyahati esnasında Hamdân el-Hasîbî'ye fırkalarının görüşlerini benimseterek yanına almıştır. Hamdan el-Hasibî, fırkanın yayılıp sistematik hale gelmesinde etkin rol alarak fırkanın ikinci kurucusu olarak tanınmakla birlikte fırkanın kutsal kitabı olan *Kitabu'l Mecmû* ona nispet edilmektedir. Şîî biyografi eserlerde Hasîbî genellikle “yalancı, lânete uğramış, itikâdı bozuk, fikirlerine itibar edilmemesi gereken kimse” ifadelerle anılmıştır.¹³²

Nusayrîler, fırkanın esası olarak bazı aşırı görüşlere inanmaktadırlar. Onlara göre, insanları doğru yola daha kolay iletebilmek için ruhani, insan (Hz. Ali) şeklinde görünmüştür. Tanrının insan şekline bürünüp görünmesi yani ruhani bir varlığın cismani bir varlık suretinde görünmesi, akla zıt bir durum değildir. Cebrail'in bazı şahıslarda zuhuru, şeytanın insan şekline girip de kötülük yapması ve cinlerin insan suretinde, insanların dilleriyle konuşması şeklinde görüşleri bulunmaktadır.¹³³ Yine onların inançlarında “mânâ-isim-bab” inancı önemli bir yer kaplar. Ali, “mânâ”dır; Muhammed “isim”dir; Selmân-ı Fârisî ise “bâb”dır. Kutsal kitaplarına göre Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'i, Hz. Muhammed'in Selmân'ı yaratmış olduğuna inanmaktadırlar.¹³⁴ Nusayrîlerin bu esası, ayn-mim-sin (A-M-S) harfleriyle bir sembol halini almıştır. Kelime-i şehâdetlerini, “*Ben şehâdet ederim ki Ali b. Ebû Tâlib'ten başka ilah yoktur, Muhammed'den başka hicap bulunmamaktadır ve kendisine yönelinen Selman-ı Farisî'den başka bâb yoktur*” şeklinde getirmektedirler. Onların inanmış oldukları prensip, Hıristiyanlıktaki baba-oğul-kutsal ruh üçlemesini akla getirmektedir.¹³⁵

Bu fırka, Hz. Ali'nin peygamberle müşterekliğini “Ben Hz. Muhammed ile aynı ışıktan bir ışık gibiyim” sözleriyle ifade etmişlerdir.¹³⁶ Nusayrî fırkasında ulûhiyet ve nübüvvet tasavvurları iç içe geçmiştir denilebilir. Ali-Tanrı, Ali olarak görünmüş (zuhur), nebiler ve filozoflar onun bu dünyadaki görüntüsü olmuşlar, Hz. Peygamber ise

---

¹³² Halil İbrahim Bulut, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik”, *Ortadoğu Yıllığı*, (2011), 585.

¹³³ Bulut, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik”, 590.

¹³⁴ İlyas Üzüm, “Türkiye’de Alevî/Nusayrî Önderlerinin Eserlerinde İnanç Konularına Yaklaşım”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 4 (2000), 182-183.

¹³⁵ Bulut, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik”, 590.

¹³⁶ Eş-Şehristânî, *El-Milel ve'n-nihal*, 252.

onun adına konuşan kişi olmuş yine onun “İsmi, hicabı ve onun manası” olarak ifade edilmiştir.¹³⁷

Nusayrî fırkası, hangi dine inanırsa inansın herkesi mezhebe kabul eden bir fırka şeklindeyken aşırı düşünceleri sebebiyle yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmış hatta belirli dönemlerde şiddet dahi görmüştür. Bu durumlardan dolayı *sır cemaati* halini almıştır. Mezhebe alınma şartı olarak kişinin anne-babasının Nusayrî olma nedeni de bundan kaynaklanmaktadır. Mezhebin bütün doktrinleri sır olarak sayılmış, başkalarına açıklanması durumunda ölüm gibi ağır cezaya çarptırılacakları ifade edilmiştir.¹³⁸ Günümüz Nusayrî yazarları “sır prensipleri” gereği Hz. Ali’nin İlah olduğu hususunu dile getirmeksizin, sadece insanüstü yönlerini ele almışlardır.¹³⁹

Hatay’ın, Türkiye topraklarına katılmasıyla birlikte Nusayrî taraftarları Suriye ve Türkiye olmak üzere iki farklı gruba ayrılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tam bağımsızlığını alan Suriye’de önce Sünnîlik hâkim olmuşken 1963 yılıyla birlikte Nusayrî ya da Alevi birliği yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde Nusayrîler genelde Suriye’nin Lâskîye ve Cebel-i Ensâriyye bölgesinde, Lübnan’ın kuzey yöresinde, Türkiye’de ise başta Antakya ili olmak üzere Adana, Mersin, İskenderun ve Tarsus yörelerinde yaşadıkları bilinmektedir.¹⁴⁰

1.3.2.3. Dürzîlik

Bu fırka, İsmâiliyye kolundan ayrılarak esaslarını Fâtımî halifesi El-Hâkim-Biemrillâh ilahlığı çevresinde şekillendirmesiyle ortaya çıkmış aşırı fırkalardandır. Kurucusu Hâkim Biemrillâh’ın veziri olan, Hamza b. Ali’dir.¹⁴¹ Dürzîlik isminin menşei ile ilgili en yaygın kabul edilen görüş, fırkanın önde gelenlerinden Muhammed b. İsmâil ed-Derezî’ye nisbet edilmesinden kaynaklı olarak bu isimle anıldıklarıdır. Derezî veya Dürzî kelimesi o dönem Türkçesinde kullanılan “terzi” anlamındaki isimlerin Arap diline geçmiş şeklidir. Dürzîler ise mürted olarak bilinen Muhammed ed-

¹³⁷ Süleyman Adeni, *el-Bâkuratu’s-Süleymaniyye Fî Keşfi Esrâri Diyanetu’n-Nusayriyye (Nusayrîlik Sırlarının Keşfinde Süleyman’ın Katkısı)* (Beyrut: Yedinci Fasıl, 1876), 45.

¹³⁸ Engin Sertel, *Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayrîler* (Ankara: Ütopya Yayınları, 2005), 63; İnan Keser, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 93; Abdulhamid Sinanoğlu, *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı* (Konya: Esra Yayınları, 1998), 29.

¹³⁹ Piri Er, “Sözlü Gelenekten Derlemelerle Hatay Alevileri (Nusayrîler) ve İnanç Esasları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (2010), 278.

¹⁴⁰ Bulut, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik”, 588.

¹⁴¹ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 331.

Derezî'nin adıyla anılmayı kökten reddederek, kendilerine; Muvahhidun, Muvahhidler demeyi daha uygun görmüşlerdir.¹⁴² İnanç öğretilerini oluştururken İsmâilik'ten etkilenmişlerdir. Düşüncelerini gizli tutma prensibini benimseyip kimseye düşüncelerini açmamış, kendi çocuklarına dahi on dört yaşına gelmedikçe dini öğretilerinden bahsetmemişlerdir.¹⁴³

Dürzîlik fırkası insanları üç farklı gruba ayırmıştır. Bunlar;

- 1) *Akıl*: Bu grup, din adamlarından oluşur. Din adamları dini öğrenip, onu açıklamakla ve sırları korumakla görevlidirler.
- 2) *Ecavid*: Din prensiplerini iyi bilen ve bunun gereklerini de yerine getirenlerin oluşturduğu gruptur.
- 3) *Cahiller*: Halkın oluşturduğu gruptur. Bu tabaka dinin hakikatini anlamaya muktedir değildir.

Dürzîler insanları tabakalara ayırmakla kalmayıp inanışlarında da aşırı fikirlere sahiptirler. Hâkim bi-Emrillah'ın, ilah olduğuna ve öldükten sonra da gaybete girdiğine inanmışlardır.¹⁴⁴ Onlara göre Hâkim, gaybete girmeden önce bir dağa çekilmiş ve orada birkaç ay beklemiştir. Gaybete çekilmeden önce devletin yöneticileri ile birlikte oğlu Ali'yi de çağırıp, yeni davetin takipçilerini koruyup kollaması ve onlara iyi davranılması konusunda onlardan yemin aldıktan sonra ortadan kaybolmuştur. Hâkim ile birlikte yardımcısı Hamza, İsmâil b. Muhammed, Muhammed b. Vehb ve Seleme b. Abdilvahhab da kaybolmuştur.¹⁴⁵ Nübüvvet konusunda da şimdiye kadar gönderilen tüm elçileri inkâr edip onların birer peygamber değil de kahraman olduklarını iddia etmişlerdir. Kendilerinden olmayan, tüm bireylere kin duymakta ve onların kanlarını ve mallarını helal olarak kabul edip, bunların kullanımını kendilerine mübah saymaktadırlar.¹⁴⁶ Dürzîler, İslâm'da bulunan esasları, hükmünün neshedildiğini belirtip

---

¹⁴² Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 332.

¹⁴³ Mani Hammad el-Cüheni, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Dinler, Mezhepler, Cemaatler İdeolojiler Edebi, Felsefi ve Siyasî Akımlar*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016), 1/509.

¹⁴⁴ el-Cüheni, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Dinler, Mezhepler, Cemaatler İdeolojiler Edebi, Felsefi ve Siyasî Akımlar*, 1/510.

¹⁴⁵ Sami N Makarim, *Druze faith* (Caravan Books, 1974), 25; Hasan Emin El-Beini, *Cebeli'l-Arab Safahâtü min Târîhi'l-Muvahhidîn ed-Duruz*, (Beirut, 1985), 65-66.

¹⁴⁶ el-Cüheni, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Dinler, Mezhepler, Cemaatler İdeolojiler Edebi, Felsefi ve Siyasî Akımlar*, 1/510.

bu esaslara karşılık yeni “yedi esas” oluşturduklarını ifade etmişlerdir. Yedi esas şunlardır;

1. *Sözü doğru olmak*: Dürzîlerin en temel özelliği dürüstlüktür. Namaz ibadetinin yerine geçecek kadar mühim bir esastır. Dürzîlerin kendi aralarında birbirlerine yalan söylemeleri asla caiz olmamakla beraber farklı bir dinden olana yalan söylemek bu kapsamda değildir.¹⁴⁷

2. *Muhavvid kardeşini koruyup kollamak*: Zekâtın yerine geçen bir ibadettir. Kardeşini korumak, tevhid dinini korumakla aynı tutulmuştur.

3. *Var olmayana ve yalana ibadeti terk etmek*: Oruç yerine geçen bir ibadettir. Kişinin sadece yeme ve içmeden uzak durması değil, muvahhid kardeşlerinin dışında bulunan herkesten uzak durulması ve iletişimin kesilmesi demektir.

4. *İblislerden ve azgın olan şeylerden uzak durmak*: Hac ibadeti yerine geçmiştir. Değiştirilmiş, bozulmuş her şeyden uzak durmak demektir. Hac, Hâkim’i bir saymak olarak kabul edilir.

5. *Her zaman, asır ve vakitte Hâkim’in birliğine iman etmek*: Kelime-i tevhîd yerine geçmiştir.

6. *Hüküm ve fiillere rızâ göstermek*: Cihad ibadetinin yerine geçmiştir.¹⁴⁸

7. *Açık ve gizli el hâkim’in emir ve iradesine teslim olmak*: Velâyetin yerine geçmiştir.

Muvahhidler, İslâm’ın esasları yerine kendi inanmış oldukları esasları koymuşlardır. İslâm’ın temel esaslarına inananların ise hayvan olduklarını ifade etmişlerdir. İslâm Dinini, Yahudiliği ve Hıristiyanlığı kötü sıfatlarla anmışlardır.¹⁴⁹ Dürzîlik, başlangıçta İsmâiliyye fırkasından etkilenerek ortaya çıkmışsa da kurucu liderlerine ilahlık atfetmeleri ve İslam’ın temel esasları yerine kendi belirlemiş oldukları yedi esası benimseyerek fırkayı yeniden şekillendirmişlerdir. Düşünceleri ile gâli fırkalar içinde bahsedilen bu fırka senkretik bir yapıyla varlığını devam ettirmiştir.

¹⁴⁷ Yeliz Nacar Yiğit, *Yaşayan Gulât-ı Şia Mezhepleri ve Temel İnançları*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 67.

¹⁴⁸ Nacar Yiğit, *Yaşayan Gulât-ı Şia Mezhepleri ve Temel İnançları*, 68.

¹⁴⁹ Nacar Yiğit, *Yaşayan Gulât-ı Şia Mezhepleri ve Temel İnançları*, 69.

1.3.2.4. Bâbîlik-Bahâîlik

Bâbîlik, İsnâaşeriyye içerisinde *Şeyhîlik* adındaki bir tarikatın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kurucusu Şirazlı Mirza Ali Muhammed olan Bâbîlik daha sonra Bahâîlik adı altında varlığını sürdürmüştür.¹⁵⁰ Bahailik, ismini “Tanrının övdüğü/övgüsü” manasına gelen Mirza Hüseyin Nuri’nin lakabı olan Bahauallah’tan almıştır. Bu mezhebin kurucusu Mirza Hüseyin Ali Nuri’dir. Bâbîliğin devamı niteliğinde ortaya çıkan mezhep Şîîliğin izinde karma bir mezheptir.¹⁵¹ Bâbîlik-Bahâîlik, Şîa’nın temelini oluşturan “Mehdîlik prensibine” dayanmaktadır. Beklenen Mehdi’nin, yaşadığına ve bir gün geri döneceğine olan inanç, bu durumun daha sonra kötüye kullanılmasına da neden olmuştur.¹⁵²

Bâb Mirza Ali Allah’ın, Hz. Muhammed’i peygamber olarak yolladığı gibi kendisinin de peygamber olarak gönderildiğini yaymaya çalışmış, eseri *el-Beyan’ın* da Kur’ân-ı Kerîm’den daha üstün olduğunu iddia etmiştir.¹⁵³ Bazı bâbîlere göre Bâb Mirza Ali Muhammed, ölmeden önce ortaya çıkacak zatın kendi ölümünden 1500 yahut 2001 yıl sonra Allah’ın ortaya çıkaracağı kimsenin geleceğini ve başka bir zuhur olmayacağını, yerine de Mirza Hüseyin Ali’nin kardeşi Yahya Nuri’yi vasi ve halef bıraktığını iddia etmişlerdir.¹⁵⁴

Mirza Hüseyin Ali, “Allah’ın ortaya çıkaracağı zatın” kendisi olduğunu herkese duyurmuş ve kendisine biat edilmesini talep etmiştir. Onun sihirbaz olduğunu iddia eden İran Şahı, 1863 yılında Osmanlı padişahı Sultan Abdulaziz ile ittifak ederek Mirza Hüseyin Ali ve beraberindekileri, Bağdat’tan uzaklaştırılması kararını almış ve daha sonra onları Edirne’ye sürgün ettirmişlerdir. 1868 yılında da Akka şehrine gönderilmişlerdir. Bab’ın yerine geçen Mirza Hüseyin Ali, kendisinin peygamber olduğunu dile getirip kendisine *Bahauallah* ismini vermiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Fırlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi*, 455.

¹⁵¹ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 346.

¹⁵² Şevki Efendi, *Bahâî Dininin I. Yüz Yılı*, çev. Suna Bozkır (İstanbul: Bahâî Eserleri Basım Dağıtım, 1995), 24.

¹⁵³ Abdulhamid Muhsin, *İslâma Yönelen Yıkıcı Hareketler: Babilik ve Bahâîliğin İçyüzü*, çev. M. Saim Yeprem - Hasan Güleç, (İstanbul: DİB yayınları, 1975), 115-155.

¹⁵⁴ Fırlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi*, 462.

¹⁵⁵ Sümeyra Teymur, *Bahâîlikte İnanç ve İbadet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 25.

Bahâîler, Allah'a olan inançlarını şu şekilde tanımlamışlardır: “Allah, zatı ve sıfatları itibariyle birdir, tektir, eşsizdir, öncesizdir, sonsuzdur, bâkîdir, değişmezdir ve bütünüyle bilinemez ve insanın idrakinin üstündedir.”¹⁵⁶ Baha, tanrının bir zuhuru olup şimdiye kadar gelen tüm nebilere de onu müjdelemek için gönderilmişlerdir çünkü o bütün dinlerin bahsetmiş olduğu “mev‘ûd ” dur.¹⁵⁷

Bahâîler'in temel düşüncelerine gelince onlar, her şeyi yaratanın ve her varlığın ortaya çıkışının ilk başlangıç noktası olarak Bab'ı görürler. Varlığın sonu olduğunu düşünmezler, onlar için tüm varlıklar sonsuzdur. Tenasühün varlığına inanmaktadırlar. Sevap ve cezanın sadece ruhlara ait bir olgu olduğu fikrini benimsemişlerdir. Bahâîler için 19 sayısı çok önemli bir sayıdır. Bu sebepten her bir ayı 19 gün sayıp, 19 ay olduğunu düşünmüşlerdir. Daha ileriye giderek Kur'ân-ı Kerîm'in de harflerin düzeninin de 19 sayısının önemli olduğunu¹⁵⁸ vurgulamaya çalışmışlardır. Duaları olan Allah'ı Ebha'nın İsm-i A'zâm olduğunu belirterek Allah'ı Ebha ve besmelenin ebceddeki karşılığının da 19 sayısı olarak belirlemiş¹⁵⁹ bu sebeple de sayıya yükledikleri kutsallığı açıklamaya çalışmışlardır.

Gönderilen peygamberleri ve onların mucizelerini, cinler ve melekeleri reddederler. Onlar için Buda, Brahma, Zerdüş gibi diğer din adamlarının; Hint, Fars filozoflarının peygamber olduğunu savunurlar. Kur'ân-ı Kerîm'i kendi fırkalarına uydurmaya gayret edip İslâm'a uygun olmayacak şekilde tevil etmişlerdir. Bahâîlik/Bâbîlik 'e ait kuralların ve kendi ilahların getirmiş olduğunu düşündükleri kitaplarının, Hz. Muhammed'in tebliğ etmiş olduğu hükümleri ortadan kaldırdığını söylemişlerdir. Kadınlara ait mal varlıklarının herkes tarafından kullanılmasının caiz olduğunu, Mut'a nikâhının geçerli olduğunu ve kadınların örtüye girmemeleri gerektiğini¹⁶⁰ bunu ibadet esnasında olsa dahi şart görmezler.¹⁶¹

Cennet ve cehennemine inanmaktadırlar. Mükâfat ve ceza, bu dünyada yaptıklarımızın bir sonucu olarak, öldükten sonra ruhlarımızı etkileyeceğini

¹⁵⁶ Ethem Ruhi Fırlalı - Ramazan Şimşek, “Bahailik ve el-Kitabu'l-Akdes (Türkçe Çeviri)”, *e-makalat-Mezhep Araştırmaları*, 3/2 (2010), 32.

¹⁵⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, *Bâbîlik ve Bahâîlik*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı), 62.

¹⁵⁸ el-Cüheni, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Dinler, Mezhepler, Cemaatler İdeolojiler Edebi, Felsefi ve Siyasî Akımlar*, 1/524.

¹⁵⁹ Mehmet Marufi, *Makaleler* (İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 2000), 150-152.

¹⁶⁰ el-Cüheni, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Dinler, Mezhepler, Cemaatler İdeolojiler Edebi, Felsefi ve Siyasî Akımlar*, 1/524.

¹⁶¹ Ali Acar, “Sosyolojik Açıdan Bahâîlik”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 21 (1986), 215.

söylemişlerdir.¹⁶² Bunun dışında Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu kabul etmeyip vahyin devamının olduğunu düşünürler. Hz. Peygamber'in bildirdiği şekilde bir namazı değil de kendi belirlemiş oldukları günde üç defa, dokuz rekâtli bir namaz ibadetleri mevcuttur. Cemaatle namazın da sadece cenaze namazında olabileceğini söylemişlerdir. Hac ibadetlerini de Filistin Akka'da bulunan Bahauallah'ın mezarı olan el-Behce'ye giderek gerçekleştirirler.¹⁶³

Bâbîler ve Bahâîler yukarıda saydığımız dini inanışları ve yapmış oldukları ibadetlerinden Hz. Muhammed'den sonra nübüvvetin devam ettiğini ve aynı zamanda kutsal olarak gördükleri *el- Beyan* adlı kitaplarının Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerini ortadan kaldırdığını söylemeleri gibi nedenlere bağlı olarak İslâm fırkalarının dışında tutulmuş ve aşırı (gulât) fırkalar içerisinde sayılmışlardır.¹⁶⁴

Sonuç olarak, Mirza Ali Muhammed'in kurmuş olduğu bu fırka, 19. yüzyılda Şeyhlik tarikatı taraftarları "Beklenen Mehdî" iddiasını ortaya atmıştır. Mirza Hüseyin Ali kendisine bab olarak biat edilmesini, başlatmış olduğu hareketin de yeni bir din olduğunu iddia etmiştir. Bahâîlik adı altında tarih sahnesine çıkan bu fırkada Hıristiyanlıktaki teslis inancının etkisini "Bâb-Bahâullah-Abdulbaha üçlemesi" şeklinde olan temel öğretilerinde görmek mümkündür. Gâli (aşırı) düşüncelerin oluşmasında Hıristiyanlıkla beraber Yahudiliğin etkisi olduğunu da söylemek mümkündür.¹⁶⁵

---

¹⁶² Abdulbaha, *Bazı Sorulara Cevaplar*, çev. Mecit İnan (İstanbul: Baha Basım, 1996), 62-65.

¹⁶³ el-Cüheni, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Dinler, Mezhepler, Cemaatler İdeolojikler Edebi, Felsefi ve Siyasî Akımlar*, 1/525.

¹⁶⁴ el-Cüheni, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Dinler, Mezhepler, Cemaatler İdeolojikler Edebi, Felsefi ve Siyasî Akımlar*, 1/526.

¹⁶⁵ Nacar Yiğit, *Yaşayan Gulât-ı Şia Mezhepleri ve Temel İnançları*, 45.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİA'DA İMAMET KURUMU VE GAYBET

2.1. Şîa'nın İmâmet Anlayışı

Şîilik, imâmet prensibi üzerine temellendirilmiş bir fırkadır. Hilâfet meselesinde “Ali taraftarı” anlamında kullanılan “Şîa” kavramının tanımlanması zamanla “imâmet” merkezli bir dinsel inanışa dönüştürülmüş ve “Şîa” kelimesi de bir fırkanın adı olmuştur.¹⁶⁶ Şîa denilince genelde akla ilk gelen “imâmet meselesi” olmaktadır. Bunun nedeni Şîî fırkaların çoğunluğunun temelini oluşturan düşüncenin “Hz. Ali'nin imâmetinin ve hilâfetinin gizli yahut açık nas ve tayinle olduğu” ve “imâmetin onun soyundan başkasına geçemeyeceği” şeklinde olmasıdır.¹⁶⁷ Şîa'yı diğer ekollerden ayıran en temel özellik, “imâmet nazariyesi” dir. Bu sebeple genelde Şîilik özelde İmâmiyye için önemli olan imâmet inancını incelemeyi, yaptığımız araştırma adına faydalı olacağını düşünüyoruz.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dârı bekaya irtihalinin ardından devlet yönetimine veya İmâmet kurumuna kimin geçeceği konusu, İslâm Tarihi içerisinde karşılaşılan ilk ihtilâf mevzusu olmuştur. İmâmet problemi çevresinde gelişen sorunlar sonraki süreçte Müslümanların kendi aralarında bölünmelere uğrayarak; Mu'tezile, Şîilik, Hâricîlik, Mürcie gibi ilk fırkaların doğmasına sebebiyet vermiştir. Başta siyâsî bir özellik taşıyan bu problem, daha sonra hızlı bir şekilde gelişme göstererek itikâdî bir sorun halini almıştır.¹⁶⁸

İmâmet kavramının tanımı ve Şîa açısından önemine geçmeden önce Şîa'dan kastımızın, İmâmiyye/İsnâaşeriyye veya Ca'feriyye olarak bilinen fırka olduğunu belirtmekte yarar olduğunu düşünüyoruz. Kullanacağımız ifadeler Şîa'nın çoğunluğunu oluşturan İsnâaşeriyye fırkası ile sınırlı olacaktır. Günümüzde de Şîa denildiği zaman ilk akla gelen fırkanın İmâmiyye/İsnâaşeriyye olduğunu ve bu fırkanın da Şîa'yı temsil

¹⁶⁶ Aytakin Şenzybek, “On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri”, *Marife Dini Araştırma Dergisi*, 19/2 (2019), 590.

¹⁶⁷ Eş-Şehristani, *El-Milel ve'n-nihal*. **Cit ve sayfa yok?*****

¹⁶⁸ Selim Özarlan, “Şîa'nın Dini Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2005), 44.

ettiğini tekrar belirtmek isteriz.¹⁶⁹ Tüm bu ifadelerden sonra Şifliğin temelini oluşturan bu kavramı, detaylandırmaya gayret edeceğiz.

2.1.1. İmâmet ve Hilafet Kavramlarının Anlam Alanı

2.1.1.1. İmâmet'in Lügat Anlamı

İmâmet kelimesi sözlükte “kastetmek, öne geçmek” anlamlarına gelir. “Emme” kökünden türemiş olan imâmet “birinin önüne geçmek” manasında da kullanılır.¹⁷⁰ İmâmetin “yönelmek, öncülük etmek, imam olmak, hidâyet ve irşad etmek” gibi anlamları da bulunmaktadır.¹⁷¹ Terim olarak ise imâmet “herhangi bir kişinin din ve dünya işlerinde Hz. Peygamber'in yerine yaptığı genel önderliği” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁷² Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) de *el-Kâmûsü'l-muhît* adlı eserinde imâmet kavramını, “kastetmek, öne geçirmek ve imam olmak” anlamlarında kullanmıştır.¹⁷³ İmâmet kavramının bu anlamı dışında “duvar ustalarının duvarı yaparken düzgün olması için kullanmış oldukları duvarcı ipi (çırpı ipi), Kur'ân-ı Kerîm, peygamber, halife, komutan, delil”¹⁷⁴ şeklinde kullanımlarının da olduğu ifade edilmektedir.

İmâmetin kullanım alanlarına baktığımız zaman; orduyu komuta etme görevini üstlenen kişiye, namaz kıldırın şahsın cemaate önderlik etmesine de imam denmiş olduğunu görüyoruz. Bu şekilde bir kullanım için “imâmetü's-suğrâ (küçük imamlık)” kavramı kullanılırken, devlet başkanlığı yapıp bütün Müslümanların önderliğini yürütme görevi için ise “imâmet-i -kübrâ (büyük imamlık)”¹⁷⁵ ifadesi kullanılmıştır. Bizim bu bölümde ele alıp açıklamaya çalıştığımız husus “imâmet-i -kübrâ” manasında ki imamlıktır.

---

¹⁶⁹ El Kaşif ül-Gıta - Muhammed Hüseyin, *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1966), 41.

¹⁷⁰ Muḥammad ibn Ya'qûb Fîrûzâbâdî vd., *El-Okyânûsul-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsul-Muhît Tercümesi*, çev. Ahmet Asım (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), 5/179; M. Cevad Meşkur, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 241.

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beirut, ts.), “İmâmet”, 12/22.

¹⁷² Ahmet İshak Demir, “İsna' Aşeriyeye'de İmamın Otoritesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3/3 (2003), 110.

¹⁷³ Fîrûzâbâdî vd., *El-okyânûsul-basît fî Tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*, 5/179.

¹⁷⁴ Fîrûzâbâdî vd., *El-okyânûsul-basît fî Tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*, 5/180.

¹⁷⁵ Meşkur, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 179.

İmamet kavramını yukarıdaki şekliyle açıkladıktan sonra sözlük anlamı ile farklı da olsa terim olarak aynı anlamda kullanılan hilafet kavramını incelemeye çalışacağız.

2.1.1.2. Hilâfetin Lügat Anlamı

Hilâfet kavramı “birinin arkasından onun yerine geçmek, bir kimseden sonraya kalmak, halef ve vekil olmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁶ Hilâfet, vekâlet kavramı gibi asaletin zıddı olarak “başkasının vekili olmak, onun yerini temsil etmek” anlamında kullanılmıştır.¹⁷⁷ Bir adama halef olmak, İslâmi ilimlerde daha çok Allah’ın emirlerini yerine getirme konusunda Hz. Peygamber’den sonra onun halefi olmak anlamında kullanılmıştır. “Halife” kavramının ise hilâfet dışında daha farklı anlamlarda kullanıldığı da olmuştur. Osmanlı Devleti’nde yazı işlerinden sorumlu kâtipleri kastetmek, tasavvufi bir kavram olarak, mürşitten sonra onun vekili olacak müritleri belirtmek içinde bu kavram kullanılmıştır. Bu kullanımların hepsi kelimenin lügat manasının kullanımına uygundur.¹⁷⁸ Yapılan tanımlamalar doğrultusunda mutlak manada halife ve hilâfet tanımını şu şekilde tanımlayabiliriz: “Din ve dünya işlerini peygamber adına yönetip, görevi İslâmi hükümleri uygulamak ve dini korumak olan kimseye halife, bu kimsenin başında bulunduğu kamu otoritesine de hilâfet denir.”¹⁷⁹ Halifelik ve hilâfet tanımlarına bakıldığında bunlar “imâmet-i kübrâ” makamında bulunan imamı ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁸⁰

Şîa, imâmet ve hilâfet kavramlarını iki ayrı kavram olarak, nas ve tayinle belirlenmiş kişiye imâm; farklı yollarla Müslümanların başına geçmiş kişiyi ise halife olarak kabul eder.¹⁸¹ Şîa mezhebi, Hz. Peygamber’den sonra sırasıyla gelen halifelerin, imamların hakkı olan görevi zorla aldıklarını düşünmelerinden dolayı halife kavramını kullanmamışlardır. Bu durum “imâmet” kavramının Sünnî-Şîî kaynaklarda birlikte kullanılmasını sağlamıştır.¹⁸²

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), “Hilâfet”, 9/82.

¹⁷⁷ Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş: Başlangıçtan IX. Asra Kadar* (Meram/Konya: Çizgi Kitabevi), 3.

¹⁷⁸ Hasan Gümüşoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet* (Sirkeci, İstanbul: Kayıhan Yayınları), 15.

¹⁷⁹ Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, 4.

¹⁸⁰ Gümüşoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, 16.

¹⁸¹ Hasan Onat, “Şîî İmâmet Nazariyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/ (1992), 89.

¹⁸² Demir, “İsna’ Aşeriyye’de İmanın Otoritesi”, 110.

2.1.1.3. İmâmetin İstilah Manası

İmâmetin istilah manasına kadar yapmış olduğumuz bu tanımlar ile kavramın genel bir çerçevesini ortaya koymayı amaçladık. Yaptığımız tanımlardan da anlaşılacağı üzere ortak bir tarif oluşturmak güç görünmektedir.¹⁸³ İmâmetin tarihte farklı kullanım alanları olduğunu biliyoruz. Bizler de bu tanımların neler olduğuna değinmek istiyoruz:

a) Kelamcılar, ekseriyetle yapmış oldukları Eş‘arî kelâmcısı Cüveynîye ait olan imâmet tanımında: “Din ve dünya işlerinde”, “genel ve özel konularda”, “genel ve tam başkanlık” ifadelerini kullanmaktadırlar. Bu tanım imâmetin unsurlarını taşımakla beraber imamın, Hz. Peygamber’in vekili ya da halifesi olduğu şeklinde bir tabir kullanılmamıştır.¹⁸⁴

b) Ebü’l-Hasen Seyfüddîn es-Sa‘lebî (1156, ö. 1233) ise bu tabirlere dikkat ederek: “Ümmetin hepsi kendisine tabi olacak bir şahsın Müslümanların vatanlarının korunmasında ve şer‘î kanunların uygulanmasında, Hz. Peygamber’e vekil olmasıdır” şeklinde tanımlamıştır.

c) Sa‘deddin et-Teftâzânî(1322, ö. 1390) ise imâmeti: “Hz. Peygamber’e vekâleten din ve dünya işlerinde genel başkanlık yapma” şeklinde tanımlamıştır.¹⁸⁵

d) Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdı (972- ö. 1058) imâmeti: “Dinin korunmasında ve dünyayı yönetme hususunda nübüvvetin yerine konulan makam” şeklinde ifade etmiştir.

Yaptığımız tanımların ortak noktalarına değinerek imâmet için: “din ve dünya işlerinde Hz. Peygamber’in vekilliğini yapan bir şahsın umumi başkanlığıdır” şeklinde bir tanım yapmamız mümkündür.¹⁸⁶ Şîa, imâmet ve hilâfet kavramlarını tanımlarken aynı manaya gelecek şekilde değil de farklı iki kavram olarak kullanmayı tercih eder. Onlara göre halife, nas ve tayinle değil başka yollarla Müslümanların başına gelmiş kimse olup Şîliğe mensup değildir. İmam ise, nas ve tayinle belirlenen Şîî liderdir.¹⁸⁷ Şîa ile diğer ekoller arasında farklılığa sebep olan temel nokta işte bu ayırım olmuştur. Ehl-i sünnet âlimleri genel olarak siyasî ve dinî otoriteyi temsil eden bu makama

¹⁸³ Gümüšoğlu, *İslâm’da İmâmet ve Hilâfet*, 30.

¹⁸⁴ Gümüšoğlu, *İslâm’da İmâmet ve Hilâfet*, 31.

¹⁸⁵ Gümüšoğlu, *İslâm’da İmâmet ve Hilâfet*, 32.

¹⁸⁶ Gümüšoğlu, *İslâm’da İmâmet ve Hilâfet*, 32.

¹⁸⁷ Onat, “Şî’î İmamet Nazariyesi”, 89.

“hilâfet” derken, Şîa ise Hz. Ebûbekir, Ömer ve Osman’a “halife”, Hz. Ali ve soyundan gelenlere de “imam” demeyi tercih etmiştir.

Bu haliyle siyasî ve hukukî bir kavram olarak ifade edilen imâmet; Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslâm toplum yönetimini en üst seviyede üzerine alan kişinin görev ve makamını ifade etmektedir. Bu makamı ifade etmek için kullanılan hilâfet ile aynı manaya gelecek şekilde kullanılmış olsa da hilâfet daha çok fiili otoriteyi, imâmet ise nazarî olarak devlet reisliğini belirtmek için kullanılmıştır.¹⁸⁸

2.1.2. İmâmetin Vücubu ve Zarureti

İnsanlar hayatlarını idame ettirmek için, bir topluluğun içinde yaşama ihtiyacı hissederler. Her türlü ihtiyaçlarını gidermek için birbirlerinin yardımlarına muhtaçtırlar. Fıtrat gereği, sosyalleşme ve diğer insanlarla karşılıklı ilişki kurma gereği duyarlar. Sosyal ortam içerisinde bir arada yaşamak birtakım ihtilâfları ve tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu ihtilâflar ve tartışmaların meydana getirebileceği karışıklığın önüne geçmek, toplumda huzur ve güven içerisinde yaşamaya devam edebilmek için bir otoriteye itaat etmek zorunludur. Bu otoriteyi kullanarak yeri geldiğinde zorla da olsa adaleti tesis etmek için hükümlerini uygulayabilen bir başkanın mevcudiyeti gereklidir.¹⁸⁹

İnsanın, bir devlete ve bu devlete başkanlık yapabilecek bir güce ihtiyacı tartışmasız kabul edilmesi gereken bir husustur. Yönetimde olan otoritenin de zulümleri ortadan kaldırarak adaleti tesis etmesi, ilahi hükmün esaslarına uygun olmasına bağlıdır. Nitekim devletin başında bulunan güç, mülkün ve hâkimiyetin gerçek sahibi olmayıp Allah’ın göndermiş olduğu peygamberinden sonra, onun yeryüzündeki temsilcisidir.¹⁹⁰ Allah’ın göndermiş olduğu elçisinden sonra bu yargı sistemini koruyacak bir imâmet makamı gereklidir Şîa’ya göre bu makama gelecek olan imamlar, Allah tarafından gönderilmektedir. Hişam b. Hakem(ö.179/795) bu durumu “Allah’ın adil olup zulmetmemesi imam göndermesi ile ilgilidir. Allah kullarına uymaları gereken bir din göndermiş olup buna uymaları gerektiğini emretmiştir. Böyle bir durumda insanlara yön verip, kötü eylemlere yönelenleri engelleyecek ve onları daha iyi eylemlere teşvik

¹⁸⁸ Ahmet İshak Demir, “İbnü’l-Mutahhar el-Hilli’ye Göre İmamet”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46/1 (2005), 87.

¹⁸⁹ Gümüšoğlu, *İslâm’da İmâmet ve Hilâfet*, 77.

¹⁹⁰ Gümüšoğlu, *İslâm’da İmâmet ve Hilâfet*, 78.

edecek bir rehber göndermesi gereklidir. Bunu gerçekleştirmemiş olsa idi bir köre okumayı, yürüyemeyen birine yürümeyi emretmeye benzeyecekti ki bu da Allah'ın adaleti ile uyuşmayan bir durumu ortaya çıkarmış olurdu"¹⁹¹ şeklinde açıklamıştır. Hişam b. Hakem bu ve buna benzer ifadelerini imamın, Allah tarafından gönderilmesi gerektiği iddiasını doğrulamak üzere kullanmıştır.

Hâmid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmânî (1164, ö. 1238)'ye göre: "Hz. Peygamber'in bu dünyada sonsuza kadar yaşaması mümkün olmadığına göre, onun nübüvvetin dışındaki görevlerini insanlara ulaştıracak bir imama ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır, bu durum imâmetin vucubiyetini göstermektedir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in, sünnetin, şeriâtın ve diğer dini esasların değişikliğe uğramadan korunabilmesi için imâmetin mevcudiyeti zaruridir" şeklindeki ifadeleri imâmetin vucubiyetini kanıtlamak içindir.¹⁹²

İmâmiye Şîa'sına göre imâmet, Allah tarafından insanlığa bir lütuftur. İmâmetin lütuf olması, onun vucubiyetinin de sebebini oluşturmaktadır. İlahi lütuf nasıl ki Allah'ın emir ve yasaklarını topluma öğreten peygamberlerin mevcudiyetini gerekli kılıyor ise bu görevi koruyup devam ettirebilecek ve gerektiğinde de topluma öğretecek imamların varlığını da gerekli kılmaktadır.¹⁹³ Şerif Murtaza (966, ö. 1029) da, imâmetin lütuf olmasının nedenini toplumun duyduğu ihtiyaç olarak görmektedir. Murtaza'ya göre: "İnsanlar yöneticilerden uzak kaldığı zamanlar hem yaptıkları işlerinde hem de siyasetlerinde bozulmalar olmaya başlamış, yaşayışları karışmış, kötü eylemler yaygınlaşmış, zulümler ve sapkınlıklar çoğalmaya başlamıştır. İnsanların idarecileri olduğu zaman ise, yaşayışları ve fiilleri iyiliğe daha yakın olup kötülüklerden uzak durmuşlardır"¹⁹⁴ şeklindeki sözleri, insanların imamlara duydukları ihtiyacı belirtmek amacıyla sarf edilmiştir.

Şîiler için her dönemde bir imamın varlığı zorunludur. Bu zorunluluk onun varlığının, yokluğuna göre daha faydalı olduğundandır. Bu haliyle bir imamın varlığı insanlık için bir lütuftur ve aslah prensibi icabı Allah'ın bir imam ataması gereklidir.¹⁹⁵

---

¹⁹¹ Metin Bozan, *İmâmiyye Şiasinin Oluşumu: Masum Oniki İmam İnancının Ortaya Çıkışı*, 2018, 168.

¹⁹² Onat, "Şî'i İmamet Nazariyesi", 92.

¹⁹³ Mahsum AYTEPE, "İmametın Vucubiyeti Tartışmaları: Kadı Abdulcebbar- Şerif Murtaza", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 14/1 (2016), 107.

¹⁹⁴ AYTEPE, "İmametın Vucubiyeti Tartışmaları: Kadı Abdulcebbar- Şerif Murtaza", 108.

¹⁹⁵ Demir, "İsna' Aşeriyye'de İmâmın Otoritesi", 112.

2.1.3. İmamların İmâmetine Dair Deliller

Şîîler imânlarının, inanç esaslarından biri olarak kabul ettikleri “imâmet nazariyesine” inanmakla tamamlanabileceğini düşünürler. Peygamberlik gibi kutsal bir makamın, Allah tarafından insanlığa hediye olarak verildiğine inandıkları gibi her dönemde Hz. Peygamber’in görevini üstlenmiş olan bir imamın gönderildiğine de inanmaktadırlar. İnanmış oldukları bu imam; insanlığın din ve dünya işlerini düzenlemek, aralarında meydana gelen düşmanlık, zulüm gibi kötü hasletleri ortadan kaldırarak adaleti yaymak konusunda Hz. Peygamber’in varisi olma özelliğini taşımaktadır. Bu bakımdan Şîîler için imâmet “peygamberlik makamının” devamı olarak görülür. Allah tarafından insanlığa peygamber göndermek nasıl bir lütuf ise Hz. Peygamber’den sonra onun yerine imam tayin etmek de bir lütuftur.

Şîî-İmâmiyye, fırkanın temelini oluşturan “imâmet kurumunun” varlığını kanıtlamak için Hz. Ali ve oğullarının, Hz. Peygamber’in¹⁹⁶ varisi veya halifesi olduğuna dair çok sayıda delil getirmektedir. Şîîler, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “bütün övgü içeren âyetlerin imamlar ve onları sevip sayanlarla ilgili, bütün azarlama âyetlerinin ise imamların karşıtları ile ilgili indirilmiş olduğu” şeklinde bir görüş kabul etmişlerdir. Bu açıdan Şîîlerin Kur’ân-ı Kerîm’den deliller sunmada çok da zorlandıklarını söyleyemeyiz.¹⁹⁷ Şîîler, imamların ve Hz. Ali’nin nasla tayin edildiğini sadece âyetlerden deliller getirmeyi yeterli görmeyerek, hadislerden de birtakım deliller vermeye çalışmışlardır. Şîîler, Ehl-i sünnet camiasından rivâyet edilen hadisleri, imamları desteklemediği sürece aktarmamışlardır. İmamları yoluyla aktarılan ve senedi mevsuk olan imamın, yine kendisi gibi masum bir imamdan rivâyet etmiş olduğu ve böylece Hz. Peygamber’den Cebrail aracılığı ile de Allah’a ulaşan rivâyetleri aldıklarını ifade etmişlerdir.¹⁹⁸ Öne sürülen tüm delillerin belirtilmesi çalışmamızın sınırlarını aşacağından, Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in ifadelerinde önemli kabul ettikleri rivayetlere yer vermek, Şîî-İmamiyye’nin imâmet konusundaki düşünce tarzını ortaya koymamız açısından yeterli olacaktır.

¹⁹⁶ Fığlalı, *İmâmiyyeŞiası*, 217.

¹⁹⁷ Şaban Öz, “Hilâfette Nass Teorisi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 83.

¹⁹⁸ Öz, “Hilâfette Nass Teorisi”, 87.

2.1.3.1. Hz. İbrahim'in İmâmet Makamına Tayini

Şîa'nın imâmete dair delil olarak gösterdiği naslardan biri de Bakara sûresinde geçen ifadelerdir. Âyette meâlen “*Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sinamiş, onları tam olarak yerine getirince, 'ben seni insanlara önder yapacağım', demişti. İbrahim 'Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)' dedi. Allah: 'Benim ahdim zâlimlere ermez'(onlar için söz vermem)'*” buyurdu.¹⁹⁹ Şîilere göre Allah bu âyetle Hz. İbrahim'i imam olarak tayin etmiştir. Yine Hz. İbrahim Allah'tan soyundan gelen bazı insanları da imam yapmasını istemiştir ancak bu isteği geri çevrilmiştir. Âyetten hareketle zâlim kimselerin imam olamayacağı görüşü benimsenmiş olup imâmetin kimle devam edeceğine dair çeşitli fikirlerde ortaya çıkmıştır. Buna göre imâmet, Hz. İbrahim'in soyundan devam edecektir ve başkalarına aktarılamayacaktır. Aynı zamanda bu âyette Hz. İbrahim'in sinanmış olması şu kelimelerle tamamlanmıştır: Hz. İbrahim'in soyundan gelecek olanların Hz. Muhammed, Ali ve onun çocukları olduğuna dair işaretler vardır.²⁰⁰ Tabâtabâî, Ayyâşî gibi son dönem âlimleri kelimelerle imtihandan kastedilenin “Muhammed, Ali ve onun soyu” ifadelerini içeren rivâyet olduğunu aktarmışlar ve âyet üzerinde yorumda bulunurken imtihan edildiği kelimelerden, Hz. İbrahim'in karşılaştığı birtakım problemler olduğunu ifade etmişlerdir. Kelimelerin ne olduğuna dair herhangi bir belirti yoktur. “*Ben seni insanlara önder yapacağım*” ifadesinin kelimelerden sonra geçmiş olması Hz. İbrahim'in yapması gereken işler anlamına geldiği ifade edenler de olmuştur. Hz. İbrahim bu işleri eksiksiz olarak yerine getirmiş ve insanlara önder (imam)olabileceğini kanıtlamıştır.²⁰¹

2.1.3.2. Tathir Âyeti

Delil olarak saydıkları ifadelerden biri de Tathir âyeti'dir. Âyet meâlen şu şekildedir: “*...Ey Ehl-i beyt! Şüphesiz Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*”²⁰² Ümmü Seleme(595, ö 679)'nin rivâyetine göre bu âyet nazil olduğunda evde Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin bulunuyordu. Resûlullah onların

¹⁹⁹ el-Bakara 2/124.

²⁰⁰ Ebü'n-Nasr Muhammed b. Mesud Ayyâşî, *Tefsirü'l-Ayyâşî*, thk. Haşim Resuli Muhallati, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1991), 76-77.

²⁰¹ Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Allame Tabatabai, *el-Mizan fi tefsiril-Kur'ân*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kevser Yayınları, 2001), 406, 418.

²⁰² el-Ahzâb 33/33.

üzerine bir şey örtüp “Allah’ım Ehl-i beyt’imden kirleri gider ve onları tertemiz kıl” diyerek dua etmiştir. Ümmü Seleme “Ey Allah’ın elçisi, ben senin Ehl-i beyt’inden miyim?” şeklinde sorunca Hz. Peygamber, “Sen Resûlullah’ın zevcelerindensin” diye cevap vermiştir. Yukarıda belirttiğimiz âyeti, Hz. Ali’nin hilâfetine delil olarak kabul eden Şiîler bu âyet ile Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’in günahlardan korunmuş olduklarını ifade ederek, Ali’nin ve evlâdının imâmetini bu şekilde sabit olduğunu savunmaktadırlar.²⁰³

2.1.3.3. Velâyet Âyeti

Velâyet âyeti meâlen şu şekildedir: “*Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah’tır, Resûlüdür ve iman edenlerdir; onlar ki Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler.*”²⁰⁴ Bu âyetin inme nedeni olarak; Hz. Peygamber’in mescitte namaz kıldıktan sonra karşılaştığı fakir bir adamla yapmış olduğu diyalogu gösterilmiştir. Hz. Peygamber kendisine herhangi bir şey verilip verilmediğini sorar. O kişi de kendisine bir yüzüğün verildiğini söyler. Hz. Peygamber, yüzüğü kimden aldığını sorunca o kişi namaza durmuş olan Hz. Ali’yi gösterir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de “Ben kimin mevlası isem Allah da onun velisidir, Allah’ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol” demiştir. Şeyh Müfid, orada Hz. Ali’den başka zekât verecek kimse olmadığı için onun hilâfetine açık bir delil olarak görmüştür. El-Ayyâşî ve Feyd el-Kâşânî’nin iddia ettiği rivâyete göre ise Hz. Peygamber, velâyet âyeti nazil olduktan sonra Hz. Ali’nin velâyetini açıklamak istemektedir ancak Kureyşlilerden çekinmektedir. Allah kendisini koruyacağını bildirince Hz. Ali’nin velâyetini ilan etmiştir.²⁰⁵

2.1.3.4. Mevedde Âyeti

Mevedde âyeti meâlen şu şekildedir: “...*De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka ücret istemiyorum....*”²⁰⁶ Şiîler, Mevedde âyeti ile Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’i sevmenin farz olduğunu, bu sebeple de bu âyetin Ali’nin

²⁰³ Öz, “Hilâfette Nass Teorisi”, 84.

²⁰⁴ el-Mâide 5/55.

²⁰⁵ Bayram Ayhan, “Hilâfetin Nass ile Tayini Meselesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2018/2, 50: 79-103, 87.

²⁰⁶ eş-Şûrâ 42/ 23.

hilâfetine delil olarak indiğini iddia etmektedirler.²⁰⁷ İmâmiyye âlimlerinin yukarıda meâlen verilen âyete dair aktarmış oldukları rivâyetler birlikte ele alınıp irdelendiğinde, Ehl-i beyt'e gösterilmesi gereken sevginin sadece bir sevgi olmadığı ve o sevginin imâmetle ilişkili olduğu belirtilmiştir. İsnâaşeriyye Şîa'sına göre Ehl-i beyt'i sevmek Hz. Ali ve soyundan gelen imamları imam olarak benimsemekle ilintilidir. Âyetin Hz. Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ile ilgili olarak indiğini ifade eden rivâyetlerin yanında, bu âyetin sadece Ehl-i beyt hakkında inmediği, bütün imamlarla ilgili olduğunu belirten rivayetler de vardır.²⁰⁸

2.1.3.5. Tebliğ Âyeti

Tebliğ âyeti meâlen şu şekildedir: *“Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah, seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.”*²⁰⁹ İmam Muhammed el-Bâkır'ın aktarmış olduğu rivâyete göre tebliğ âyeti, sahâbîlerin dinden dönme ve iletilmiş olan emri yalanlamalarından endişe ettiği için gelen vahyi onlara hemen ulaştırmayan Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin imamlığını ilan etmek için Allah'tan vahiy beklemesi üzerine nazil olmuştur. Bunun üzerine Peygamber Allah'ın emretmiş olduğu ilahi emre itaat ederek Gadîr-i Hum mevkinde Hz. Ali'nin hilâfetine ilan etmiş ve orada bulunan insanlardan, mevcut olmayanlara da bu haberi ulaştırmalarını istemiştir. Küleynî den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin imamlığını hemen açıklamamasının sebebi olarak; sahabilerin Câhiliyye döneminden yeni çıkmış olmaları ve Hz. Ali'nin amcasının oğlu olduğundan kayırıldığı düşüncesinin, akıllara gelmesinden çekinmesidir. Yine aynı rivâyette halîfelik beyanını yapmaması durumunda da Allah'ın, elçisini azapla tehdit ettiğini ifade etmiştir.²¹⁰ Tebliğ âyetinin inmesine vesile olan Gadîr-i Hum, Şîî müelliflerce mütevâtir kabul edilen ve Hz. Ali'nin imâmetine nisbet edilen önemli rivâyetlerden biridir. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) ve Ebû Abdillâh Muhammed b.

²⁰⁷ Öz, “Hilâfette Nass Teorisi”, 85.

²⁰⁸ Sabahattin Gümüş, *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahbârî Ve Usûlî Yorumu*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri, Doktora Tezi, 2020), 139.

²⁰⁹ el-Mâide 5/54.

²¹⁰ Gümüş, *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahbârî Ve Usûlî Yorumu*, 91.

Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887) gibi muhaddisler tarafından da rivâyet edilen bu olay, Sünnî tefsir âlimleri tarafından ihtilaflı yorumlarla karşı karşıya kalmıştır. Şîî müfessirlerin ihtilâfsız olduklarını düşündükleri rivâyetlere göre; Hz. Peygamber, veda haccından dönerken Gadîr-i Hum denilen mevkide konaklamış ve Hz. Ali'nin hilâfetini orada bulunanlara ilan etmiştir.²¹¹

2.1.3.6. İrtidat Âyeti

İrtidat olarak bilinen âyetin meâli şu şekildedir: “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldurmazlar). Bu Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir.*”²¹² Şeyh Müfîd meâli verilen bu âyeti, Hz. Ali'nin imâmetine delil olarak sayar. Şeyh Müfîd, âyetin inme sebebi olarak iki görüş aktarmıştır. Bunların ilki; Hz. Ali ile savaşımlar kâfir /mürted olmaları ve bu sebeple de âyetin Basralılar hakkında nazil olduğudur. İkinci görüşe göre; Allah'ın dinden dönenlerle mücadele eden topluluğu sevdiğini bildirdikten sonra Hz. Peygamber'in, Hayber günü bildirmiş olduğu kişinin Hz. Ali olması âyetle bağlantılı olarak görülmüştür.²¹³

Muhammed b. Hasan et-Tûsî (ö. 460/1068) de âyette geçen; “...onlar müminlere karşı şefkatli, kâfirlere karşı acımasız, tavizsiz...” ibaresini Hz. Ali'nin karakteri ile uyduğuna söylemektedir. Tusi, Hz. Ali'nin müminlere karşı şefkatli, kâfirlere karşı da şiddetli olduğunu ifade eder. Ona göre âyet, Hz. Ali ve onunla savaşımları övmekte, onun imâmetini desteklemektedir. Âyetin bütünüyle incelendiğinde Hz. Ali ve onunla beraber mücadelede bulunanların belirtilmiş olmasının daha doğru olacağını iddia eder.²¹⁴

2.1.3.7. Muâhat Hadisi

Muâhat, Arapça bir kelime olup “uhuvve (kardeşlik)” kökünden çoğalmıştır. “Biriyle kardeş olmak-birini kardeş edinmek” manalarına gelmektedir. Hz.

²¹¹ Bayram Ayhan, “Hilâfetin Nass ile Tayini Meselesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 50 (2018), 88.

²¹² el-Mâide 5/54.

²¹³ Ayhan, “Hilâfetin Nass ile Tayini Meselesi”, 85.

²¹⁴ Ayhan, “Hilâfetin Nass ile Tayini Meselesi”, 86.

Peygamber'in hicretten sonra Ensar ve Muhacir arasında sosyal dayanışma adına böyle bir proje yürüttüğü bilinmektedir. Kültürel ve ekonomik sorunların çözümüne yönelik gerçekleştirmiş olduğu *kardeşleştirme projesi* kelimenin anlamı doğrultusunda “din kardeşliğine” dayalı özel bir kardeşlik olayıdır.²¹⁵

Şiilere göre, Hz. Peygamber Ensar ile Muhacir'i kardeş ilan ettikten sonra Hz. Ali'yi de kendisine kardeş olarak seçtiğini ifade etmiştir. Şîa bahsi geçen bu olayla birlikte Hz. Peygamber'in kullanmış olduğu buna dair ifadeleri imâmete delil olarak saymıştır. Buna göre; Hz. Peygamber Ali'yi dünya ve âhirette kardeşi olarak ilan ettikten sonra onun kendisinin vasîsi, veziri, ümmetine halifesi, dinin uygulayıcısı ve öldükten sonra yıkayıcısı olduğunu duyurmuş²¹⁶ daha sonra da Ali'ye dönerek “Senin bana yakınlığın Hârûn'un Mûsâ'ya olan yakınlığı gibidir fakat benden sonra peygamber yoktur. Hârûn'un yeride Mûsâ'nın halifesi olmasıdır” buyurmuştur.²¹⁷ Daha birçok olayla ilişkilendirilen bu rivâyet, farklı zamanlarda Hz. Peygamber'in Ali için söylediği sözlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuş görünmektedir.²¹⁸ Ehl-i sünnet kaynaklarında da yer alan bu rivâyetler; mutlak manada bir zaman ve mekânla sınırlandırılmayıp, Hz. Peygamber'in yaşarken Hz. Ali için bu türden ifadesinin olması ona yüklenen görevin, onun ölümünden sonra da geçerli olduğu anlamına gelmediği için Ehl-i sünnet tarafından delil olarak kabul edilmemiştir.²¹⁹

Şîa için Gadîr-i Hum ve Kırtas hadisesi Hz. Peygamber'in hadisleri arasında önemli kabul ettikleri rivayetler arasındadır. Biz bu rivayetlere birinci bölümde ayrıntılı olarak yer verdiğimiz için burada sadece muâhat hadisine değinmeyi yeterli gördük.

2.2. İmamlar ve Mehdî

Şîa mensupları tarafından kabul edilen ortak görüşe göre, ilk imam Hz. Ali olacak şekilde sayılarının, on iki olduğu konusunda fikir birliğine varılmıştır.²²⁰ Bahsi geçen on iki imamın tümü, kendisinden önceki imam vasıtasıyla tanıtılıp açıklanmıştır.²²¹

²¹⁵ Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi”, (Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü, Konya, 2008), 52.57.

²¹⁶ Sıddık Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasiliği Düşüncesi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 44.

²¹⁷ Demir, “İbnü'l-Mutahhar el-Hilli'ye Göre İmamet”, 96.

²¹⁸ Metin Bozan, *İmâmiyye Şîa'sının İmamet Tasavvuru (4. ve 5. Asırlar)*, (Ankara: Avrasya Yayınları, 2007), 67.

²¹⁹ Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 24.-25.

²²⁰ Kummî - Onat, *Sii fırkalar = Kitabu'l-Makalat ve'l Firak / Firaku's-Şîa*, 242.

Biz bu başlık altında, İmâmiyye Şîa'sının imam olarak kabul ettiği on iki imam hakkındaki tarihi rivâyetlerden bahsedeceğiz. İmâmiyye bu dönemi Hz. Ali'den başlatıp, Muhammed el-Mehdî'de sonlandırır. Bu fırkaya göre on iki imamı sırasıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:²²²

2.2.1. Ali b.Ebû Talib

Şîa'nın imamların ilki olarak kabul ettiği Ali b.Ebû Talib'in, yaklaşık olarak hicretten yirmi üç yıl önce Mekke'de doğmuş olduğu aktarılır. Babası Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint. Esed'dir. Hz. Ali Ebû Tâlib'in oğludur.²²³ Hz. Peygamber kendisine toprağın babası anlamına gelen *Ebû Tûrâb* künyesini vermiştir. ²²⁴ Bu künyesinin dışında *Ebü'l Hasan* olarak bilinen künyesi de vardı. Peygamberimizin Hz. Ali'ye Ebû Tûrâb demesinin sebebi olarak şu olay aktarılır: "Hz. Peygamber bir gün kızı ve damadını ziyarete gittiğinde Hz. Ali'nin evde olmadığını görür. Kızına eşinin nerede olduğunu sorar. Hz. Fatıma ufak bir tartışma yaşadıklarını evden bu sebeple ayrıldığını söyleyince, Hz. Peygamber Ali'yi arar ve mescitte toprağın üzerinde uyuduğuna şahit olur. Peygamber, amcasının oğlunu üzerinde toprakla görünce ona: 'Kalk! Ey Ebû Tûrâb' diye seslenip üzerini topraktan arındırmasına yardımcı olur."²²⁵

Mekke'de yaşanmış olan kıtlık zamanında Hz. Muhammed hem amcasının yükünü biraz olsun azaltmak hem de ona olan vefa borcundan dolayı Hz. Ali'yi yanına almıştır. Hz. Ali Peygamber'in himayesine girdiğinde beş yaşındaydı. Hicrete kadar onun yanında büyümüştür. Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna, çocuklar arasında ilk iman eden ve Hz. Peygamber ile birlikte ilk namaz kılan kişidir. Onun hicret etmeden önceki yaşantısı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Hz. Ali'nin peygamberin hayatında önemli bir yeri vardır. Mekke müşriklerinin peygamberin nübüvvetini açıklamasından sonra ona karşı yaptıkları eziyetleri giderek arttırmaları ve hatta kendisini öldürmeye kalkışmaları üzerine Medine'ye göç etme kararı veren Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi, kendisini öldürmeye gelenleri oyalama

²²¹ Âyetullah Nasır Mekarim Şirazi, *Nasır Mekarim Şirazi, İnançlarımız*, çev. İsmail Bendiderya, (Kevser Yayınları, 1997), 92.

²²² Fığlalı, *İmamiye Şiası*, 168.

²²³ İ. Salih Salihoğlu, *Allah'ın Kılıcı Evliyaların Piri Yiğitlerin Şahı Siyer-i Ali*, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 212M.S.), 29.

²²⁴ Salihoğlu, *Allah'ın Kılıcı Evliyaların Piri Yiğitlerin Şahı Siyer-i Ali*, 34.

²²⁵ Salihoğlu, *Allah'ın Kılıcı Evliyaların Piri Yiğitlerin Şahı Siyer-i Ali*, 73.

amacıyla Mekke’de bırakmıştır. Hz. Ali de gece Peygamber’in evinde kalarak onun evde olduğu izlenimi vermek istemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber’in kendisine emrettiği şekilde Resûlullah’ın kızı Fâtıma ve yanındakilerle Mekke’den uzaklaşmıştır. Hicret ettikten sonra Medine de yapılan muâhat sırasında Hz. Peygamber Ali’yi kendisine kardeş olarak seçmiş, daha sonra da kızı Fâtıma ile evlendirmiştir. Hz. Fâtıma ile evliliğinden; Hasan, Hüseyin, Muhsin, Zeyneb ve Ümmü Gülsûm isminde çocukları olmuştur. Hz. Ali, Hz. Fâtıma yaşarken başka bir evlilik yapmamıştır. Hz. Fâtıma öldükten sonra ise birden fazla evlilik yapmış ve çok sayıda çocuğu olmuştur.²²⁶

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra da onun tekfin işleri ile uğraşan kişi Hz. Ali olmuştur. Hz. Peygamber’in teçhiz ve tekfin işleri daha devam ederken Müslümanların bir kısmı Benî Sâide Gölgeğinde toplanıp Hz. Peygamber’den sonra hilâfet hakkının kime verileceği tartışmalarına girip aday belirlemişlerdir.²²⁷ Genelde Şîa özelde de İmâmiyye Şîa’sının hilâfet meselesine, inanç esasları konusu içinde yer verdiğini görmekteyiz. İmâmetin Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin sahip olması gereken bir hak olarak görmüşlerdir.²²⁸ Ancak Sakife Olayı’nda yaşanan hilâfet meselesine ayrıntılı olarak bakıldığında, herhangi bir nas ve tayin fikrinin görüldüğünü söylememiz yanlış olacaktır. O dönemin şartları gereği, Arap kabileciliği ve Müslümanların tercihiyle gerçekleşmiştir.

Hz. Ebûbekir’in halifeliği, birkaç kişi dışarıda tutulursa bütün Müslümanlar tarafından kabul edilmiştir hatta bazı kaynaklarda Hz. Ali’nin de kendisine biat ettiği geçer.²²⁹ Hz. Ebûbekir ve Ömer’in halifeliği zamanına bakıldığında Hz. Ali’nin, halifeliğin nas ve tayinle kendisine verilmiş bir hak olduğu şeklinde talebi olmamıştır. Bu sahabelerin hilâfeti Müslümanlar tarafından kabul edildiği gibi Hz. Ali tarafından da kabul görmüştür. Kaynaklara bakıldığında Hz. Ali’nin Ümmü Külsûm adındaki kızını Hz. Ömer ile evlendirdiğine dair rivâyetlere de rastlıyoruz.

Hz. Osman’ın hilâfetine bakıldığında ise yapmış olduğu faaliyetler yüzünden eleştirilmiş, bazı isyancılar tarafından halk ona karşı kışkırtılmıştır. Hz. Osman’ın tüm

---

²²⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, “Ali - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 03 Ocak 2022).

²²⁷ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (2) (Hulefa’i Raşidin Dönemi)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 21.

²²⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (2) (Hulefa’i Raşidin Dönemi)*, 20.

²²⁹ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 187.

bunlardan sonra şehâdetle sonuçlanan halifeliğinde ise Hz. Ali'nin adı geçmesine rağmen doğrudan sorumlu olduğunu söylemek mümkün değildir.²³⁰

Hz. Ali'nin hilâfet döneminde ise kendisine çok fazla biat eden Müslüman olmasına rağmen toplum arasında birlik sağlanamamış ve Muâviye de Emevî-Haşimî çekişmesinin hırsıyla Hz. Ali'nin halifeliğini reddetmiştir. Sıffin Savaşı (37/657) da Hz. Ali'nin hilâfeti zamanında yaşanmıştır.²³¹ Hz. Ali zamanında gerçekleşmiş olan Cemel ve Sıffin Savaşı'nın, Müslümanlar açısından acı dolu olaylar olup, tamamıyla siyâsî içerik taşıdığı da bilinmektedir. İtikâdi olarak gerçekleşen bir ayrılma bu savaşlar zamanında değil Tahkîm Olayı ile olmuştur. Hz. Ali'den ayrılanlar Hâricilik denilen mezhebi kurmuşlardır. Tahkîm Olayı'na bakıldığı zaman da nas ve tayin fikrinin mevcudiyetinden söz edilmez. Nitekim Hz. Ali de burada nas ve tayinle önder olduğuna inanmış olsaydı muhakkak bunu dile getirir ve sonucun hakemler tarafından açıklanmasını beklemezdi.

Bahsettiğimiz olaylar neticesinde, Şiîller arasında Hz. Ali'nin masum imamların ilki olduğu fikri yer alsada da hem Hz. Ali'nin kendisi için böyle inanmadığını hem de onu halife olarak kabul eden kimseler için böyle olduğu anlamı taşımadığını söyleyebiliriz. Yaşanılan olaylar sonucunda yapılan yorumlamalar gösteriyor ki her insanın olaylara bakış açısı ve değerlendirmeleri farklılıklar göstermektedir. Dünü bugüne taşıırken yansıtılan algı biçimleri diğer insanları da etkileyebilmektedir. Bu sebeple tarih dediğimiz süreci tarafsız ve güvenilir bir şekilde ele almak gereklidir.²³²

2.2.2. Hasan b. Ali b. Ebi Talib

On iki imamın ikincisi olarak kabul edilen Hasan b. Ali, hicretin üçüncü yılında Medine şehrinde doğmuş. Babası Ali ona Harb adını vermeyi düşünmüştür ancak Hz. Peygamber, Câhiliye döneminde daha önce duyulmamış olan Hasan ismini vermiştir. Kulağına da ezanı kendisi okumuştur. Doğumu dolayısıyla akîka kurbanını kestiği ve kızından da saçının ağırlığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istediği bilinmektedir.

Hasan, kardeşi Hüseyin gibi ilk iki halife zamanında meydana gelen olaylardan uzak durmuştur ve fiili olarak olayların içerisinde bulunmamıştır. Hz. Osman'ın

²³⁰ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 188.

²³¹ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 189.

²³² Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 190.

halifeliği zamanında Hüseyin ile beraber Horasan Seferi'ne katılmış, daha sonra da babası tarafından kardeşiyle birlikte Hz. Osman'ı isyan çıkaranlara karşı korumak ve evine su götürmekle görevlendirilmiştir.

Babası halifeliğe geldikten sonra Hasan, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ın ona karşı çıkmaları üzerine, Kûfelilerin babasına destek olmalarını sağlamak için Kûfe şehrine gitmiş ayrıca Cemel Olayı ve Sıffin Savaşı'nda da babasına destek olmuştur. Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Kûfelilerin önde gelenleri, halife olarak ona biata davet ettikten sonra Hz. Hasan'a biat edilmiştir. Hz. Ali ölümünden kısa bir süre önce Hasan'a biat konusunda sorulan bir soruya: “Bunu ne emreder ne de nehy ederim” diye cevap vermiştir ancak Şifler Hz. Ali'nin onu kendisinden sonra veliahtı olarak bıraktığına inanırlar. Hz. Hasan, Mescid-i Kûfe'de yapmış olduğu konuşmasında Ehl-i beyt'in faziletinden, iyiliğinden ve Hz. Peygamber'e olan yakın akrabalığından bahsetmiştir. Ona ilk biat eden Kays b. Sa'd (ö.60/680), biat ettiği esnada kendisini Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber'in sünnetine bağlı kalmanın yanında isyan edenlere karşı savaşmayı da kabul etmesini tavsiye etmiştir.²³³

Hz. Hasan, Ehl-i sünnet tarafından da kabul edilen meşrû halifelerin beşincisidir. Hz. Hasan kendisine yapılan biatlerin ardından hutbesini okuyup babasının intikamını almak için katili buldurup kısas yapılmasını talep ettiği söylenmektedir.²³⁴ Ona halife olarak biat edildiğinin haberini alan Muâviye, Kûfe halkını yanına çekip, kendisine biat edilmesini sağlamak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.²³⁵ Muâviye, Hz. Hasan'ın üzerine toplamış olduğu orduyu savaşmak üzere göndermiş, gönderirken de savaşmadan önce karşı tarafa maddi tekliflerde bulunarak onları satın almak istemiştir. Hz. Hasan'ın ordunun başına getirdiği Ubeydullah b. Abbas, Muâviye taraftarının yapmış olduğu bu teklifi kabul edip ordudan bir grupla orayı terk etmiştir. Daha sonra ordunun başına - babası Ali'ye itaatinden vazgeçmeyen- Kay's b. Sad geçmiş ve Hz. Hasan'a olan bağlılığını göstermiştir.²³⁶ Muâviye Araplar arasında *Arap dâhisi* olarak biliniyordu ve savaş hilelerini en iyi bilenler arasında yer alıyordu. Savaştan önce ordunun arasına kendi adamlarından birilerini yerleştirip orduda kargaşa çıkarmayı başarmış²³⁷ ve çeşitli

²³³ Fığlalı, “Ali - TDV İslâm Ansiklopedisi”, **Cilt ve sayfa yok*****

²³⁴ Burhan Bozgeyik, *Oniki İmam ve Alevilik* (İstanbul: Cihan, 2009), 70.

²³⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Ensar Nesriyat, 2014), 202.

²³⁶ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (2) (Hulefa'i Raşidin Dönemi)*, 340.

²³⁷ Bozgeyik, *Oniki İmam ve Alevilik*, 70.

tartışmalardan sonra Hz. Hasan Kûfe halkı içinde bulunan bazı kişiler tarafından yaralanmıştır. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (ö. 282/895) ve Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Abbâsî (ö. 284/897) bu yaralanmanın sebebi olarak Hz. Hasan ile Şam'dan gelen elçilerin yaptığı görüşmeler neticesinde barışma isteğini halka açıklaması olarak gösterir.²³⁸ Hz. Hasan Muâviye'ye karşı yaptığı hamleden sonra göndermiş olduğu ordunun öncü komutanı ve onunla birlikte birkaç grubun daha karşı tarafa geçmiş olması, emrinde bulunan askerlerden bazılarının kendisine karşı isyan edip canına dahi kastetmesi gibi sebeplerden dolayı Muâviye ile barış anlaşması düzenlemiştir. Bu anlaşmada ifade edilen şartlara uyması karşılığında halifeliğini devretmek istemiştir.²³⁹ Muâviye için öne sunulan şartları şu şekilde sıralamak mümkündür; Hz. Ali hakkında kötü konuşulmayacak, namaz esnasında müminlerin emiri Ali'nin ardından küfürler edilmeyecek, Ali taraftarı olanların güvende olmaları sağlanacak, Ali taraftarlarına herhangi bir saldırıda bulunulmayacak, mallar hak sahiplerine ulaştırılacaktır. Muâviye'nin taahhüt edilen bütün şartları kabul etmesiyle²⁴⁰ halifeliği ona devretmiştir.

2.2.3. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib

Şiflere göre on iki imamın üçüncüsü olarak kabul edilen Hz. Hüseyin'in imâmetinin delilleri; dedesi ve babasının açık emirleri, imamların ikincisi olan kardeşi Hasan'ın da yapmış olduğu vasiyettir. Künyesi *Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî eş-Şehîd*²⁴¹ olarak bilinmektedir Şeyh Müfid, kardeşlerin imam olduklarına dair delilin Hz. Ali'nin:“ Benim iki oğlum imamdırlar, kıyamda da oturmuş olsalar dahi...” şeklinde sarf etmiş olduğu sözleriyle ifade etmektedir.²⁴²

İmamların üçüncüsü olan Hüseyin, Şâban'ın dördüncü yılında Medine'de doğmuş olup, *Şehîd* lakabıyla bilinir. Doğduğu zaman Hz. Peygamber, ağabeyi Hasan'a yaptığı gibi Araplar tarafından daha önce duyulmayan ismini kulağına bizzat ezan okuyarak vermiştir. Doğumundan sonra akıka kurbanı kestirip, kızı Hz. Fâtıma'dan saçının ağırlığı kadar gümüş dağıtmasını istemiştir. Hz. Hüseyin de ağabeyi Hasan gibi ilk iki halife zamanında meydana gelmiş önemli olaylarda fiilen bulunmamıştır. Hz. Osman'ın

²³⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (2) (Hulefa'î Raşidin Dönemi)*, 341.

²³⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (2) (Hulefa'î Raşidin Dönemi)*, 356.

²⁴⁰ Şeyh Müfid, *On İki İmam'ın Hayatı*, çev. Davud Duman (İstanbul: İmam Rıza Dergahı Yayınları, 2021), 242.

²⁴¹ Müfid, *On İki İmam'ın Hayatı*, 251. Ethem Ruhi Fırlı, “Hüseyin - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 03 Ocak 2022).

²⁴² Müfid, *On İki İmam'ın Hayatı*, 253.

evini saran isyancılara karşı Hz. Ali'nin isteğiyle yine ağabeyi ile beraber halifeyi korumak ve evine su götürmek üzere gitmiştir. Babasının halifeliği esnasında, Kûfe'ye gitmiş ve onun bütün seferlerine katılmıştır. Babasının şehit edilmesinden sonra ağabeyi Hasan'a biat etmiştir. Hz. Hasan Muâviye ile yaptığı anlaşmada ona karşı çıkmak istese de daha sonra bu anlaşmaya sessiz kalmıştır ve daima ağabeyinin yanında bulunmuştur. Hz. Hasan'ın şehadetinden sonra ise I. Yezîd'in halife olmasına kadar zühd ve takvâya dayalı ibadetle dolu bir hayat içerisinde bulunmaya çalışmıştır.

İlk Sünnî ve Şîî kaynaklarına göre, Hz. Hüseyin'e ağabeyinin şehit edilmesinden sonra "imam" unvanı ile biat edildiğine veya kendi imâmetine dair bir faaliyette bulunduğu yönelik herhangi bir rivâyete rastlanmamıştır. Aksine bu konuda yapılan bazı uyanışların da önünü kestiği söylenir. Hz. Hüseyin'in Muâviye'ye karşı göstermiş olduğu olumlu tavrı, Muâviye'nin oğlu Yezîd'e biat edilmesini istemesinden sonra değişmiştir. Muâviye'nin ölümünden sonra Yezîd, Hz. Hüseyin'den biat almak istemiş ancak Hz. Hüseyin ona biat etmeyi reddedip Medine'ye gitmiştir. Biat etmediğini öğrenen Kûfelilerin önde gelenleri, onu halife olarak görmek istediklerine dair mektuplar yazarak tekrar çağırılmışlardır. Birkaç mektuplaşmadan ve Hz. Hüseyin'i tekrar Kûfe'ye dönmeye ikna etmelerinden sonra Abdullah b. Abbas ona, Kûfelilerin babasıyla ağabeyine daha önce yaptıklarını hatırlatmış, birçok kez sözünde durmayan bu insanların davetine uymamasını söylemiş olsada o, kararından vazgeçmemiştir. Hz. Hüseyin, Kûfe'ye giderken de Kerbelâ deneni mevkide elim bir şekilde şehadete ermiştir.

Şîa'nın temel olarak ele aldığı şahsiyeti Hz. Ali olmakla birlikte, şehit edilmesinin ardından siyasî yapılanmayı etkilediğini düşünmediklerinden, bu hadise ile pek ilgilenmemişlerdir. Ancak İsnâaşeriyye Şîa'sının duygu ve gönül dünyasını Hz. Hüseyin sevgisi yönlendirdiği için Hz. Hüseyin'in Kerbelâ denilen yerde şehadete ermesini anmak amacıyla yapılan yas törenleri, onu imamların üçüncüsü ve "on dört ma'sûm-ı pâkin" beşincisi olarak gören Şîîler için başlı başına bir hadise haline gelmiştir.²⁴³ İsnâaşeriyye Şîa'sı tarafından derin bir sevgi beslenen Hz. Hüseyin, ağabeyi Hasan ile beraber bütün İslâm âlemi tarafından da Hz. Peygamber'in sevgili torunu sıfatıyla daima sevilmiştir.

---

²⁴³ Ethem Ruhi Fığlalı, *Hilâl - Hüseyin Lâmekânî*, ed. Azmi Özcan - Tayyar Altıkulaç (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 521.-524

2.2.4. Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn

İmamların dördüncüsü olarak kabul edilen Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib *Zeynelâbidîn*'in (ö. 94/712) , Şiîler tarafından kabul edilen imâmet delilleri:

- a) Babasından sonra, hem ilim konusunda hem de amel konusunda insanların en üstünü olarak görülmüştür. Her bakımdan insanlığın üstünü olan kişinin imam olması gerekir.
- b) Soy ve fazilet bakımından, imam olması gerekiyordu çünkü o babasına en yakın kişidir. Kendisinden önce imam olan kişiye en yakın olanın, imam olması şartı vardır.
- c) İmâmetin yalnız Hz. Peygamber'in soyundan olması gerekir. Zeynel de onun soyundan gelmektedir.²⁴⁴

Zeynelâbidîn, hicretin otuz sekizinci yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Annesi Yezcürd'ün kızı Şehr-banuveyh'dir. *Zeynelâbidîn* (ibadet edenlerin değerlisi) *Zü's-sefenât* (fazla secde ettiği için alnında ve dizinde meydana gelen sertliklerden dolayı); *Seyyidü's-sâcidîn* (secde edenlerin ulusu, efendisi) gibi lakapları ile bilinir.²⁴⁵ Zeynelâbidîn, çevresi tarafından güzel ahlak sahibi, ibadetlerine çok düşkün âlim, yardımsever müttaki biri olarak tanınırdı. Her zaman ihtiyaç sahiplerini bulur onların haberi olmadan yardım yapacağı malları bizzat sırtlanıp kendini tanıtmadan ihtiyaçlarını gidermeye çalışırdı.²⁴⁶ Zeynelâbidîn, Kerbelâ Hadisesi esnasında rahatsız olduğu için babası Hüseyin savaşa katılmasına müsaade etmemiştir. Babasının şehadetinden sonra hasta yatağında Şimr b. Zü'l-Cevşen tarafından öldürülmek istenmiştir ancak Hamid b. Müslim ona engel olmuştur. Daha sonra Ehl-beyt'ten kalanlarla birlikte önce Şam'a daha sonra da Medine'ye gitmişlerdir.

Zeynelâbidîn; Hz. Peygamber'den kalan bir yadigâr, elinden geldiğince insanların yardımına koşan, eşsiz bilgilere de sahip olduğundan herkesin sevgi ve saygısını kazanmış bir şahıs olarak tanınıyordu. Sürekli ilimle meşgul olan Zeynelâbidîn zamanında, Mescid-i Nebi adeta bir medrese halini almıştır. Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn, Abdümelik oğlu Velid'in halifeliği zamanında zehirlenerek öldürülmüş amcası Hasan'ın yanında Medine'de defnedilmiştir.²⁴⁷

²⁴⁴ Müfid, *On İki İmam'ın Hayatı*, 325.

²⁴⁵ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, 398.

²⁴⁶ Bozgeyik, *Oniki İmam ve Alevilik*, 92.

²⁴⁷ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, 408.

2.2.5. Muhammed el-Bâkır

On iki imamın beşincisi olarak kabul edilen Muhammed-el Bâkır, hicretin elli yedinci yılında Medine’de dünyaya gelmiştir. Kerbelâ Olayı’ndan sağ olarak kurtulan Ali b.Hüseyin Zeynelâbidîn’in oğludur. Annesi Hz. Hasan’ın, Fâtıma adındaki kızıdır. Muhammed’e *Bâkır* lakabı; ilim peşinde olduğu, ona bu konuda hiçbir şey engel olmadığı için yaran-açan ve ilmi yarıp derinliklerine kadar ulaşan manasında verilmiştir. Ayrıca kendisine; *Şâkir*, *Şebîh* (peygambere benzerliğinden dolayı), *Hâdî* gibi isimlendirmeler de verilmiştir. Babası öldükten sonra imamlık görevini üzerine alan Muhammed Bâkır, Emevîlere karşı babası gibi sessizliğini korumuş isyan etmek isteyenleri durdurmuştur.

İlmiyle meşhur olmayı tercih eden Muhammed, Şii kaynaklara göre Ebû Hanife ile yapmış olduğu münazaralarda onu baya zorlamıştır. Hanefi kaynaklara göre de Ebû Hanife Muhammed Bâkır’ın öğrencilerinden biridir.²⁴⁸ Kaynaklara göre büyük bir âlim olan Bakır, oğlu Ca’fer’in, Ata b. Ebi Rebah gibi çeşitli âlimlerin yetişmesinde büyük katkı sağlamıştır. Şiîlere göre Bâkır, Şîa’nın din ve hukuk öğretilerinin temelini atan ve aynı zaman da oğlu Ca’fer es-Sâdık ile birlikte İmâmiyye Şîası’nı kuran kişidir. İmâmiyye Şîa’sında; imamların herkesten özel bir ilme sahip oldukları, imâmetin Hz. Peygamber’den diğer imamlara nass ve tayinle geçmesi, imamların Hz. Fatıma’nın soyundan geleceği ve imamların masum olduğu gibi temel düşüncelerinin Muhammed el-Bâkır’a dayandığı düşüncesi hâkimdir. Yine o yaşadığı zamanda kardeşi Zeyd’in Emevîlere karşı tam donanımlı olmadan karşı çıkmasının kendisine fayda vermeyeceği tavsiyesinde bulunmuştur. Sahabelere küfreden kimselerin kendilerinden olamayacağını, Hz. Hüseyin’in intikamını almayı bahane gösterip ayaklanma çıkarımların da doğruluktan sapan kişiler olduğunu ifade etmiştir. Muhammed el-Bâkır’ın 114/732 yılında Medine’de vefat ettiği söylenilmektedir.²⁴⁹

2.2.6. Ca’fer es-Sâdık

On iki imamın altıncısı olarak kabul edilen Ca’fer es-Sâdık’ın Şiîler tarafından imâmete kabul ettiği deliller şu şekilde sıralanmaktadır:

²⁴⁸ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları* (İstanbul: Ensar Nesriyat, 2011), 190.

²⁴⁹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları*, 191.

- a) Ca'fer-i Sâdık'ın yaşadığı dönemde bütün müslümanlar arasında en takvalı, bilgi bakımından en üstünü, en faziletli olmasıyla imamlığa layık olduğu,
- b) Hadis-i Levhin, Ca'fer'in imamlığına açık bir nass olarak görülmesi,
- c) İmamların da peygamberler gibi masum oldukları kabul edildiğinden, o dönemde imamlık iddiasında bulunanların günahkâr olup, Ca'fer'in günah işlemeyen tek kişi olarak görülmesi,²⁵⁰
- d) Masum imamda görülebilecek mucizevî hallerin Ca'fer es-Sâdık'ta da bulunması,
- e) O dönemde yaşayan tüm imamlık iddiasında bulunanların veya başkaları tarafından imam olarak kabul edilen kimselerin, Ca'fer-i Sâdık'tan ilim öğrendikleri, onun derslerine katılmaları da onun imâmetine delil olarak kabul edilir.²⁵¹

Ca'fer-i Sâdık, hicretin 80(veya 83) yılında Medine'de doğmuştur. Babasının adı Muhammed el-Bâkır, annesi Fatıma bnt. Kâsım b. Muhammed (Ümmü Ferve) 'dir. Fatıma bnt. Kâsım, Hz. Ebûbekir'in torunu Kasım'ın kızıdır.²⁵² *Ebû Abdullah, Ebû İsmail, Ebû Mûsâ* gibi künyeleri vardır. En bilinen künyesinin "Ebû Abdullah" olduğu söylenir. Lakapları ise; *es-Sâdık, et-Tahir, es-Sabîr*'dir.²⁵³

Ca'fer es-Sâdık, Emevî ve Abbâsîlerin karışık dönemlerine şahit olmuş, o dönemin siyasetinden uzak durup, Hz.Ebûbekir ve Hz. Ömer hakkında olumlu konuşmalarıyla tanınmıştır. Ayrıca Şehristânî de Ca'fer ile ilgili: "O, din ve hikmet alanında inanılmaz bilgili, dünya arzularından uzak duran zâhid, Medine'de kendisine bağlı olanlara ilimlerinin sırlarını verecek adar cömert biridir. Hiçbir zaman imamlık iddiasında bulunmamıştır. Ca'fer, babasının tarafından nübüvvete, annesinin tarafından da Hz. Ebûbekir'e dayanan bir soya sahiptir" diyerek onu övmüştür.²⁵⁴

Ca'fer, fıkıh alanında pek çok âlime ders vermiştir; Malik b. Enes, Ebû Hanife, ibn Uyeyne bu âlimlerden bazılarıdır. O her zaman siyasetten uzak durmayı ve vaktini ilimle geçirmeyi tercih etmiştir. ²⁵⁵ Emevîler Dönemi'nde amcası Zeyd b. Ali'nin isyan edip öldürülmesinden sonra oklar ona dönünce o, tamamıyla kendini ilme adanmıştır.

²⁵⁰ Müfid, *On İki İmam'ın Hayatı*, 350.

²⁵¹ Müfid, *On İki İmam'ın Hayatı*, 351.

²⁵² Abdullah Farukî el Müceddidî, *Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar* (Ankara: Farukiye Vakfı Yayınları), 339.

²⁵³ Müceddidî, *Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar*, 340.

²⁵⁴ Fığlalı, *İmamiye Şiâsi*, 171.

²⁵⁵ Bozgeyik, *Oniki İmam ve Alevilik*, 103.

Abbâsîlerin halifeliği dönemlerinde de ilimle meşgul olmaya devam etmiştir. On iki imam sistemini benimseyen İsnâaşeriyye'ye göre Ca'fer, felsefi, tasavvufi, fikhî, ilimlere hâkim; Zebur, Tevrat, İncil, İbrahim peygamberin suhufu olan ilahi bilgilerin aktarıcısı her türlü helal ve haram hakkında bilgisi olan on iki imamın altıncısı olarak kabul edilir. Ehl-i sünnet âlimlere göre Ca'fer es-Sâdık; hadis ilmi ile ilgili fıkhîta müçtehit sayılabilecek bir rütbeye ulaşmış, sezgisel yeteneği ve sözü doğru olan, ânakletmiş olduğu hadislere güvenilen bir hadis ve fıkıh âlimidir. Ca'fer es-Sâdık'a tasavvuf tarihinde de önemli bir konumda yer verilir. Nakşibendiyye ve Bektaşîyye mensupları ismini tarikat silsilelerinde geçirip, Bayezid-i Bestami'nin, onun öğrencisi olduğunu düşünürler.²⁵⁶

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, Ca'fer ile ilgili olarak “Ondan daha fakih, fıkı ilmini bilen kimse görmedim” diyerek, onu tanımasıyla hayatında oluşan manevi değişimi belirtmek için “Lev le's-senetan le-heleke'n-Nu'man(son iki yıl olmasaydı, Numan helak olurdu.)” şeklinde rivâyetlerinin olduğu ifade edilir.²⁵⁷ Ca'fer es-Sâdık'ın; Mişbâhu'ş-şerî'a ve miftâhu'l-hakîka, *Tefsiru'l-kur'ân, Kitabu'l-Cefr, İhtilâcü'l-a'zâ'*, *Heyâkilü'n-nûr, Kitâbü't-Tevhîd ve'l-ihlâlce* gibi eserleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Ca'fer es-Sâdık, yaşamı boyunca ilimle uğraşmaya gayret etmiş, insanlara da daima bunu tavsiye etmiştir. Yaşamının neredeyse tamamını Medine'de geçirmiş ve orada 765 yılında vefat etmiştir.²⁵⁸

2.2.7. Mûsâ el-Kâzım b.Ca'fer

On iki imamın yedincisi olarak kabul edilen Mûsâ el-Kâzım, Medine yakınlarında bulunan Ebvâ köyünde dünyaya gelmiştir. Annesinin adı Hamîde bint. Sâid el-Berberiyye'dir. Öğrenimiyle ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte babasından ve Abdûmelik b. Kudâme el-Cumahî'den rivâyetler de bulunmuş olduğu bilinmektedir. Abbâsî halifesi Mansur'a karşı yapılan ayaklanmalara katılmıştır. Babası Ca'fer es-Sâdık'ın vefat etmesi üzerine imâmet hakkında ortaya atılan iddialarda kendi imamlığı dışındakileri reddetmiş, babasının yakın çevresinde bulunan yakın dostlarının desteğini alarak imâmetin kendisine geçtiğini ilan etmiştir. Fetahiyye ve İsmâiliyye dediğimiz

²⁵⁶ Musa Yıldız, “Silsile-i Sâdât-ı Kirâm: 4. Cafer Es-Sâdık (rha)”, *YeniDünya Dergisi*, 321 (2020), 37.

²⁵⁷ Yıldız, “Silsile-i Sâdât-ı Kirâm: 4. Cafer Es-Sâdık”, 40.

²⁵⁸ Yıldız, “Silsile-i Sâdât-ı Kirâm: 4. Cafer Es-Sâdık”, 41.

grupların dışında kalanlar zamanla onun imamlığını kabul etmişlerdir.²⁵⁹ Mûsâ el-Kâzım, hayatı boyunca sadece yardımlar da bulunmayı ve ilim öğrenmeyi amaç edinmiş biri olarak tanınmıştır. Kendisi takva sahibi bir zat olup hakaret duyduğu insanları dahi affedip sınırlarına hâkim olabilme özelliğinden dolayı kendisine hiddeti yenen anlamındaki *Kâzım* adı verilmiştir.²⁶⁰

Mûsâ el-Kâzım, Hârûnürreşîd'in halifelğine kadar Medine'de kalmıştır. Çeşitli bahanelerle Bağdat'a sürgün edilmiş ve yaşamının son yıllarını hapisanede geçirmiştir. Farklı rivâyetlere göre de halife, Mûsâ'ya bağlı olan Hişâm b. Hakem'in fikirleri önce dikkatini çekmiş, fikirlerine önem vermiş daha sonra ise bunları tehlikeli bulduğunu belirterek imamın hapse atılmasını istemiştir. Başka bir rivâyete göre de Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ile beraber bazı önde gelenler, Mûsâ el-Kâzım'ın kazanmış olduğu saygınlığın zamanla kendilerine zarar vereceğinden çekindikleri için onu halifeye karşı kışkırtarak tehlikeli biri olarak göstermişlerdir. Mûsâ el-Kâzım, Bağdat şehrinde hapisteyken 25 Recep 183 tarihinde vefat etmiştir.²⁶¹

2.2.8. Ali er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım

On iki imamın sekizincisi olarak kabul edilen Ali er-Rızâ'nın Şiîler tarafından kabul edilen imâmet delilleri:

- a) Kendi döneminde yaşayan tüm insanlardan iman, ilim, fazilet, takva açısından en üstün olarak kabul edilmesi
- b) Babasının açık bir şekilde kendisinden sonra oğlunun imam olacağını beyan etmesi
- c) Kendisinde birtakım olağanüstü hallerin mevcudiyeti²⁶² onun imam olarak kabul edilmesinde kolaylık sağlamıştır.

Ali er-Rızâ, Medine'de 148/765 yılında dünyaya gelmiştir. Babası, Mûsâ b. Ca'fer ve annesi Sükeyne adında bir cariyedir. Ona *er-Rıza* lakabını veren kişi Abbâsî halifelerinden Me'mûn'dur. Babasının ölümünden sonra onun imamlığını kabul edenler Vâkîfe ve Kat'iyye adında iki fırkaya ayrıldılar. Vâkîfe denen fırka, Mûsâ el-Kâzım'ın ölmeyip Mehdî olduğunu ve dünyaya adaleti sağlamak için tekrar geleceğini savunarak

²⁵⁹ Mustafa Öz, "Mûsâ el-Kâzım" - *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 03 Ocak 2022).

²⁶⁰ Burhan Bozgeyik, *Oniki İmam ve Alevilik* (İstanbul: Türdav, 1999), 120.

²⁶¹ Öz, "Musâ el- Kâzım - TDV İslâm Ansiklopedisi", **Cilt ve sayfa yok*****

²⁶² Müfid, *On İki İmam'ın Hayatı*, 391.

imamlığı Mûsâ el-Kâzım ile sonlandırmışlardır. Kat'iyeye adında ki fırka ise, Mûsâ el-Kâzım'ın kat'i olarak öldüğünü ve ondan sonra da imamlığın Ali er-Rızâ'ya geçtiğini savunur.²⁶³ Ali er-Rızâ'nın yaşadığı dönem bir hayli karışıkken o, dedelerinin yaptığı gibi kendini siyasetten uzak tutmuştur. Me'mûn döneminde birçok isyan çıkmasına rağmen o, herhangi bir etkinlik içerisine girmemiştir. Me'mûn halifelik yaptığı esnada hem Abbâsîler hem de Hâşimoğullarından, kendisinden sonra halifeliğe en uygun kişinin Ali er-Rızâ olduğunu söylemiştir. Daha sonra ona veliahtlık teklifinde bulunmuş ancak Ali er-Rızâ tarafından bu teklifi reddedilmiştir, büyük ısrarlar sonucunda bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Me'mûn'un bu veliahtlık fikrine, Abbâsî ailesi dışından birinin veliaht olamayacağı gerekçesiyle karşı çıkılmıştır. Daha önce Abbâsîler arasında Peygamber'den sonra insanların en erdemlisi Abbas olduğu temel görüşü hâkimken Me'mûn'un bu kararıyla, yapmış oldukları politika bozulmuştur. Ali er-Rızâ'nın veliaht ilan edilmesiyle, Me'mûn onun adına para basmış, Abbâsîlerin rengi olan siyah giyimden yeşile dönülmüş ve Ali er-Rızâ'yı kardeşi ile evlendirmiştir. Ali er-Rızâ'nın veliaht olmasıyla Abbâsîlerin bir kısmı ayaklanırken, Alioğullarından halifeliğin kendi hakları olduğunu savunarak isyan edenlerin tepkisi olumlu yöne dönmüştür ve ona biat etmişlerdir.²⁶⁴

Şîî İmami âlimler bu veliahtlık olayını farklı açıdan ele almışlardır. Yorumlamaların ilkinde göre; halife Me'mûn'un, Ali er-Rızâ'nın kabul etmemesine rağmen veliaht olarak atamasındaki ısrarın sebebi olarak, Abbâsîlerin iktidarını meşrûlaştırmak ve Ali'yi gözetim altında tutup kendi imâmetini açıklamasının önüne geçmek olarak görülür. Ayrıca ülkenin her yerinde çıkan ve askeri güçle kontrol altına alınamayan Alioğullarının isyanı da bu veliahtlıkla sakinleşeceği düşüncesinde gerekçe olarak kabul edenler vardır. İkinci yorumlamaya göre; Ali er-Rızâ'nın kendini ilme adamayıp da dünyaya yönelik faaliyet arzusuna düştüğünü halka dayatmak amacıyla veliahtlık ısrarları yapıp, kabul ettirilmiştir. Halk bu şekilde düşünmeyince de çeşitli yerlerden âlimler getirilip onlarla tartışması sağlanmış zor durumda kalarak insanüstü

---

²⁶³ Metin Bozan, "Ali er-Rıza'nın Veliahtlığı Meselesi, (İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesine Teorik-Pratik Açısından Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7/19 (2004), 161.

²⁶⁴ Bozan, "Ali er-Rıza'nın Veliahtlığı Meselesi (İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesine Teorik-Pratik Açısından Eleştirel Bir Yaklaşım)", 164.

özelliklere sahip olmadığını göstermek amacıyla da çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Amaçlarına ulaşamayınca da ondan kurtulmanın yollarını aramışlardır.²⁶⁵

Şîf kaynaklarda geçen iddialara göre, Tus şehrinde halifenin bizzat sunduğu nar suyunu içmesiyle fenalaşmış ve 203/5 808 yılında zehirlenerek öldürülmüştür. Ali er-Rızâ'nın ölümünden sonra halife Me'mûn çok ağlamış ve cenaze namazını kıldırarak onu babası Hârûnürreşîd'in yanına defnetmiştir.²⁶⁶

2.2.9. Muhammed et-Takî (el-Cevâd)

On iki imamın dokuzuncusu olarak kabul edilen Muhammed et-Takî'nin imâmetinin delili olarak üstün özelliklere sahip olmasının yanında, Safvan b Yahya'nın aktarmış olduğu rivâyeti kabul edilir. Delil olarak kabul edilen rivâyet: “İmam Rıza'ya Allah size Muhammed'i(Takî) vermeden önce, sizden sonra imamın kim olacağını sorduğum zaman bana bir oğul bağışlanacak diye buyurmuştunuz. Şimdi sizin oğlunuz oldu siz ölürseniz biz kime sığırız? İmam, oğlu Muhammed'i gösterince bunun daha sabi olduğunu bize nasıl imamlık yapacağını söylediğimde de Hz. İsa'nın da çocukken peygamber olduğunu örnek göstererek çocuk olmanın imamlığa zarar vermeyeceğini söyledi”²⁶⁷ ifadeleri, Muhammed et-Takî'nin imâmetine dair önemli bir delil olarak kabul edilmiştir.

Muhammed b. Ali'nin dedesi Mûsa el-Kâzım, babası Ali er-Rızâ, annesinin de adı Sebike'dir. Hicretin yüz doksan beş yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Künyesi “Ebû Ca'fer'dir”. Lakapları ise; *el-Cevâd*, *en-Necib*, *et-Takî*, *el-Muhtar*, *el-Âlim*'dir. Kendisinin Ca'fer adında bir oğlu olmadığı halde böyle bir künye verilmesinin sebebi atası Muhammed Bâkır'a hem ismen hem de benzerliğinden dolayıdır Muhammed et-Takî'ye “Ebû Ca'fer es-Sani” de denmiştir. Babası Ali er-Rızâ'dan sonra imâmet oğlu Muhammed et Takî'ye geçmiştir.²⁶⁸ İsnâaşeriyye'ye göre, Hz. Ali'nin müslüman olduğunda dokuz yaşında olması gibi Muhammed et-Takî'de küçük yaşta imam olmuştur. Yine onlara göre Allah, küçük yaşlarda Hz. Yahyâ ile İsa'yı peygamber olma şerefine erdirdiği gibi Muhammed el-Cevâda da çocukken imâmet nasip oldu diyerek,

²⁶⁵ Bozan, “Ali er-Rıza'nın Velihtlığı Meselesi (İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesine Teorik-Pratik Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım)”, 166.

²⁶⁶ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 214.

²⁶⁷ Müfid, *On İki İmam'ın Hayatı*, 408.

²⁶⁸ Müceddidî, *Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar*, 399.

imâmeti, peygamberliğe benzetmişlerdir. Şîî âlimler, Muhammed et-Takî' nin masum olduğuna ve yaşadığı dönemin en bilgilisi olduğuna dair birçok haber nakletmişlerdir. Babasının vefatından sonra Muhammed et-Takî'nin bilgisini öven Halife Me'mûn, onun Medine'den, Bağdat'a gelmesini sağlamış ve yakınlarının karşı çıkmasına rağmen, kızı Ümmü'l-Fazl ile evlendirmiştir. Bu izdivaçtan; Ali el-Hâdî, Mûsâ, Fâtıma ve Ümâme adında çocukları olmuştur. Bağdat şehrinde kaldığı zaman diliminde başta kadının ve birçok kişinin sorduğu sorulara verdiği tatmin edici cevaplar, Şîî kaynaklarında yer almıştır. Şîî kaynaklar, Muhammed Cevâd et-Takî'nin; zekâsıyla, edebiyatıyla, bilgi ve erdem yönünden çağdaşlarından daha faziletli olduğunu ve diğer insanların hiçbirinin onun bu yüce seviyesine ulaşamadığını belirtirler. Muhammed Cevâd et-Takî'nin günümüze ulaşmış ve dağınık halde bulunan nakilleri bir araya toplanıp *Müsnedü'l-îmâm el-Cevâd* ismi ile yayımlanmıştır.²⁶⁹ Muhammed Cevâd, on yıl imamlık yapmış, hicretin iki yüz yirincinci yılında Bağdat'ta zehirlenerek vefat etmiştir.²⁷⁰

2.2.10. Ali b. Muhammed en-Nakî (el-Hâdî)

On iki imamın onuncusu olarak kabul edilen Ali b. Muhammed en-Nakî, Küleynî'ye göre hicretin 828.yılında Medine yakınlarında dünyaya gelmiştir. Babası, Muhammed Cevâd et-Takî, annesi ise Semâne adında bir cariye-dir.²⁷¹ Farklı rivâyetlerde de annesinin halife Me'mûn'un kızı Ümmü'l Fazl olduğu söylenir.²⁷² Künyesi "Ebû'l Hasan el-Askerî" dir. Bilinen en meşhur lakapları ise; Nakî, Hâdî, Nasîh, Emin, Murtazâ'dır. Samerra'nın Asker adında bir mahallesinde oturduğundan kendisine Askerî adı da verilmiştir. Ali de babası gibi Medine'de büyümüştür. Babası vefat ettiğinde yaşı küçük olmasına rağmen, halkın çoğunluğu tarafından imam olarak görülmüştür. İsnâaşeriyye Şîî'si onu imamların onuncusu olarak kabul eder. Abbâsî halifelerinden Mu'tasım ve Vâsik zamanında kendisini babası gibi ilim öğrenmeye adanmış için ona dokunulmaz ancak Halife Mütevekkil zamanına gelince, Ehl-i beyt taraftarlarının bulunduğu yerlerden kendisinden ilim öğrenmek için etrafında kalabalık bir topluluk oluşuyor gerekçesiyle, muhalifleri tarafından Mütevekkil'e şikâyet

²⁶⁹ Mustafa Öz, "Muhammed el-Cevâd" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 30(İstanbul: TDV Yayınları,2005), 514-515

²⁷⁰ Müceddidî, *Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar*, 399.

²⁷¹ Fırlıklı, *İmamiye Şiâsi*, 169.

²⁷² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 216.

edilmiştir. Halife onu, Semerra şehrine sürgüne gönderdikten sonra Ali b. Muhammed en-Nakî, Semerra da 254/868 yılında yaşamını yitirir ve kendi evinde defnedilir.²⁷³

2.2.11. Hasan el-Askerî b. Ali en-Nakî

İsnâaşeriyye Şîa'sının on birinci imamı olarak kabul edilen Hasan el-Askerî, hicretin 232.yılında Medine'de dünyaya gelmiştir. Babası onuncu imam olan Ali en-Nakî, annesi Sûsen adıyla bilinen bir cariye-dir. Babası vefat ettiğinde yirmi üç yaşlarında olan Hasan el-Askerî'nin künyesi "Ebû Muhammed" dir. Bilinen lakapları ise; Rafiyk, Hadî, Zekiyy, Takıyy, Halis ve Askerî'dir. Daha önce babasının da Semerra şehrinin Asker mahallesinde oturduğu için Asker nisbesiyle anıldığını belirtmiştik. Oğlu da kendisiyle birlikte aynı mahallede oturduğu için bu nisbe ona da verilmiş ve ikisine "Askeriyyen" denmiştir.²⁷⁴ Hasan, Abbâsî halifelerinden Mu'tezz, el-Mühtedî ve el-Mu'temid zamanında yaşamıştır ve imamlığı beş yıl sürmüştür.²⁷⁵

Ağabeyi Ebû Ca'fer, babasının ölümünden önce vefat ettiğinden dolayı kendisi, babasından sonra imam olarak belirlenmiştir. Babasının vefatıyla Abbâsî halifeleri tarafından kontrol altına alındığı için ona biat edenlerle yakın bir temasta bulunamamıştır. 260 yılında hastalanan Hasan, kısa bir süre sonra vefat etmiş ve babasının yanında defnedilmiştir.²⁷⁶

Hasan el-Askerî'nin vefat etmesi üzerine imâmetin kime geçeceği konusunda çeşitli tartışmalar olmuş ve farklı gruplar ortaya çıkmıştır. Grupların genel olarak iddiaları; Hasan el-Askerî'nin ardında halef bırakabilecekken bırakmayıp öldüğü için imâmet sona ermiştir. Hasan'ın tekrar dünyaya geleceğini, Askerî'nin zaten imam olmadığı ve babasının diğer oğlu Muhammed'i imam olarak belirlediği kendisinden sonra imamlığın küçük kardeşine geçtiği, son olarak da Askerî'nin bir erkek çocuğu olduğu ve imamlığın onunla birlikte devam edeceği şeklindedir.²⁷⁷ Bu son görüş İmâmiyye'nin temel görüşü haline gelmiştir. İmâmiyye'nin iddialarına göre, Hasan el-Askerî vefat etmeden önce yerine oğlunu halef olarak bırakmıştır. Hasan el-Askerî'nin soyundan olan bu kişi, insanların din konusunda ve dünya işlerinde neye ihtiyaçları

²⁷³ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 217.

²⁷⁴ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, 504.

²⁷⁵ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, 513.

²⁷⁶ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 217.

²⁷⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 218.

olduğunu bilen Mehdî'dir. Hasan el-Askerî'nin halefi olan imam, gayb halindedir. O, gayb haline Allah'ın emriyle girmiş ve emredene kadar da bu haliyle kalacaktır.

Şîî âlimlerden Müfid de bu konu ile ilgili olarak, Mehdî'nin doğmuş olduğunu kendi ailesinden ve bütün insanlıktan saklanmasının, örfün dışında tuhaf karşılanacak bir durum olmadığını ifade etmiştir. Yeni doğmuş bir bebeğin insanlardan saklanmasının; can korkusu, gayr-i meşrû ilişki ya da cariyeden çocuk sahibi olunması gibi nedenleri olabileceği fikrini sunmuştur.²⁷⁸

2.2.12. Muhammed b.Hasan el-Mehdî

İmâmiyye'nin son imamı olarak kabul edilen Muhammed el-Mehdî'nin tam ismi, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Hasan b. Ali b. Muhammed el-Hâdî b. Muhammed el-Cevâd b. Ali er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım b. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeyne'l-Âbidîn b. Hüseyin b. Ali b. ebî Tâlib'dir. Samarra şehrinde hicretin 255.yılında dünyaya gelmiştir. Annesinin adı farklı kaynaklara göre Nergis ya da Sûsen'dir. İsnâaşeriyye'ye göre Muhammed "Mehdî, Kâim, Hücet ve Muntazar" olarak kabul edilip tekrar dünyaya gelecektir.

Tûsî, *Kitâbu'l-Gaybe* adlı kitabında: "Muhammed el-Mehdî'nin doğumunda mucize denen bazı olayların meydana geleceğini, dünyaya gelen çocuğun gaybete gireceğini, doğumla ilgili taraftarların tartışacağını, bu durumda güvenilir Şîîlerin bu durumdan haberleri olacağını aksi halde bunun insanlardan gizleneceğini ifade etmiştir." Müfid de konuyla ilgili, Hasan el-Askerî'nin oğlunun olduğunu çok yakın dostlarına söylediğini ifade etmiştir. Hasan el-Askerî, çok yakın bulunduğu özel olan dostlarına oğlunu tanıtmış, çeşitli tehlikelerden dolayı diğer insanlardan gizlemiştir. Yine Müfid'e göre Şîî nesep uzmanları da Hasan el-Askerî'nin bir oğlunun varlığını kabul etmişlerdir.²⁷⁹

İmâmiyye'nin genel düşüncesine göre de Hasan el-Askerî'nin bir oğlu olduğunu gizlemesinin sebebi, Abbâsîlerin şiddetli baskılarından dolayıdır. Aynı zamanda oğlunun adının söylenmesini de gelecek olan tehlikelere karşı yasaklamıştır. Oğlunun; Hücet, Sahib, Kaim, Halef, Sahib'uz-Zaman gibi lakaplarla belirtilmesini istemiştir.

²⁷⁸ Yakup Keskin, "İmami Kaynaklarda Muhammed el-Mehdî Üzerindeki Tartışmalar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2008), 305.

²⁷⁹ Keskin, "İmami Kaynaklarda Muhammed el-Mehdî Üzerindeki Tartışmalar", 308.

Yine Müfid'e göre öldüğü zaman yaklaşık olarak beş yaşında olan Muhammed, çeşitli sebeplerden dolayı gaybete girmiştir. İlk gaybeti yaklaşık yetmiş yıl sürmüş ve bu zaman diliminde de onu temsil eden vekilleri de bulunmaktadır. İlk gaybetinden sonra ise onu temsil eden vekil bırakmadığı için de günümüze kadar uzun süreli bir gaybet dönemine girildiği söylenmiştir.

İmâmiyye/İsnâaşeriyye Şîa'sına göre bu imam, hala hayattadır ve Allah ona gaybetten çıkmayı emredince, Mehdî olarak dünyaya adaleti sağlamak ve mazlumların hakkını almak için dönecek ve aynı zamanda Şîa'nın asıl devletini kendisi kuracaktır.²⁸⁰ Şîilerin bir kısmı, uzun kayıp döneminde olan bir insanın, bir şey yiyip içmeden bu kadar uzun süre yaşayamayacağını dile getirince İsnâaşeriyye, uzun süre yaşayan insanları örnek göstererek, Kâim imamın hayatta olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.²⁸¹

2.3. Gaybet Dönemleri

İmâmiyye Şîa'sı için imâmet, nübüvvetin devamıdır. Vahiy alma özelliği hariç nebiler için verilen bütün özelliklerin imamlarda da olmasının gerektiği fikri kabul edilmiştir. Hz. Muhammed'den sonrada peygamberlik özellikleri Hz. Ali'de mevcut olup onun imam olduğu nas ve tayinle belirlenmiştir.²⁸² İmâmiyye tarihinde imamların sayısı, Hz. Ali'den başlayıp Muhammed el Mehdî'ye kadar on iki imam olarak tespit edildiğini daha önce belirtmiştik. İmâmet anlayışını fırkanın temel esası olarak ele alan bu ekol, İslâmi bir toplumun devamlılığını bu imamların var olmasına dayandırmıştır. Bu sebeple her dönemde bir imamın var olduğu düşüncesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Her dönemde tayin edilen imamdan sonra, kimin onun yerine geçeceği sorusu mensupları arasında tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalardan biri de son olarak kabul edilen imamın, gaybete girdiği ve zamanı gelince de tekrar geleceğidir.²⁸³

İmamın gaybete girdiği düşüncesi, sadece inanç boyutunda kalmamış İsnâaşeriyye'nin üzerinde kurulduğu bir temel halini almıştır. Gözden kaybolan bu zatın var olduğu düşüncesi, Şîa'nın inancı üzerinde etkili hale gelmiştir. İmâmiyye Şîa'sının "imamların gaybete girdiği" şeklinde ortaya atmış oldukları iddiaların, uzun süreli

²⁸⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 203.

²⁸¹ Mehmet Atalan, "Şîi Kaynaklarda Muhammed B. Hasan El-Mehdi'nin Tarihi Ve Menkabevi Kişiliği", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2002), 107.

²⁸² Halil İbrahim Bulut, "İlk Dönem İmami Kaynaklarda Gaybet Anlayışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 51.

²⁸³ Bulut, "İlk Dönem İmami Kaynaklarda Gaybet Anlayışı", 51.

boyutta fırkaya büyük faydaları olmuştur. Bu gaybet fikri, toplum içerisinde insanlara büyük bir umut vadetmiştir.

İnsanlığın mutlak ve sınırsız bir otorite ile gerçek anlamda yönetilmesinin, her zaman kendiliğinden yaratılan hayaller vasıtasıyla olduğu söylenir. Hatta geçmişte de bazı inançların başarıyı, gizemli unsurlarla elde ettikleri savunulmuştur. İsnâaşeriyye'nin iddia etmiş olduğu beklenen mehdî inancının umut vadedip kurtuluşun kıyamete yakın bir zamanda gerçekleşeceği beklentisi taze tutuldukça, hiç kimse buna muhalefet olamayacaktır. Yıllarca çeşitli işkence ve zulümlere katlanıp tüm gayretlerine rağmen istedikleri konuma ulaşamayan Şîîler, geliştirdikleri “Gâib imam” öğretisi ile arzuladıkları hedefe bu sayede yakınlaşmış oldular.²⁸⁴ İmamlarının gaybete girdiği düşüncesinin Şîa'ya sağladığı faydalardan biri de siyasî anlamda yönetimdekilerine bağlı imamların idarelerinden koparak, nüfuzu daha güçlü olan vekillerin yönetimine girmesidir.²⁸⁵ Şimdi İsnâaşeriyye için bu denli önem arz eden gaybetin ayrıntılarına değinmek istiyoruz.

2.3.1. Küçük Gaybet Dönemi (Sefirler Dönemi)

Gaybet, sözlükte “insan bilgisinin dışında kalmak, duyularla algılanamamak, gizlenmek” anlamına gelen “gayb” kökünden gelen bir isim olmakla beraber “kaybolma, gizlenme” anlamlarına da gelmektedir.²⁸⁶ Genellikle “ğâbe” nin mastarı olarak kullanılan gaybetin yalnızlık, uzak kalma hali ve görünememe gibi anlamları da vardır. Şîîler tarafından kullanılmakta olan bu kavram, imamlarının gözden uzak olarak kıyamet sahnesini başlatmak için hayatlarının uzatıldığını anlatmaya yarayan bir durum olarak değerlendirilmiştir.²⁸⁷

Gaybet fikrinin ortaya çıkıp, İmâmiyye'nin temel nazariyesi haline gelmesinde bazı iç ve dış etkenlerin olduğu düşünülür. Şîa'nın; imamlardan gelen imamın gaybete gireceği şeklindeki rivâyetleri, sosyolojik ve psikolojik faktörler, Emevî ve Abbâsî döneminde Şîî öncülerin çeşitli baskı, zulüm ve şiddete uğramalarıyla birlikte etrafında toplandıkları Şîî liderlerin ayaklanmalarında başarısız olmaları, bir kurtarıcı beklentisini

²⁸⁴ Cemil Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 203.

²⁸⁵ Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*, 204.

²⁸⁶ Avni İlhan, “Gaybet - TDV İslâm Ansiklopedisi”, (Erişim 03 Ocak 2022).

²⁸⁷ Cemil Hakyemez, *İmamiye Siyasî ve Temel Kavramları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 57.

oluşturmuştur. Bir kurtarıcının gizlenip zamanı geldiğinde bu zulmü durduracağı fikri, onları bir süre dağılmaktan kurtarmıştır.²⁸⁸ Şîî kaynaklara göre, onun ikinci imamın gaybe girmesine sebep olan durumları genel olarak üç madde de toplamamız mümkündür. Bu maddeleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

a)Abbâsîlerin, Şîîlere ve imamlarına karşı göstermiş oldukları acımasızca davranışlar sonucunda bütün Şîî imamları göz hapsinde tutulmuş olmaları ve taraftarları ile iletişimin kesilmesi sonucu Mehdî'nin, öldürülme korkusuna girerek gizlenmesi,

b)Kâim olan Mehdînin, zâlimce tavır sergileyen yöneticilere itaat etmemeye yemin etmiş olması,

c) Kuleynî'nin aktarmış olduğu üçüncü neden ise gaybetin Allah'ın yaratmış olduklarını imtihan etmesidir. Gaybetin gerçekleşmesiyle Allah, son imamın imâmetini onaylayanları ve onu tasdik etmeyenleri bu vesile ile tespit edecektir.²⁸⁹

Bu saydığımız sebeplerin dışında gaybet inancına dış faktörlerin de etki ettiğini söylemek mümkündür. Bu dış faktörlerin başında diğer din ve kültürlerle etkileşim halinde olması gelir. Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinlerde olduğu gibi diğer dinlerde de “gaybet fikrinin” ortak olduğu söylenir.²⁹⁰ Müslümanlar arasında, gaybet fikri ile karşı karşıya kalınması, ilk olarak Keysânîyye denilen Şîî fırka ile olduğu söylenir. Keysânîler “Muhammed b. el-Hanefîyye'nin gaybete girip gizlendikten sonra ortaya çıkacağını ve yönetimin başına geçeceğini, Ümeyyeoğullarından da kendilerine zulmedenleri öldüreceği” fikrini ortaya atmışlardır.²⁹¹

İslâm Mezhepleri Tarihi kaynaklarında da, gaybete giren ilk kişinin Hz. Ali olduğu şeklinde iddialar yer alır. Bu fikirleri ileri sürenlere, Abdullah b. Sebe'nin yolundan gittikleri için “Sebeyye” adının verildiğine ilk bölümde değinmiştik. Sebeyye denilen bu grup, Hz. Ali'nin ölmediğini dünyaya, iyilik ve adaleti yaymak için tekrar geleceğini savunurlar. Bazıları İbn Sebe'nin bu fikirlerini, Hıristiyanlıktan ve Yahudilikten esinlenerek, Peygamber'in dârı bekaya irtihalinin ardından İslam dini

²⁸⁸ Bulut, “İlk Dönem İmami Kaynaklarda Gaybet Anlayışı”, 52.

²⁸⁹ Niyazi Kahveci, “Şîa-Mutezile Gaybet Tartışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46/2 (ts.), 155.-156

²⁹⁰ Bulut, “İlk Dönem İmami Kaynaklarda Gaybet Anlayışı”, 52.

²⁹¹ Cemil Hakyemez, “On İkinci İmam'ın Gaybeti Fikrinin Ortaya Çıkışı”, *Marife Dini Araştırma Dergisi*, 8/3 (2008), 10.

içerisinde yaygınlaştırmaya çalıştığı iddialar olarak görülmesine rağmen Şîilerin çoğunluğu tarafından kabul görmez.

Gaybetle ilgili farklı bir iddiada Kerbelâ Vakası'ndan sonra ortaya atılmıştır. Muhtar es-Sekaffî'nin, Hz. Ali ve evladının kan intikamını almak için ayaklanma çıkarıp bu isyanında başarısız olması ve o dönemin halifelerinin baskı ve zulümlerinin artmasıyla imam olarak gördükleri Muhammed b.el-Hanefiyye'nin vefatından sonra adeta bir kurtarıcı beklenmiştir. Emevîler tarafından yapılan bu zulümlerin ve adaletsizliğin son bulması için tekrar dünyaya gelecek olan kurtarıcının Muhammed b. el Hanefiyye olduğu fikrine sığınmışlardır.²⁹² Bunların dışında Mehdî olarak görülüp Emevîlere karşı ayaklandıktan sonra başarısız olan şahıslar da olmuştur. Yaklaşık tüm Şîî gruplarda biat edilen imamların ölmedikleri, gaybete girip zamanı gelince de dönecekleri fikri mevcuttur.²⁹³ Bu fikirler sadece Emevîler döneminde değil Abbâsîler döneminde daha şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Hatta mehdî anlayışı, Kâim (Muhammed) ailesinin, Hasan soyundan gelen Muhammed b. Abdullah en-Nefsüz-zekiye'nin isyanında zirve yapmıştır.²⁹⁴

İsnâaşeriyye Şîa'sının temel görüşü haline gelmiş olan gaybetin ilk olarak ne zaman başlamış olduğu, problemlili bir konudur. Muhammed el-Mehdî'nin gaybetinin; Hasan el-Askerî'nin vefatından önce, hatta doğduğu zaman başlamış olduğunu söyleyenler varsa da imam olmadan gaybete girmesinin doğru olmayacağı, toplum ile iletişim kurabilmesi için sefirlerini seçmesi gerektiğini, bunlar olmazsa imâmet görevinin yerine getirilmiş sayılamayacağı İmâmiyye arasında ortak görüştür. İsnâaşeriyye'ye göre Muhammed el-Mehdî'nin gaybı, babası Hasan el-Askerî'nin ölüm yılı olan 260'ta başlamıştır. Kaim imamın gaybe girdiği kabul edilen 260 (874) yılından son sefirinin vefat ettiği 329 (15 Mayıs 941) tarihine kadar devam eden zaman dilimi *küçük gaybet dönemi* olarak kabul edilir.

İmam gaybet dönemindeyken emirlerini ve halkından istediklerini, "süferâ", "vükelâ" ya da "nüvvâb" denilen ve kendisinin belirleyip görev verdiği kişiler vasıtasıyla iletmiştir. Sefir adı verilen seçilmiş kişiler, gaip imam ile halk arasında bir köprü görevi kurup önemli meselelerin çözümünde ve din konusunda merak ettiklerini

²⁹² Hakyemez, "On İkinci İmam'ın Gaybeti Fikrinin Ortaya Çıkışı", 11.

²⁹³ Hakyemez, "On İkinci İmam'ın Gaybeti Fikrinin Ortaya Çıkışı", 12.

²⁹⁴ Arjomand, Said Amir, "imâmiyye Şiasında İmamet Krizi Ve Gaybet Kurumu", çev. Ali Avcu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2010), 540.

ondan öğrenmişlerdir.²⁹⁵ Şîf âlimlerin rivâyetlerinden anladığımız kadarıyla küçük gaybet (sefirler) döneminde bulunan kaim imam, aktif olarak elinde siyasî bir güç bulundurmasa da, “sefir veya nabi” adı verilen seçili kimselere vermiş olduğu görevler ile işlerini yürütmüştür. Mehdî gaybeti halinde; gerekli gördüğü kişilerle görüşmek, mali işleri düzenlemek, özel ve genel problemleri çözüme kavuşturmak, dört sefirden başkalarını seçmek ve küçük gaybeti sonlandırmak gibi işler yaparak sosyal ve dini otoriteyi sağlamaktadır.²⁹⁶

Gaib olan İmam Mehdî, küçük gizlilik döneminde dört kişiyi sefiri olarak seçmiştir. Bu dört kişi Şîa'nın en faziletli ve takvalı âlimlerdendir. Bu özel unvanlı Nâibler şunlardır:

1) Ebû Amr Osman b. Saîd: Muhammed Mehdî'nin birinci sefiridir. Hasan el-Askerî'nin ölümünde onun tekfin işleriyle ilgilenmesi onun Şîa nezdinde ne kadar üstün bir şahsiyet olduğunu gösterir. İmam Mehdî, mensuplarına iletmek istediklerini mektupla Osman b.Said'e bildiriyor, nâib de bu emirleri Şîa'ya ulaştırıyordu. Ömrünün sonuna kadar Mehdî'nin nâiblik görevini üstlenmiştir.

2) Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman: Mehdî'nin özel olarak seçtiği ikinci nâibidir. Babası Osman b.Said'in vefatından sonra nâib olarak seçilmiştir.²⁹⁷

3) Ebû'l Kasım Hüseyin b.Rûh: Mehdî tarafından özel olarak seçilen üçüncü nâibtir. Nevbahtî soyundan olup künyesi “Ebû'l Kasım'dır”²⁹⁸Muhammed b.Osman zamanında onun halefi ve üçüncü nâibi olarak belirlenmiştir. 21 yıl bu görevi sürdürmüş ve daha sonra Ali b. Muhammed es-Semerri'nin vekâlet görevini üstlenmesini vasiyet etmiştir.

4) Ali b. Muhammed es-Semerrî: Mehdî'nin emriyle, Hüseyin b. Ruh tarafından kendisinden sonra dördüncü ve sonuncu nâib olarak tayin edilmiştir. Künyesi, Ebû'l Hasan'dır. Nâiblik süresi kısa sürmüştür. Mehdî'nin ona yazmış olduğu mektup vefatından altı gün önce eline ulaşmıştır. Mehdî bu mektupta, kendisinden sonra artık bir nâibin belirlenmeyeceğini ve küçük gaybetin sona ereceğini bildirmiştir. Ali b. Muhammed es-Semerri hicri 328 yılında vefat etmiştir.²⁹⁹ Bu son sefirinde ölümü ile

²⁹⁵ İlhan, “Gaybet - TDV İslâm Ansiklopedisi”, **Cilt ve sayfa yok*****

²⁹⁶ Kahveci, “Şîa-Mutezile Gaybet Tartışması”, 154.

²⁹⁷ S. Mecit Tabatabai, *Gaybet Dönemi Tarihi*, çev. Yakup Kumak (İstanbul: Mustafa Yayınları, 2014), 155.

²⁹⁸ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, 486.

²⁹⁹ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, 487.

birlikte gaib imamla halk arasında ki bağlantı kopmuş ve küçük gaybet dönemi sona ermiştir.

2.3.2. Büyük Gaybet Dönemi

Sonuncu sefir Ali b.Muhamed Semîrî'nin vefatından başlayıp, günümüze kadar devam eden süreye *büyük gaybet dönemi* denilmektedir. Şîî âlimlere göre; İmamın gaybetinin uzun bir süre devam edeceğini ve Allah emredene kadar tekrar gelmeyeceğini, buna inanmanın da dinin asıllarından biri olduğunu kabul etmek gerekir.³⁰⁰

Şîî âlimlerden Müfîd, gaybetteki imamın bu kadar uzun ömürlü olmasının normal bir durum olduğunu ifade etmiş ve bu düşüncesini de Kur'ân kıssalarından olan Hz. Adem Hz. Nuh gibi peygamberlerin; Hızır ve İlyas gibi muhterem zatların da çok uzun yıllar yaşadıklarını örnek vererek bu düşüncelerini desteklemeye çalışmıştır.³⁰¹

İsnâaşeriyye, büyük gaybet döneminde büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Büveyhîler zamanında, kendi fırkalarının varlığını özgürce açıklamışlar ve bazı uygulamalarını da pratiğe dökebilmişlerdir. Misalen, Gadîr-i Hum Olayı'nın yaşandığı tarihi, bayram olarak kutlamaya başlamışlar ve bunu bir gelenek olarak devam ettirmişlerdir. Yine Hz. Hüseyin'in şehadeti için 10 Muharrem 352 tarihini, Büveyhî Devleti yas günü ilan etmiş, o gün herkesten siyah giyinmesi istenmiştir. Şîîlerin bu tarihte toplu ağıtları, zincirlenmeleri, matem tutmaları ilk defa Büveyhîler zamanda yapılmaya başlanmıştır. Büveyhîler Döneminde (932-1062) en rahat dönemlerini yaşayan Şîîlik, Selçuklu'nun(447/1055) yönetimi ele geçirmesiyle tekrar baskı altına alınmaya çalışılmıştır.³⁰² Daha önce Bağdat'ın bir kısmı Sünni iken Moğol istilasından sonra ise Bağdat şehrinde bulunan Sünni ağırlık ortadan kaybolmuş(656/1258) ve İlhanlılar Dönemi(1256-1336) hâkimiyeti başlamıştır. İsnâaşeriyye için yine bu dönem bir rahatlama dönemi olmuş ve birçok Şîî âlim yetişmiştir.³⁰³

Şîîler daha önce kendilerine has devletler kurmalarına rağmen siyasî anlamda varlıklarını Safevilerin(1501-1737) İran'da yönetimin başına gelmesiyle gösterebilmişlerdir. Başta tamamıyla Sünni olan Safeviler, Hoca Ali zamanında Şîîliğe

³⁰⁰ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 338.

³⁰¹ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 339.

³⁰² Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 342.

³⁰³ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 232.

yönelmişler ve Şah İsmail zamanında da tamamen İsnâaşeriyye'nin savunucusu haline gelmişlerdir. Şah İsmail, devlet politikasını İsnâaşeriyye Şîa'sının temel inanç esaslarına göre belirlemiştir.³⁰⁴ Safeviler, sonradan İmâmiyye Şîa'sını benimsedikleri için fırka hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdi. Şîîliği yaygınlaştırmak ve esaslarını öğretmek için Irak başta olmak üzere diğer ülkelerden Şîî âlimler İran'a getirilmiş ve böylelikle İran, Şîîliğin devlet eliyle desteklendiği ve öğretildiği bir ülke halini almıştır.³⁰⁵ Aynı zamanda İmâmiyye Şîîliği, Safevi Devleti'nin yönetimiyle İran'da resmi bir mezhep olma özelliği de kazanmıştır. Şah İsmail'in, yönetimin başa geçmesiyle artık İran'da siyasî birlik tamamen sağlanmış Sünni olan toplum zorlanarak Şîîleştirilmiştir.³⁰⁶ Şah İsmail zamanında, Sünni âlimler ve Şîîliği kabul etmek istemeyenler sıkı takip altına alınmıştır. Günümüzde de ezanda kullanılan "*Eşhedü enne Aliyyen veliyyullah*", "*Hayye alahayri'l-amel*" ifadelerini ekletmiştir. Daha ileri boyutta halk tarafından tanınan Sünnilerin mezarları açtırılıp kemikleri yaktırılmıştır.³⁰⁷ Safevi Devleti, çeşitli sebeplerden dolayı iç çöküş yaşayınca Nadir Şah bu devletin yönetimine son verip iktidara gelmiştir(1148/1736). Nadir Şah ile beraber Şîîlerin rahat günleri yerini tekrar sıkıntılı günlere bırakmış, Sünni âlimler ile Şîî âlimler büyük tartışmalar içerisine girmişlerdir. Bu iki ulemanın bir araya gelip Şîîlerin Hz. Peygamber'in ashabı hakkında ağır konuşmaları, onlara dil uzatmaları gibi yapılan yanlış davranışlar hakkında konuşulmuş bu davranışların terk edilmesine yönelik ortak karar alınmıştır.³⁰⁸ Nadir Şah'tan sonra Rıza Han, İran'da Pehleviler Dönemini(1925-1979) ve aynı zamanda batılılaşma dönemini başlatmış oldu. Yönetimin bu köklü değişimleri karşısında halk çeşitli gruplara ayrılmış o zamana kadar siyasetin içerisinde bulunmayıp uzak duran âlimler bile tepkilerini göstermekten çekinmemişlerdir.

Hüseyin Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin Kâşifülgîtâ gibi o döneme damga vuran müçtehitlerin oluşturduğu muhafazakâr grup, yönetimin değişikliklerine karşı siyasetin dışında kalmayı tercih edip İmâmiyye kaidelerinin ülkeye hâkim olmasını istemişlerdir. A. Murtazâ Mutahharî, A. Muhammed Hüseyinî Bihiştî gibi şahısların oluşturduğu merkezci grup, siyasetin içinde olmayı tercih edip Ca'feri fikhına uyan değişimlere

³⁰⁴ Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 216.

³⁰⁵ Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 217.

³⁰⁶ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 232.

³⁰⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, "İsnâaşeriyye - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Ocak 2022).

³⁰⁸ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 233.

destek vermişlerdir. Âyetullah Hümeynî gibi şahısların oluşturduğu radikaller grubu ise, İran yönetimini eleştirmiş dünya ve din yönetiminin Şîî âlimlerin elinde olması gerektiği fikrini savunmuşlardır.³⁰⁹ İmam Hümeynî bu fikri savunurken de şu ifadelerde bulunmuştur: “Gaybet dönemi içinde bulunduğumuz bu zamanda Allah’ın koymuş olduğu kanunlarının fiilen uygulanmasının zorunlu olduğuna ancak bu konuda Allah tarafından belirlenmiş bir peygamber ve masum imam bulunmadığına göre ne yapılması gerekmektedir? ” Hümeynî bu soru etrafında konuya iyice netlik kazandırdıktan sonra sözlerine şu şekilde devam etmiştir: “İmam Mehdî 'ye kadar geçerli olan İslâm kaide ve kuralları, gaybet zamanında da geçerliğini koruduğuna göre; İslâm esasları gaybet döneminde de geçerlidir. Kanunları bilme esasına dayalı olan bu özelliği, yaşadığımız çağda da birçok âlim, Mehdî'nin özelliklerini kendinde taşıdığına göre bu âlimler, diğer âlimlerle istişare edip görüş birliği içinde hareket ederlerse dünyanın tamamına hâkim olabilecek “adil bir devlet” kurabilirler.” Velâyet-i fakîh'in akıl ve mantıkla uyumlu bir özellik olduğunu belirtip halkı yönetme konusunda peygamberler ile daha önceki imamlarda bulunan özellikleri âlimlerin de taşıdığını söyleyerek bu durumun aslın bir yansıması(kopyası) olduğunu savunmuşlardır. Bununla beraber fakihlerin devlet yönetimine geçmelerinin makam sahibi olmaları anlamına gelmediği ancak Allah’ın emirlerini uygulama yolunda bir vesile olduğu³¹⁰ fikrini de benimseyerek, İsnâaşeriyye Şîa’sına *Velâyet-i fakîh düşüncesini* yerleştirmişlerdir. Hümeynî, Velâyet-i fakîh inancında başarılı olarak, İran yönetimin başına geçmiştir.³¹¹

İmamlarda var olan özellikler Şîîlere göre, Sahib’uz-zaman olan imam ortaya çıkana kadar onun dünyadaki işlerinin yürütücülüğünü yapan nâiblerde de vardır. Bu sebeple o dönünceye kadar onun bu dünyadaki işleri sefirler tarafından yürütülmüş, son sefir ölünce de Şîî âlimler vesilesi ile olmuştur. Müfid’e göre masum olan ve maslahatı bilen Mehdî, tüm bunlardan sonra Allah’ın emriyle insanlığın yararına uygun olan bir zaman da ortaya çıkacak ve sahip olduğu özelliklerden dolayı herkes onun gâib imam olduğunu bilecektir.³¹²

³⁰⁹ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 234.

³¹⁰ Ruhullah Hümeynî, *Velâyet-i Fakîh İslâm Devleti*, çev. Hüseyin Hatemi (Tahran: İmam Hümeynî'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınları Müessesesi, 1970), 13.

³¹¹ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 234.

³¹² Halil İbrahim Bulut, “Şeyh Müfid ve imâmiyye Ekolünde Gaybet İnancının Aklileşmesi”, 9/1(Haziran 2005), 198.”, *Cumhuriyet Üniv.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 (2005), 198.

Kendisi de bir Şîf olan ve Şîfler tarafından görüşleri eleştirilen ve imamî literatüre hâkim olan Ahmet el-Kâtib, İnan devriminin başrolü ve ruhani lideri Humeynî'nin velâyeti fakîh düşüncesini incelemiştir. Bu teoriye göre Humeynî bir din adamı olarak, Şîflerin bin yılı aşkın süredir bekledikleri kayıp olan imamın nâibidir. Humeynî'ye göre velâyeti fakîh prensibinde fakîh (devlet başkanı), imamın vekili olduğundan dolayı her şeyden ve herkesten üstündür³¹³ Kendi çıkarları doğrultusunda fikirler yaymaya çalışanların olduğu fikrini savunmuştur. On iki imam ve Velâyet-i Fakîh düşüncelerini de eleştirerek mezheplere bakılmaksızın Müslümanları içerisine alan demokratik bir İslâmî temele dayanan siyaset anlayışını benimsemiştir. Şîfliğin kökü olan imâmet teorisini de incelemiş ve “beklenen mehdî”, “on iki imam” şeklindeki düşüncelerinin aslı olmadığı kanaatine ulaşmıştır. İnanıldığı ve temellendirdiği düşüncelerini belirtip bunlarda ısrar ettiği takdirde “dinden dönmüş”, “kâfir”, “mürted” şeklinde damgalanacağı tehditlerine rağmen yine de yolundan dönmeyip düşüncelerini ifade etmeye devam etmiş ve bunları da yayınlamaktan çekinmemiştir.³¹⁴ Bu şekilde davranarak bütün bir Şîf tarihi karşısına almış, siyasi-toplumsal ve ideolojik temellere dayalı olan bu köklü geleneği sarsmıştır.

---

³¹³ Ahmed El-Kâtib, *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasî Ayrılık Sünnilik-Şîlik İslam Birliği*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 40.

³¹⁴ El-Kâtib, *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasî Ayrılık Sünnilik-Şîlik İslam Birliği*, 63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSNÂAŞERİYE ŞİA'SININ İMÂMET ANLAYIŞI

Daha önceki bölümlerde Şîlikten ve Şîî fırkalardan kısaca söz etmiştik. Bu bölümde ise Şîîliğin en büyük kitlesine sahip olan ve İmâmiyye/İsnâaşeriyye adı ile bilinen fırkanın isimlendirilmesi, teşekkül süreci, temel inanç esasları ve on iki imamın fırka için ne denli önemli olduğuna yer vermeye çalışacağız.

Bu bölümde ele aldığımız oluşum, Hz. Muhammed'in dârî bekaya irtihalinin ardından Hz. Ali'yi, ondan sonra gelen çocukları ve torunlarını sırasıyla nas ve tayinle meşrû imam olarak gören ve imâmeti, imanın esaslarından biri olarak kabul etmelerinden dolayı kendilerine İmâmiyye, on iki imamı benimsemelerinden dolayı da İsnâaşeriyye şeklinde adlandırıldığını bildiğimiz firkadır.

İlk olarak, günümüzde İran merkezli olduğu da bilinen ve “Şîa” denildiği zaman insan zihninde tasavvur eden İmâmiyye Şîa'sını isimlendirmeye gayret edeceğiz.³¹⁵

3.1. İmâmiyye Fırkasının İsimlendirilmesi Meselesi

Tanımlamaya çalışırken bile ele aldığımız yönlerden farklı isimleri olduğuna değindiğimiz bu fırka, bakılan pencereye göre çeşitli şekilde adlandırılmıştır. İmâmet anlayışıyla İmâmiyye olarak bilinirken, on iki imamı kabul etmelerinden dolayı İsnâaşeriyye, fikhî açıdan Ca'feriyye, tarafları arasındaki bölünmeden dolayı da Râfiziyye şeklinde isimlendirildiğini söyleyebiliriz. Şimdi bu isimlendirmelere ayrıntılı olarak değinmeye çalışacağız.

3.1.1. İmâmiyye

İmâmiyye ismi, imam ilkesini dinin esasları içerisinde benimseyen bütün Şîî grupları belirtmek amacıyla kullanılmasının yanında, öğretilerine gaybet ve imamların sayısı konuları da ilâve edildikten sonra h. dördüncü yüzyıl sonlarına kadar varlığını sürdüren ve en büyük Şîî grup durumunda bulunan İsnâaşeriyye için de kullanılmıştır. Fırka daha sonraki dönemlerde *el-İmâmiyyetü'l-İsnâaşeriyye* ismiyle yaygınlaşmıştır.

³¹⁵ Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 214.

Gaybet-i Suğrâ'dan önce yazılmış erken devir Şîf kaynaklarında İmâmiyye adıyla anılan bir gruba rastlanmamaktadır. Küçük gizlilik esnasında yazılan eserlerde ise on birinci imam Hasan el-Askerî'nin ölümünden sonra Şîa arasında ortaya çıkan fırkalar içinde sadece birinin adı olarak kullanılmıştır.³¹⁶

3.1.2. İsnâaşeriyye

İmâmiyye ekolüne; on iki imamın varlığını, son imamın da Mehdî olarak döneceğini kabul etmelerinden dolayı “On iki imamcı” manasında İsnâaşeriyye ismi verilmiştir. En-Nevbahtî'nin *Kitabu Fıraku's Şîa* ve el-Kummî'nin *Kitâbü'l-Mağâlât* adlı eserinde bu grubun taraftarlarını: “Hasan el-Askerî'nin öldükten sonra arkasında bir varis bıraktığına ve bunun belirli bir zamana kadar kaybolarak tekrar ortaya çıkacağını benimseyen bir grup” şeklinde tarif etmişlerdir.³¹⁷

İsnâaşeriyye isim olarak, ilk kez Mes'ûdî'nin *Tenbîh ve'l-işrâf* adlı eserinde bir kez geçmiştir. Daha öncesinde bu ismi eserlerinde kullanan olmamıştır. Mes'ûdî de, Hasan el-Askerî'nin ölümünden sonra, mehdî beklentisi olanları tanımlamak için “Zamanımızdaki beklenen imamın Muhammed b. Hasan b. Ali olduğuna inanan İsnâaşeriyye'dir. Onlar sadece on iki imamın olduğuna dair düşüncelerini, Süleym b. Kays'ın kitabında yer alan Hz. Peygamber'in, Hz. Ali hakkında söylemiş olduğu ‘Sen ve senin neslinden on iki kişi gerçek imamlardı (ente ve isna ‘aşara min vuldike eimmetu'l-hakk)’ hadisine dayandırırılar” ifadelerini kullanmıştır.³¹⁸

3.1.3. Ca'feriyye

Asıl adı Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Zeynelâbidîn olan Ca'fer es-Sâdık, Medine doğumludur. İslâmî ilimlerde ki takvası ve gayreti ile bilinen Ca'fer'in, erdemli biri olduğu sadece Şîiler arasında değil Sünniler arasında da kabul edilmiştir.³¹⁹

³¹⁶ Mustafa Öz, “Ca'fer es-Sâdık - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 03 Ocak 2022).

³¹⁷ Etan Kohlberg, “İmâmiyyede'den İsnâaşeriyye'ye”, çev. Cemil Hakyemez, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/3 (2005), 288.

³¹⁸ Etan Kohlberg, “İsnâaşeriyye Terimin ilk Kullanışları”, çev. İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2004), 98.

³¹⁹ Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 214.

Şîa'nın fırkalarından biri olan Zeydiyye'den ayrılan diğer kollar, genel olarak Ca'fer es-Sâdık'ın imam olduğu konusunda fikir birliği içerisindeydi. Ca'fer, Emevîler'in iktidar olduğu dönemin son zamanlarında yaşayıp iktidara karşı bir ayaklanma içerisine girmediği için baskı ve eziyet görmemiştir. Bu özgürlük ortamı içerisinde fikirlerini öğrencileri aracılığıyla geniş bir kitleye yaymıştır. İmâmiyye olarak da bilinen bu fırka, fıkıh alanında takip edilen imamlarının³²⁰ adına nispetle Ca'feriyye mezhebi şeklinde anılmaya başlanmıştır. Ülkemizde yaşayan Ca'feriler ise kendilerini: "İmam Ca'fer Sâdık'a uyanların ve Hz. Peygamber'den sonra İslâm ümmetinin öncülüğünün, ilki Hz. Ali olan on iki imama ait olduğuna inanan Ehl-i beyt mektebinin müşterek adıdır" şeklinde tanımlamışlardır.

Ca'feriler kendilerinin aynı zamanda bir mezhep olduğunu da savunmaktadırlar. Ancak mezhep derken kastedilen Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî gibi kendilerine nispet edilen âlimleri müçtehit sayarak, ilimlerini din üzerindeki yorumlarıyla birlikte kabul etmek değil de daha çok Ca'fer es-Sâdık ve diğer imamların Allah'ın emriyle ve resulünün tayiniyle belirlenen ilahi bir delil olduklarını kabul etmelerinden dolayıdır. Ca'fer Sâdık dâhil olmak üzere, on iki imamın dini konularda yaptıkları açıklamaları şahsi düşünce ve yorumlamaları değil bizzat Allah'ın göndermiş olduğu vahyin ve dinî öğretinin özü olduğunu kabul ederler.³²¹

3.1.4. Râfiziyye

Râfizî kavramı, erken dönem Şîa tarihinden itibaren kullanılmış bir terimdir. Bu terimin kökenini Zeyd b. Ali'nin Emevîlere karşı isyanı sonucunda başarısız olması sonucu, taraftarlarının bölünmesine kadar götürenler vardır. Zeyd b. Ali'nin, Emevîlere karşı yapmaya çalıştığı isyanı Zeyd'i destekleyenler(Zeydiyye) ile silahlı direnişin faydasız olduğuna inananlar(İmâmiyye) arasında bölünmeye sebep olmuştur. İkinci grup, karşıtları tarafından Zeyd'e muhalif olmakla ve onu terk ile suçlanmıştır. Bunlar ayrılmadan önce, Zeyd b. Ali'nin, Ebûbekir ve Ömer'den kendini ayırt etmesini ve bu ikisinin büyük günah işlediğini açıklamasını istemişlerdir.³²²Zeyd'in Hz.Ebûbekir ve Hz. Ömer hakkında sadece hayır ve iyilikten başka bir şey söylemeyeceğini ifade

³²⁰ Mehmet Keskin, *Caferî İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), 19.

³²¹ Ali Albayrak, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 560.

³²² Etan Kohlberg, "İmâmiyye Şîası Geleneğinde Râfizi Terimi", çev. İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004), 117.

ettikten sonra bu grubun onu savaş esnasında yalnız bırakmasından dolayı Zeyd b.Ali: “Beni terk ettiniz (rafaztümûnî)” diyerek onları, terk etmekle itham etmiştir.³²³ Râfîzî kavramı sonraki dönemlerde, bir takım anlam değişiklikleriyle birlikte İmâmiyye mensuplarını küçük düşürücü ve aşağılayıcı olarak yaygın bir lakap haline gelmiştir. Bu adlandırma ile Zeydîler tarafından Zeyd’in terk edilmesi, Sünnîler tarafından da ilk iki halifenin yok sayılmasını hatırlatılması istenmiştir.³²⁴

Râfîza isminin zamanla aşağılayıcı bir anlama gelip yaygınlaşması İsnâaşeriyye taraftarlarını harekete geçirmiş, bu ismin “kötülükleri terkedenler, kötülükten uzaklaşanlar” manasında bir şeref unvanı olarak kullanılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu savunmalarını destekleyen bazı rivâyetlerin ortaya atılmasını da sağlamışlardır. Rivâyetlerden birine göre; Firavun’un halkından yetmiş kişi onun fikirlerine karşı çıkmış ve onu terk ettikten sonra Hz. Mûsâ’nın yanında olmayı tercih etmişlerdir. Ayrılan grubun, Allah tarafından kötülüğü terkedenler (râfîza) şeklinde Tevrat’a kaydedilmesi Mûsâ’ya bildirilmiştir. Farklı bir rivâyete göre de, şeker kamışı satan biri kendisini Râfîzî olmaması şeklinde uyaran birini, Ca’fer es-Sâdık’a şikâyet etmek için geldiğinde Ca’fer; “Yemin ederim ki Allah’ın size lutfettiği bu isim, bizi takip ettiğiniz ve bize yalan isnat etmediğiniz sürece sizin için çok yüce ve çok şerefli bir isimdir” demiştir. Aynı konu üzerine Ca’fer es-Sâdık’a gelen bir adam başkalarının kendisine “Râfîza” dendiğini söylemiştir. Bunun üzerine Ca’fer: “Ben o Râfîzîler’den biriyim, Râfîzîler de bendendir” şeklinde yapmış olduğu ifadesini üç defa tekrarladığı rivâyet edilmiştir.³²⁵

İmâmiyye/İsnâaşeriye grupları için yukarıda zikredilen isimler dışında; On ikinci imamın bir gün geri geleceğine dair beklentileri sebebiyle *Ashabü’l- intizar*, on ikinci imamın ölmeyip hayatta olmasına dair inançlarından dolayı *Kâimiyye* şeklinde farklı adlandırmaların mevcut olduğu da bilinmektedir.³²⁶

3.2. İmâmiyye/İsnâaşeriyye’nin Teşekkül Süreci

İmâmiyye/Ca’feriyye Şîa’sı, Şîiğin diğer kollarında olduğu gibi başlangıçlarını Hz. Peygamber zamanına kadar götürürler. Bu fırkaya göre kendi teşekkül süreçlerinin

³²³ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 327.

³²⁴ Kohlberg, “İmâmiyye Şiası Geleneğinde Rafizi Terimi”, 118.

³²⁵ Mustafa Öz, “Râfîzîler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 396-397.

³²⁶ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 328.

ilk tohumları Hz. Peygamber zamanında atılmış ve zamanla mezhepleşme süreçleri tamamlanarak, günümüze kadar on iki imamın öncülüğünde devam etmiştir. Başlangıçlarını Hz. Peygamber zamanına kadar götürmeleri hem İsnâaşeriyye'nin diğer aşırı fırkalardan farklı olduklarını belirtmek hem de imâmet nazariyelerinin eski tarihte var olduğu iddialarını temellendirmek amacı taşımaktadır. Baktığımız zaman “İmâmiyye'nin oluşumu ile temel aldığı imâmet görüşü aynı tarihte ortaya çıkmıştır” şeklinde bir ifade kullanabiliriz.³²⁷

Şîa'nın teşekkül sürecinden daha önce bahsederken Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin zamanında dinî anlamda oluşan bir fırkalaşmadan ziyade, siyasî görüşleri temsilen Kûfe merkezini ele alan ve Şîa olarak adlandırılmış taraflı bir grubun olduğuna değinmiştik. Bu gruplar, Ali-Muâviye çekişmesi esnasında, Hz. Ali'nin tarafında olurken dinî anlamda farklı düşünceler içerisinde değillerdi. Hz. Ali'nin vefatı sonrası Emevî ve Abbâsî iktidarlığı zamanında Ehl-i beyt hakkında söylenen sözler ve gösterilen tavırlar karşısında Kûfe başta olmak üzere Irak halkı, bu duruma karşı tepki göstermiştir.

Halifelik makamının, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerinin hakkı olduğu düşünceleri yayıldıktan sonra bu fikir etrafında çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar daha sonra yönetimle ilgili olsun farklı konular olsun bazı düşünceler ortaya atmışlar ve bunları da dinle ilişkilendirmeye gayret göstermişlerdir.³²⁸ Hz. Hüseyin'in vefatından sonra belirgin bir şekilde farklılaşmalar gösteren Şîî gruplardan bazıları, imam makamına ilim ve hayata geçirdiği amellerle babasından sonra en layık olan kişinin Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in olduğunu öne sürüp diğer imâmet iddialarını reddetmişlerdir. Belirgin bir şekilde İmâmiyye diye adlandırılmayan bu grupların imamların silsile şeklinde önder olması gerektiği fikrinin başlangıcını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ali zeynelâbidîn'in vefatı üzerine yine Şîa içinde bazı kimseler gruplar oluşturarak oğlu Zeyd'in imam olması gerektiği fikri etrafında birleşirken bir başka grup ise onun değil de büyük kardeşi Muhammed el Bâkır'ın imam olması gerektiği düşüncesini öne sürmüşlerdir. Muhammed el-Bâkır'ın vefatından sonra ise onun yolunu takip edenler, Ca'fer es-Sâdık'ın fikirleri etrafında bir araya gelerek imam olduğunu kabul etmişlerdir. Bu topluluğa, Ca'fer adına nispetle “Ca'feriyye” denmiştir.

³²⁷ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 183.

³²⁸ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 329.

Emevîlere karşı yapılan savaşta Zeyd'i yalnız bırakıp Ca'fer'in etrafında oluşan halkaya dâhil olmalarıyla da "Râfıza" denilmiştir.³²⁹

Ca'fer es-Sâdık'tan sonra Mûsâ el-Kâzım'ın imâmetini kabul eden topluluk h.dördüncü asrın ortalarından İmâmiyye adı altında bir araya gelene kadar birçok gruba ayrılmışlardır. İmamlığı bu şekilde Ca'fer'den Mûsâ'ya, ondan da Ali er-Rızâyla devam ettirenler için belirgin bir şekilde "İmâmiyye" adından söz edilmemiş bunlara "Şîatü Âli'l-beyt" denmiştir.³³⁰

İmâmetin nas ve tayinle daha önce belirlenmiş olduğu düşüncesi İmâmiyye'nin ilk belirtisi sayılan Şîf inancın oluşumu, başta Ca'fer-i Sâdık daha sonra da Mûsâ el-Kâzım'ın yanında yer alan Şîf kelamcılarla başlamıştır. Mu'tezilî kelamdan etkilenen bu kelamcılar önceliği imâmet ve nas olmakla birlikte çeşitli konularda tartışma hali içinde bulunmuşlardır.³³¹ Şîf kelam sistemi kurucusu olarak sayılan Hişâm b. Hakem ve aralarında ibnû'r-Râvendî (ö.301/913-14[?]) gibi Şîf âlimler Ca'fer'in ölümünden sonra ulûhiyet meselesi ve imâmet gibi çeşitli iddialarını temellendirmek için birçok kitap yazdılar.

Hicri ikinci asrın sonlarından itibaren ilk Şîf âlimlerin temelini oluşturmuş olduğu görüşlerini doğrulamak için farklı rivâyetlerin yoğun bir şekilde gündemde olduğu ikinci bir dönemden de söz etmek mümkündür.³³² Bu ikinci dönemde Şîf imâmiyet nazariyesi son şeklini almış ve on birinci imam olan Hasan el-Askerî'nin ölümüne kadar değişikliğe uğramadan bu şekilde devam etmiştir. Hasan el-Askerî'nin ölümüyle çeşitli konularda tartışmalar yine gündeme gelmeye başlamış ve Şîa birçok gruba ayrılmıştır. Bu konular; Askerî'den sonra halef olarak bıraktığı bir oğlu olup olmadığı, imamın ölmeden önce birini yerine bırakmayı vasiyet edip etmediği, imâmetin kime bırakıldığı şeklinde olup İmâmiyye'nin benimseyeceği içeriklerden oluşmaktaydı. Hasan el-Askerî'den sonra³³³ imâmet nazariyesinin temelini oluşturan gaybet inancı, Mehdîlik, imam sayısının sınırlaması gibi kavramlar onun soyundan, toplumun kurtuluşunu sağlayacak Muhammed adında gizlenmiş bir oğlu olduğu ve onun da bir imam olduğu düşüncesiyle başlamıştır. Bu imamın gizlenip zamanı geldiğinde ortaya çıkacağı fikrini

³²⁹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 196.

³³⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*,197.

³³¹ Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*, 183.

³³² Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam*,185.

³³³ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 221.

benimseyen grup, beklenen imamın bir insanın yaşadığı ortalama bir süre içinde ortaya çıkmaması üzerine benimsemiş oldukları nazariyeye onun sonuncu imam ve yaşayan kurtarıcı olduğunu, imâmetin on iki imamla sınırlandırıldığı fikrini de eklemişlerdir.³³⁴

İmâmiyye Şîa'sının bir fırka olarak ortaya çıkması, on ikinci imam olarak saydıkları kâim Mehdî'nin kaybolmasıyla başlayan gaybet-i suğra (küçük gizlilik) döneminden sonra gerçekleşmiştir. Ancak bu devirden itibaren, Şîi-İmâmiyye düşüncesinin yapı taşı olan; nass-tayin, imâmet-vesâyet, ilim-ismet gibi temel esasları bütünüyle gün yüzüne çıkmış, imamlar ve onlardan sonra takip edilecek hususlar hakkındaki fırka prensipleri kesinlik kazanmıştır.³³⁵ On ikinci imamın gâib olarak kabul edilmesinin üzerinden bir asır geçtikten sonra fırkaların birçoğu kaybolmuş, İmâmiyye fırkası ise gelişerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.³³⁶

3.3. İmâmiyye/İsnâaşeriye'nin İtikâdî Görüşleri

İmâmiyye/İsnâaşeriyye Şîa'sının itikâdî görüşleri incelendiği zaman diğer mezhepler ile etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Özellikle bazı meselelerde Şîa'nın benimsemiş olduğu görüşler, Mu'tezile ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bu benzerliğin, aradaki etkileşime bağlı olarak oluştuğu düşünülebilir.

İmâmiyye itikâdî görüşlerini; Usûlü'd-din ve Fürû-i din olarak ikiye ayırmaktadır. Usûlü'd-din bölümü, inanç ve itikâdî konuları muhteva ederken; Fürû-i din, daha çok dini uygulamalar olan ibadetler ile insanlar arasındaki işlemler diye tanımladığımız "muâmelât" konularını içermektedir. Bu başlık altında, söz konusu bölümleri ifade etmeye çalışacağız.

a.Usûlü'd-din: İmâmiyye Şîa'sına göre Usûlü'd-din beş alt başlıktan oluşmaktadır. Bunları; tevhid, nübüvvet, imâmet, adâlet, meâd şeklinde sıralayabiliriz. İmâmiyye; Allah'ın birliğine, sıfatlarına, adâletine, peygamberlerin Allah'dan getirmiş olduklarına, imamların imâmetine, öldükten sonra dirilmenin gerçekleşeceğine inanmanın, akıl-baliğ olan insanların için vacip olduğunu savunmaktadır. Allah'ı taklit yoluyla bilmenin caiz olmadığını, taklidin Allah tarafından kötülendiğini düşünmektedirler. Allah'ı tanımının ve bilmenin aklî muhakeme ile gerçekleşeceği fikrini kabul etmişlerdir. Tüm varlıklardan üstün olan insana bahşettiği bu akıllı olma

³³⁴ Bozan, *İmâmiyye Şîa'sının İmamet Tasavvuru (4. ve 5. Asırlar)*, 34.

³³⁵ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi*, 316.

³³⁶ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi*, 221.

özelliği sayesinde; başı ve sonu olmayan bu evreni yaratan, bütün bu yaratmış olduğu âlemin düzenini idare eden, anlamı olmayan hiçbir şeyi yaratmayan, üstün özelliklere sahip olan yaratıcının varlığını ve birliğini anlayarak inanır.³³⁷ İmâmiyye, sunmuş olduğu bu delile dayanarak Usûlü'd-din'e inanma konusunda taklidin caiz olmadığını, bunların ayrıntılarını da dini kitaplardan ve âlimlerden öğrenerek yaşamları boyunca sürdürebileceklerini iddia etmektedir.

İslam dini, tevhid, nübüvvet ve âhiret inancı esasına dayandığı için İslam fırkaları bu konular üzerinde görüş birliğine varmıştır. Şîa bu üç esasa imâmet ve adâleti de ekleyerek iman ilkelerini beş esasta toplamıştır.³³⁸ Ele aldığımız İmâmiyye Şîa'sını daha iyi tanımak için dinin temeli olarak gördüğü bu esasların neler olduğuna değinmeye çalışacağız.

1.Tevhid: Kummî, İmâmiyye Şîa'sının tevhid anlayışını: "Allah birdir, tekdir, eşi ve benzeri yoktur; Kadîm, Semî, Basar, Âlîm, Hakîm, Hayy, Kayyûm, Azîz, Kuddûs, Kadîr, Ganî olan Allah'tır ve öyle olmaya da devam edecektir. Allah'ı; cevher, cisim, sûret, araz, haz, uzunluk, genişlik, ağırlık, hafiflik, sükûn, hareket, yer ve zaman gibi kavramlarla tanımlayamayız. Allah, bütün yaratmış olduğu sıfatlarından yücedir; Yüce Allah, bir şeydir fakat onu diğer şeyler gibi tanımlamak mümkün değildir. O, tektir (ahad). Her şeyden müstağni, her şey var olmaya devam etmek için Ona muhtaçtır. Doğmamış ve doğurmamıştır. Onun yaratmış olduğu hiçbir şey ona eşit değildir. Ortağı, zıddı, benzeri yoktur."³³⁹ İsnâaşeriyye'ye, Allah'ın tevhidi ile ilgili olarak açıklanmaya çalışılan bu görüşlerden farklı bir görüş isnâd eden şüphesiz yalan söylemiş olur. Tevhid ile ilgili açıklanmaya çalışılan hususların tersine söylenen her söz uydurma bir haber olarak kabul edilir. Yine Kur'ân-ı Kerîm ile uyumlu olmayan, Hz. Peygamber'e nispet edilen her hadis geçersizdir ve bunlar âlimlerin kitaplarında da yer alıyorsa müdelles hadis olarak kabul edilmelidir"³⁴⁰ şeklinde tanımlamıştır. Tanımlamış olduğu İmâmiyye Şîa'sının tevhid anlayışı, kendi içinde dört bölüm olarak ele alınır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

³³⁷ Emrullah Yüksel, "İmâmiyye Şîa'sında İnanç Esasları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 11 (1993), 18.

³³⁸ Yüksel, "İmâmiyye Şîa'sında İnanç Esasları", 19.

³³⁹ Ebû Cfer Muhammed b. Ali İbn Babaveyh el-Kummî, *Risalet'ul-İ'tikadat'il-imâmiyye*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 18.

³⁴⁰ el-Kummî, *Risalet'ul-İ'tikadat'il-imâmiyye*, 19.

a) Tevhîd-i Zât: Bu tür tevhid, Allah'ın zatında birleşmesi, her türlü noksanlıktan münezzehe olduğu, onun başka hiçbir benzerinin ve eşinin olmadığı, varlığı kendinden olan var olması için başka hiçbir varlığa ihtiyaç duymayan, mekândan ve cismaniyetten tenzihtir. Cismi, şekli, ağırlığı, uzunluğu, hafifliği, hareketi, sükûneti, yeri ve zamanı yoktur. Onun hiçbir şeye ihtiyacı yokken, her şey ona muhtaçtır. Bu tevhid, İsnâaşeriyye'nin kabullenmiş olduğu en önemli inanç esasıdır. Aynı zamanda tevhîd-i zât, İslâm mezheplerinin üzerinde görüş birliği yaptığı ve farklı görüşlere yer vermeyen bir tevhiddir.

b) Tevhîd-i Sıfat: Mezhepler arasında en çok tartışmaya sebebiyet veren tevhiddir. Allah'ın kelimada ve Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen Hayy, Kadîr, Âlim, Semî, Basar gibi sıfatları Allah'a has sıfatlardır. Diri olmak, her şeye gücü yeten olmak, duyan olmak gibi özellikler sadece ona aittir. Hiçbir konuda ortağı yoktur. İmâmiyye Şîa'sı, Mu'tezile mezhebinde olduğu gibi Allah'tan başka zâta mal edilen sıfatları kabul etmez. Onlara göre Allah biliyorsa zâtıyla, duyuyorsa zâtıyla, konuşuyorsa zâtı ile dir. Zâtının ilerisinde bir ilim, semî, kelam sıfatı yoktur. Yüce olan Allah'ın fiillerine dair irade etmesi, fiillerinin kendisi olduğundandır ancak yaratmış oldukları varlıkların fiillerini iradesi, o fiilleri yapmalarını emretmesidir. Bunun tam tersini düşünmek ise *taaddüd-ü kudema* olması demektir. Ancak kâdim olma özelliği sadece Allah'a ait bir sıfattır.³⁴¹

İmâmiyye Şîa'sı, sıfatlar konusunda Mu'tezile'nin etkisinde kalmıştır. Bu konuları; Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğu yani yaratılmışlığı mevzusu, Allah'ın dünya ve âhirette gözle görülemeyeceği yani rû'yetullahın mümkün olmadığı, haberî sıfatlar dediğimiz; el(yed), yüz(vech), arşa oturmak(istivâ) ve buna benzeyen sıfatları İslâm ile çatışmayacak şekilde sıralamak mümkündür.³⁴²

c) Tevhîd-i Fiil: Allah'ın fiillerinde tek olması, onun dışında bir yaratıcının olmaması, yaratıcılığında da eşi ve benzerinin olmaması anlamına gelir.³⁴³ Mümin; yaratmanın, yaşatmanın, geliştirmenin, rızık vermenin, acımanın, öldürmenin ve

³⁴¹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, 222.

³⁴² Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, 223.

³⁴³ Fıglalı, *İmamiye Şiası*, 204.

diriltmenin ve bütün mahlûkatına râci olan bu sonsuz, sınırsız fiili sıfatların ancak ona ait olduğunu, iradesinde mecbur olmadığına iman etmekle mükelleftir.³⁴⁴

d) Tevhîd-i İbadet: Yapılan tüm ibadetler sadece Allah'a yapılır. Ondan başka tapılacak bir varlık yoktur ve ondan başkasına ibadet etmek de büyük şırtır. Allah'tan başkasına kulluk edilmez, bir imama, meleğe, peygambere ibadet etmek büyük günahdır.³⁴⁵

2. Nübüvvet: Sözlükte “haber vermek” anlamına yahut “konum ve değeri yüksek olmak” manasına gelmektedir.³⁴⁶ Nebve(nübû') kökünden masdar olarak kullanılan nübüvvet kavramını R. el-İsfahânî: “Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi” şeklinde tanımlamıştır.³⁴⁷

Peygamberlik, Allah'ın iyi kulları arasından seçmiş olduklarına, iyiliği ve kötülüğü bildirip dünya ve âhirette onları mutlu edecek yolları göstermek üzere, verilmiş bir görevdir.³⁴⁸ Peygamberler, insanların yararları gözetilerek Allah'tan haber vermek maksadıyla gönderilmiş birer elçidirler. İnsan türünün devamı sağlansın diye topluluk halinde bir arada yaşamaları gerekmektedir. İnsanlar bir arada yaşarken kendilerini düşünüp menfaatlerini ön planda tutmaları kaçınılmazdır. Bu durum, türün bozulmasına sebebiyet verecektir. İnsanlar arasında adalet hâkim olursa bu bozulma veya yok olma engellenebilir. Adâlet de ancak Allah'ın şeriatı ile mümkündür ki bize bu şeriatın ne olduğunu emirleri ve nehiyleri ileten kişiler muhakkak peygamber olan şahsiyetlerdir. Peygamberler sadece adâletin hâkim olması için değil insanın bu dünya ve âhirette mutlu olması için yapması gereken ibadetlerin ve yaşam haline getirmesi gereken fiillerin neler olduğunu bildirmesi açısından da ihtiyaç duyulan şahsiyetlerdir. Şifî âlimler de son peygambere kadar her dönemde bir peygamber gönderilmesini zorunlu sayar hatta bu durumu Allah'a vacip olarak görürler. Yine İmâmiyye Şîa'sına göre peygamberlerde diğer insanlardan farklı olarak bazı özelliklerin bulunması gereklidir.³⁴⁹ Bu özellikler; insanların en güvenilir olmaları(emanet sahibi), her türlü

³⁴⁴ Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 238.

³⁴⁵ Fırlalı, *İmamiye Şiası*, 205.

³⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), “Nebe”, 15/301.

³⁴⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2007), 286.-291

³⁴⁸ Yüksel, “İmâmiyye Şîa'sında İnanç Esasları”, 24.

³⁴⁹ İlhan, “Şiilik ve Ana Prensipleri”, 381.

günahtan kaçınmaları gerektiği (ismet), kusursuz, hatasız, ihmallere yer vermeden yerine getirilmesi gereken tebliğ görevi şeklinde sıralanabilir. Peygamberlik insanların çalışarak elde edebilecekleri (kesb) bir mevki değildir, Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuftur.³⁵⁰ Mu‘tezile de, bir peygamber gönderilmesinin gerekli olduğunu lütuf prensibi ile açıklayarak, Allah’ın şeriat ve peygamber göndermesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda da Şia’nın zaman içerisinde Mu‘tezilî düşünceye meylettği ve onların görüşünü benimsediği yorumu yapılmıştır.³⁵¹ Özellikle imamî kelamcılardan olan Şeyh Müfid, nübüvvetin gerekliliğini, tıpkı Mu‘tezile’de olduğu gibi lütuf teorisi ile birlikte düşünmüş ve Allah’ın hikmeti gereği peygamber göndermesinin vacip olduğunu ifade etmiştir.³⁵²

Nübüvvet konusunda diğer mezhepler ile aynı fikirde olan İsnâaşeriyye, nübüvvetin bir parçası olarak kabul edilen meleklerle iman etmek konusunda da onlarla aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak nübüvvetin başka parçasını oluşturan Kur’ân-ı Kerîm hakkında diğer gruplardan farklı fikirlere sahiptir. Hatta Şîî kaynaklar içerisinde Kur’ân’ın bozulmuş olduğuna dair birden fazla eser yazılmıştır. Şia’nın önemli muhaddislerinden biri olan Kuleynî’nin *Usulu’l kâfi* adlı eserinde yer alan rivâyetlere göre; Kur’ân-ı Kerîm’in aslında 17.000 âyet olduğu, Beyyine suresinden bazı Kureyşlilere ait isimlerin çıkarılmış olduğu yine bazı surelerden de Hz. Peygamber’in Ehl-i beyti’nin faziletlerinden bahseden âyetlerin çıkarılmış olduğu ifade edilir.

Ebû Ca’fer Muhammed el-Kummî başta olmak üzere birçok Şîî âlim, Kur’ân-ı Kerîm’in tahrif edilmesi ile ilgili rivâyetleri kabul etmezler.³⁵³ Hatta Şeyh Sadûk olarak bilinen el-Kummî *Risâletü’l-i’tikâdâtî’l-imâmiyye* adlı eserinde Kur’ân’ın tahrif edildiğine dair ortaya atılan iddiaları reddetmek için: “Kur’ân, Allah’ın kelâmı, vahyi indirmesi, sözü ve Kitabı’dır. Yüce olan Allah, Kur’ân-ı Kerîm’in yaratıcısı, onu indirmiş olanı, sahibi, koruyanı ve koruyacak olanı aynı zamanda da söyleyenidir... İncancımız odur ki, yüce olan Allah’ın, resulü Muhammed’e -Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun- indirmiş olduğu bu Kur’ân, iki kapak arasındadır, insanların ellerinde

³⁵⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, 224.

³⁵¹ Hulûsi Arslan, *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu‘tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtaza Örneği)*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 188-189.

³⁵² Muhammed b. Nu‘manî el-Ukberî Şeyh Müfid, *en-Nüketü’l-İ’tikâdiyye*, thk. Rıza el-Muhtârî (Tahran: Matbaatu’l-Mihr, 2000), 35; Aişe Yusuf el-Menâî, *Usûlü’l-Akîde Beyne’l-Mu‘tezile ve’ş-Şiati’l-İmamiyye* (Doha: Daru’s-Sekâfe, 1996), 394.

³⁵³ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 202.

mevcut olandır ve bundan fazlası değildir. Bize Kur'ân'ın bundan yani elde mevcut halde bulunandan daha fazla olduğu şeklinde ifadeler nisbet eden olursa, muhakkak o kimseler birer yalancıdır”³⁵⁴ ifadelerini kullanmıştır. Günümüz İmâmiyye âlimleri de Kummî'nin görüşlerine benzer görüşte olup Kur'ân'ın bozulduğu yahut tahrif edildiği şeklinde olan iddialarına şiddetle karşı çıkmışlardır.³⁵⁵

3. İmâmet: İsnâaşeriyye Şîa'sı imâmet nazariyesini dinin aslından biri olarak saymış, onu temel öğretilerinin merkezi olarak görmüştür. Hatta bu sebeple İsnâaşeriyye'ye, İmâmiyye isminin verildiğini de daha önce belirtmiştik. İmâmiyye Şîa'sının, nübüvvetin devamı olarak gördüğü imâmet doktrinini bu başlık altında ayrıntılarıyla açıklamaya çalışacağız.

İmâmet kelimesi sözlükte “kastetmek, öne geçmek” anlamlarına gelir. “Emme” kökünden türemiş olan imâmet, birinin önüne geçmek manasında da kullanılır.³⁵⁶ Toplumunu oluşturan bireyleri idare edip yöneten kişiye “imam” idare etmiş olduğu topluluğa da “ümme” denilmiştir. Böylelikle imâmet “imamın üzerine almış olduğu görev” olarak anlam bulmuştur.

Siyasî ve hukukî bir kavram olarak ise imâmet: Hz. Muhammed'den sonra İslâm ümmetinin idare ve yönetimini en üst seviyede üstlenen şahsın görev ve makamını ifade etmektedir. İmâmet, kelim ve fıkıh âlimleri tarafından “siyasî kuramlarını” açıklamaya çalıştığı bir kavram olarak kullanılırken, İslâm tarihçileri tarafından ise yeri “hilâfet” kavramıyla doldurulmaya çalışılmıştır. İslâm tarihçileri tarafından imâmet makamı hilâfet kavramıyla aynı manada kullanılmış olsada bilinmelidir ki imâmet, nazari anlamda devletin başkanlığını, hilâfet ise fiili otoriteyi belirtmek için kullanılır.³⁵⁷

İmâmet, fer'î bir mevzu olmasına rağmen Abbâsîler'in devlet yönetiminde ilk kez Şîa âlimleri tarafından inanç konusu içinde ele alınmaya başlanmıştır.³⁵⁸ İmam lakabı Abbâsîler döneminde ilk halife olan Abdullah es-Salah'ın kardeşi İbrahim tarafından kullanılmıştır. Daha sonrasında ise Abbâsî ve Fâtımî halifelerince lakap olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Ehl-i sünnet'in dört büyük mezhebinin önde gelen

³⁵⁴ el-Kummî, *Risalet'ul-İ'tikadat'il-imâmiyye*, 99.

³⁵⁵ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 202.

³⁵⁶ Meşkür, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 241; *Kâmûsü'l-Muhît: el-Okyânusu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, trc. Âsım Efendi, İstanbul 1304-1305,IV, 179, ts., 179.

³⁵⁷ Mustafa Öz, Avni İlhan, “İmâmet”, TDVİslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, c.22, 201.

³⁵⁸ Öz, “Hilâfette Nass Teorisi”, 69.

âlimleri için de imam lakabının kullanıldığı bilinmektedir.³⁵⁹ İmam kavramının ne olduğunu tanımladıktan sonra imâmeti bir inanç meselesi haline getiren genelde Şîlik özelde İmâmiyye Şîa'sı için imâmetin ne denli önemli olduğuna da değinmek istiyoruz.

Şîiler, her dönemde toplumun Allah tarafından belirlenen bir imama ihtiyaç duyduğunu, imamsız bir toplumu düşünemediklerini ifade edip belirlenmiş olan bu imamı da Hz. Peygamber'in halefi olarak görmüşlerdir. Şîiler için imam, seçim yoluyla belirlenmeyip, ilahi bir lütufla toplumun önderliğine gelmektedir. Hz. Peygamber'in varisi olan imamlar, tıpkı peygamberler gibi masum olup, ismet sıfatıyla büyük ve küçük tüm hatalardan korunmuştur. Şîilere göre imamlar, insanların dünya ve âhirette ihtiyaç duyulan bilgileri kendilerinde bulduran ve aynı zamanda çeşitli mucizeler gösteren şahıslardır. Bu sebeple insanların en üstünü olarak kabul edilmişlerdir. Kur'ân'ın anlaşılması için de imamlara ihtiyaç duyulduğunu belirtip, yine söz ve fiilleri açısından Hz. Peygamber'e yakın olduklarını ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber'den ayrıldıkları noktayı da imamlara kitap verilmemesi olarak belirlemişlerdir.³⁶⁰

a) İmâmetin Dindeki Yeri: İmâmiyye Şîa'sı imâmeti dinin temel inanç esasları içinde ele almış, imâmetle birlikte diğer inanç esaslarına inanmakla dinlerinin tamamlanacağını savunmuşlardır. Bir kimsenin de Şîî olarak kabul edilebilmesi için imâmete inanması ve onu dinin tamamlayıcı unsuru olarak kabullenmesi gerektiği fikrini benimsemişlerdir.³⁶¹ Hz. Ali'nin Allah tarafından nas ile tayin edilen imam olduğunu, bilinçli bir tercih ve kendi iradesi ile karar verip reddetmenin Şîiler için tekfiri gerektiren bir durum olacağı fikrini benimseyenler de olmuştur.³⁶²

Şîiler için bu kadar önemli olan bir konunun Hz. Peygamber'in yaşamında kimin imam olacağını belirtmemesi insanları zor durumda bırakacağından, mümkün olarak görünmemektedir. Hz. Peygamber'den sonra da insanların imamsız kalamayacaklarını dünyada iki kişi bile olsa diğerinin imam olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Yine kendilerinin var olmalarını dahi imamların var olmasına dayandırmışlardır. İmâmet konusunu da peygamberlik makamı ile eşit dereceye yaklaştırmış, nasları inanmış

---

³⁵⁹ Meşkür, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, 241.

³⁶⁰ Yüksel Çayroğlu, "Ehl-i Sünnet ile Şîa Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2013), 204.

³⁶¹ Halil İbrahim Bulut - Özkan Gül, "İmâmiyye Şîa'sında İlmü'l İmam İnancı", *Marife Dergisi*, 1/5 (2005), 78.

³⁶² Abdulkadir Çulhacıoğlu, *Şîa ve İmamet*, (İstanbul: Kevser Yayınları, 2012), 67.

oldukları imâmet düşünceleri doğrultusunda yorumlamışlardır.³⁶³ Bazı Şifler ise Hz. Peygamber ile imamların aynı şartları ve özellikleri taşıdığını söylemekle kalmayıp, Cebrail'in ayrı bir kitabı Hz. Ali'ye getirdiğini onun ölümünden sonra oğlu Hasan'a geçtiğini ve her imamın kendisinden sonra diğer imama ulaştırdığını savunmuşlardır.³⁶⁴

İbnü'l-Mutahhar el-Hillî de imâmetin ve imamların Şîa için ne kadar önemli bir mevzu olduğuna dikkat çekmek için her dönemin bir imamı olduğuna, bu imamların insanların seçimleriyle değil Allah tarafından ve Hz. Peygamber'in tayin etmesiyle gönderilmiş olduklarını ifade etmiştir. Ona göre "İmamların seçimi hiçbir zaman insanların tercihine bırakılmamıştır. Eğer böyle önemli bir konu insan seçimine bırakılsaydı diğer dini konular da insanlara bırakılabilirdi. Böylelikle peygamberlik makamına ihtiyaç duyulmazdı.³⁶⁵ Aynı zamanda imam, toplumda huzur ortamını sağlaması lazımken, yapılan seçimlerde kargaşa ortamı çıkabilir ve toplum bölünebilirdi. Kullarının iyiliğini isteyen ve onlara karşı çok merhametli olan yüce yaratıcı toplumda bölünmelerin ve karışıklık gibi problemlerin önüne geçmek istediğinden imamları nass ile tayin etmiştir" şeklinde iddiası mevcuttur.³⁶⁶ İnsanların da imamların tayin edildiğini nakli deliller ile bilmeleri gerektiğini "*zamanının imamını bilmiyor olduğu halde onu tanımadan ölen kişi, câhiliye ölümü üzere ölmüş olur*" hadisini buna delil olarak göstermiştir. İmamlar; insan da olsa hiçbir şekilde yardımda bulunulmayan âciz biri de olsa veya gâib olan bir mehdî de olsa onlara itaat farz kılınmış olup iman etmek dinin rükünlerinden kabul edilmiştir.³⁶⁷

b) İmamların Sıfatları: İmâmiyye Şîa'sına göre imamlar seçkin kişilerdir ve imam olabilecek kişinin de bazı özelliklere sahip olması gerekir. Ca'fer es-Sâdık imamlarda bulunması gereken özellikleri; Nas-tayin veya vasilikle tayin edildikleri, masum olmaları gerektiği, kuşatıcı bilgiye sahip oldukları (bilgileri herkesten çok olmalıdır), mucize gösterebilmeleri şeklinde sıralamıştır.³⁶⁸ Bu özelliklerin Ca'fer'e göre neler olduğunu sıraladıktan sonra, ne anlama geldiklerini açıklamaya çalışacağız.

³⁶³ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, 63.

³⁶⁴ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, 64.

³⁶⁵ Demir, "İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet", 88.

³⁶⁶ Demir, "İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'ye Göre İmâmet", 89.

³⁶⁷ en- Necefî Âyetullah el- Hâc- Seyyid İbrahim, "Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi", çev. Murat Serdar, *Bilimname Dergisi*, 2/8 (2005), 139.

³⁶⁸ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 239.

Nass ile Tayin/Vasilik: Ca'fer es-Sâdık'a göre imam, Hz. Muhammed'in halefidir. Günahıtan kaçınıp diğer insanların da bilgilerini kuşatacak şekilde bilgi sahibi olmaları ve mucize göstermeleri Peygamberlere ait sıfatlardır. Peygamberler ve imamlar aynı özellikleri taşımalıdır. İmamlar da yukarıda sayılan özellikleri taşıdığına göre Hz. Peygamber tarafından tayin edilmiş olması gerekir. Bunun ispatı için hem Kur'ân'dan hem de Hz. Peygamber'in ifadelerinden bazı açıklamaların olması gerekir.

İmâmiyye Şîa'sı içinde hem aklî hem de naklî deliller vardır. Daha önce de değinmiş olduğumuz “Gadîr-i Hum hadisesi” bu delillerin başında gelir.³⁶⁹ Şîa'nın Hz. Ali'nin imâmetine delil olarak saydığı bu hadise, İmâmiyye Şîa'sı içinde önemlidir. İkinci önemli delil saydıkları hadis şudur: “Kıyamet kopana kadar ve başınıza Kureyş kabilesinden on iki halife gelene kadar İslâm dini varlığını sürdürecektir.” İbn Mes'ûd'dan aktarılan ve delil olarak sayılabilecek bir başka rivayet ise Hz. Peygamber'in: “Benden sonra gelecek olan önderler on iki tanedir ve bunların dokuz tanesi Hüseyin'in soyundandır. Dokuzuncu olan imam da Mehdî'dir”³⁷⁰ şeklindeki ifadesidir.

Gölpınarlı da vasilik konusunda, Hz. Peygamber'in, nübüvvet görevine başladığı ilk yıldan itibaren Hz. Ali'nin onun vasisi, halifesi olduğunu belirterek bu iddiasına şunları örnek verir: Hz. Peygamber Tebuk Seferi'ne giderken kendi yerine Ali'yi bırakarak: “Hârûn ile Mûsâ'nın durumu ne ise sen de bana o yakınlıktasın” demiştir. Yine kendisinin vefatından sonra ümmetinin ihtilâfa düştüğü konularda Hz. Ali'nin açıklamalarda bulunacağını, gerçeği olduğu gibi bildireceğini, Allah'ın emir ve yasaklarını sadece kendisinin veya Ehl-i beyt'inden birinin tebliğ edeceği şeklinde ifadelerinin bulunması Hz. Ali'nin kendisine ne kadar yakın olduğunu açıklamak istemesindedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Medine'de yapmış olduğu “muâhat projesinde” kendisine kardeş olarak Hz. Ali'yi seçmesi de İmâmiyye'ye göre vasilik delili olarak kabul edilir.³⁷¹

Masumiyet: Sözlükte “engel olmak, gelebilecek olan zararlardan korumak” manasına gelir. “Asm” kökünden türemiştir. Râgıb el-İsfahânî, “ismet” kavramını peygamberlerin bir sıfatı olarak görmüş “Allah'ın soylarını temiz bir yaratılış üzerine

³⁶⁹ Keskin, *Caferi İlmihali*, 66.

³⁷⁰ Keskin, *Caferi İlmihali*, 67.

³⁷¹ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, 313.

yaratması, üstünlük vermesi, hayırlı işler yapmalarını sağlayarak kendilerini her türlü günden, kötü davranışlardan koruması” olarak tanımlamıştır. İbn Manzûr ise masumiyeti “Allah’ın, yaratmış olduğu kullarının ceza almamalarını sağlamak amacıyla onları kötülüklerden alıkoyması, onları koruması”³⁷² şeklinde tanımlamıştır.

İmamların ismet sıfatına sahip olmalarına Şîî fırkalar içinde İmâmiyye, ayrı bir yer vermiştir. İmamların bu özelliğe sahip olmalarını adeta şart koştur. İmâmiyye Şîa’sına göre imamlar, ismet(masumiyet) sıfatına yani her türlü kötülükten ve günden kaçınma özelliğine sahip olmalıdırlar. Allah’ın emirlerini yerine getirir, bunu sorgulamazlar. İmamlar eğer günah işliyor olsalardı kendilerine verilen peygamberlik haleflliğini yapma görevine muhalif olmuş olacaktı.³⁷³ Günahlardan masum olmayan kişi eksik sayılır. İmamların âsi veya günah işleyen şahıslar olması durumunda insanlar onlara uyduğunda, kulları yanlış sevk edeceğinden böyle bir imamın gönderilmiş olduğu Allah’a nisbet edilemez. El-Hillî’ye göre seçilmiş imamlar, güncel olarak meydana gelen olaylara yönelik yeni bir hüküm belirleme sorumluluğu bilincinde bu dini korumakla yükümlüdürler. İmamlar ismet sıfatının gereği masum olmayıp günah işledikleri takdirde vermiş oldukları hükümlerde eksik olacağından bu sebeple dinde de eksiklikler meydana gelir. İmamın günahkâr olması aynı zamanda onun insanlığın faydası için gönderilme amacına ters düşer. İmamların günah işlemesi durumunda, bunun Allah katında nasıl bir cezaya çarptırılacağını diğer insanlardan daha iyi bileceğinden dolayı konum olarak aşağı bir seviyede olur. İmâmiyye Şîa’sına göre böyle bir durum kabul edilemez.³⁷⁴ İmamlar sadece Allah’ın emirlerine uygun davrandıkları ve aynı zamanda onun hükümlerine göre hükmettikleri için imam (önder), halife ismiyle anılırlar. Allah’a itaat etmek seçilmiş elçilerine de itaat etmek demektir. İmam günah işlemiş olmaktan uzak olmazsa, bu durum gerçekleşmiş sayılmaz. Şîî iddialar doğrultusunda, imamların masum olmaları gerektiği ve bu masumiyetin de Allah tarafından ilahi bir lütuf olarak verildiği söylenilmektedir.³⁷⁵

İlim: İmâmiyye Şîa’sı toplumun bölünmeden dini emir ve hükümlerin uygulanabilmesini imamın masum olmasına bağlamış, imamların o dönemde yaşayan

³⁷² Mehmet Bulut, “Masumiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 23/134.-136.

³⁷³ Öz, “Hilâfette Nass Teorisi”, 76.

³⁷⁴ Demir, “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmamet”, 90.

³⁷⁵ Demir, “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmamet”, 91.

tüm insanlardan daha bilgili olmasını bir şart olarak kabul etmiştir. İmâmiyye ekolü imamların, Allah tarafından tayin edilmişlik konumlarının zarar görmemesi için ismet sıfatıyla birlikte zamanın en bilgili ve donanımlı olması özelliğine sahip olmaları gerektiğini düşünür. İmamların, otorite olarak kabul edilmesi de bu bilgi donanımına bağlıdır. Kendilerinden önce gelen imamlardan aldıkları her türlü bilgi kaynağının yanında Hz. Peygamber'e bilgi getiren kaynağın da kendisine ulaştığı görüşleri İmâmiyye arasında kabul görmüştür.³⁷⁶ Bu bilgi kaynağının kutsallığından dolayı imamların beyanlarını Allah'ın ve resûllerinin sözüymüş gibi kabul edip onlara bir kutsallık atfederler.³⁷⁷

Nevbahtî, Kummî, Tabâtabâî gibi Şîf âlimler imamların her türlü bilgiye sahip olduklarını ve gizli bilgiler dâhil Allah tarafından bir güçle desteklendikleri görüşünü benimsemişlerdir. İmamlar Allah'ın vermiş olduğu bir güçle bilgi sahibi olmalarının yanında, kendi ilham ve keşifleri ile de sorunları çözümlenecek bilgiler elde etmişlerdir. Onlara göre tüm bilgileri Hz. Muhammed Allah'tan, Hz. Ali de Hz. Peygamber'den alarak ondan sonra gelen imama aktarmıştır. İmamlar arasında silsile yoluyla devan eden bilgi aktarımı bir sonraki imama intikal ederek devam etmiştir. İmamlar Allah'ın vermiş olduğu bir güçle bilgi sahibi olmalarının yanında, kendi ilham ve keşifleri ile de sorunları çözümlenecek bilgiler elde etmişlerdir.

Gaybi ilimler konusunda ise İmâmiyye âlimleri, gaybı bilmenin muhakkak Allah'a ait bir sıfat olduğunu kabul etmekle birlikte Hz. Peygamber'in ve imamların, Allah'ın yardımıyla bu bilgilerden haberdar olabileceklerini savunmuşlardır. Toplumun da bu bilgilere ihtiyacı olduğu düşünüleceğinden bu durumun, Allah'ın ilim ve sıfatlarıyla da çatışmadığına inanırlar. Ca'fer es-Sâdık'ın bu konuyla ilgili: "Allah'ın yeryüzüne delil olarak tayin ettiği şahıslara toplumun ihtiyaç duyduğu bilgileri bildirmemesi mümkün değildir" şeklindeki rivâyetinde Allah'ın imamlara ihtiyaç duyulan konular hakkında bilgi vereceğini ifade etmiştir.³⁷⁸ Kummî de imamların bilgilerinin iç yüzüne dair ifadelerde bulunmuş ve Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmediği halde Allah'ın bilgisiyle kuşatıldığı gibi imamların da bu bilgilerle donatıldığını: " Hz. Muhammed hem kendisinin hem de diğer peygamberlerin bilgilerini

³⁷⁶ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasî-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, 240.

³⁷⁷ el-Kummî, *Risalet'ul-İ'tikadat'il-imâmiyye*, 94.

³⁷⁸ Bulut - Gül, "İmâmiyye Şia'sında İlmü'l İmam İnancı", 84.

amcası oğlu Ali'ye iletmiştir. Her imam da kendisinden bir sonraki imama bu bilgileri miras olarak bırakmıştır. Hiçbir hoca veya âlimden eğitim almadıkları halde dini konularda sorulan sorulara hepsi aynı cevapları veriyorlardı. Onların imam olduklarına dair bundan başka bir delile bile ihtiyaçları yoktur. Hz. Peygamber onları imam tayin etmiş hem kendi bildiklerini hem de geçmiş peygamberlerden bilgileri onlara öğretmiştir” sözleri ile ifade etmiştir. İmamların bilgisi konusunda Küleynî de *el-Kâfî* adlı eserinde “İmamlar gün geçtikçe artan bir bilgiye sahiptir. Hz. Peygamber ilminin, aktarıcısı oldukları gibi diğer peygamber ilimlerinin de aktarıcılarıdır. Allah'ın daha önce farklı diller ve milletlere göndermiş olduğu kitapların da bilgisi kendilerinde bulunur. Onlar bir şeyi öğrenmek isterse Allah tarafından kendilerine bildirilir ve aynı zamanda onlar geçmiş ve geleceğe dair bilgileri de bilebilirler. İmamlara hiçbir şey gizli kalmaz, bilgileri kuşatıcıdır” ifadelerine yer vermiştir. Küleynî, imamların dünyada bulunan bütün dillere hâkim olduklarını öne sürüp halkla iletişim kurarken sıkıntı çekmediklerini taraftarlarıyla da kendi dillerinde iletişim halinde olduğunu ifade etmiştir.

İmamların kuşatıcı bir bilgiye sahip olduğunu savunan âlimler, on iki imamın bir şeyi öğrenmek istediği zaman kutsî bir güç yardımıyla, ilham ve keşif yoluyla öğreneceklerini, gaybe dair irtibatın da masum imamlar vesilesi ile olacağını dile getirmişlerdir.³⁷⁹

Mucize: Mucize kavramı, sözlükte “bir şeye güç yetirememek” manasındaki “acz” kökünden türemiş olan mûcizin isim formudur.³⁸⁰ Kur’ân’da mûcize kelimesi geçmez ancak “acz” “âciz kalmak; güçsüz kılmak; Allah'ın delillerini yalanlamak maksadıyla yarışma hali içinde olmak” mânalarında yirmi bir âyette yer alır. Kur’ân-ı Kerîm’de mucize kavramı geçmez ancak peygamberlerin nübüvvetlerini ispat etmek amacıyla göstermiş oldukları olağanüstü haller “âyet” kavramı ile ifade edilmiştir. Hz. Mûsâ’nın asâsı, Hz. İsa’nın kundaktayken konuşmaya başlaması, ölülere diriltmesi, hastaları iyileştirmesi, Hz. Salih’in dişi devesi gibi birçok peygamberin olağanüstü göstermiş oldukları haller âyet kelimesi ile anlatılmıştır.

Mucize, genelde Allah tarafından seçilmiş olan peygamberlerin özeldir ise Hz. Muhammed’in, inanmayan insanlara Allah’ın izni ve yardımıyla peygamberliklerini

³⁷⁹ Bulut - Gül, “İmâmiyye Şia’sında İlmü’l İmam İnancı”, 85.

³⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, (Beyrut, ts.), “acz”, 5/369.

ispat etme, inanan insanlar içinde inançlarını pekiştirmek amacıyla göstermiş oldukları olağanüstü haller ³⁸¹ şeklinde ifade edilen bir kavramdır. Bu konuda da, Mu‘tezile ile Şia arasında bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Bu etkileşimi, Mu‘tezile ve Şia’nın, Hz. Muhammed’in peygamberliğine dair yaklaşımları çerçevesinde görebiliriz. Özellikle son dönem Şiî kelamcılarının bazılarının Mu‘tezilî düşünceyle aynı doğrultuda görüşlere sahip olduğu görülmüştür. Her iki oluşum da mucizelerin, aklî ve hissî yönünden bahsederek, en önemli mucizenin Kur’an-ı Kerîm olduğunu ifade etmiştir.³⁸² Mu‘tezile ile benimsedikleri görüşlerin yanında kısmen ayrıldıkları noktalar da mevcuttur. Mu‘tezile, olağanüstü halleri peygamberlere özgü bir durum olarak kabul ederken İmâmiyye, Şiî imamet doktrinine uygun hale getirerek imamların da bu özelliğe sahip olduğunu ve bazen mucize göstermelerinin onlara vacip olduğunu ifade etmiştir.³⁸³

Hicri üçüncü asrın başlarında ve ağırlıklı olarak gaybet-i suğra döneminde Şiîler arasında imamların mucize gösterdiklerine dair fikir ve rivâyetler ağırlık kazanmaya başlamış ve zamanla İmâmiyye arasında da imamların vahiy olarak mucize gösterdiklerine dair düşünceler kabul görmüştür. İmamların mucize gösterdiği fikrini ilk olarak ortaya atan kişi Hişâm b. Hakem’dir. Yalnız Hişâm imamların peygamberler gibi değil de sınırlı bir mucizeye sahip olduklarını dile getirir. İmamların mucize özelliğinin bulunduğu inanlardan biri Kummî’dir.³⁸⁴ Şeyh Müfid de imamlarının mucizesinin olduğunu ve bunun akla Kur’ân ve sünnete aykırı olmadığını söyler. Aynı zamanda imâmetin Hz. Ali soyundan devam ettiğinin ispatı olarak mucize gösterdiklerini delil olarak sayar. Tûsî de Şeyh Sadûk ve Müfid’in görüşleri doğrultusunda, imamların Allah’ın izni ve yardımıyla mucize gösterdiklerini savunanlar arasında yer alır.³⁸⁵

İmâmiyye Şîa’sı, Hz. Ali ve ondan sonra gelen diğer imamlarda vücut bulan değişik halleri mucize olarak tanımlarken, Ehl-i sünnet âlimleri ise peygamber dışındaki insanlarda hâsıl olan hallerin mevcudiyetini kabul ederler ancak bunu mucize olarak tanımlamazlar. Bu hallerin Allah tarafından sevdiği kullarına onların istemeleri dışında

---

³⁸¹ Halil İbrahim Bulut, “Mucize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 350.-352.

³⁸² Arslan, *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu‘tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtaza Örneği)*, 194.

³⁸³ el-Menâî, *Usûlü’l-Akâide Beyne’l-Mu‘tezile ve’s-Şiati’l-İmamiyye*, 404; Arslan, *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu‘tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtaza Örneği)*, 193.

³⁸⁴ Bozan, *İmâmiyye Şîa’sının İmamet Tasavvuru (4. ve 5. Asırlar)*, 91.

³⁸⁵ Bozan, *İmâmiyye Şîa’sının İmamet Tasavvuru (4. ve 5. Asırlar)*, 92.

verdiği hediye manasında *keramet* olarak tanımlamışlardır.³⁸⁶ İmâmiyye'ye göre peygamberlere ait bir özellik olan mucize, imamlara olduğu gibi Allah'ın sevdiği kullarına da verilebilir bunu farklı bir isimlendirmeye tanımlamaya gerek yoktur. İmâmiyye, mucize kavramını tanımlarken peygamberlik kavramının yanında imâmeti de kullanarak bu olağanüstü halin her ikisinde de olabileceğini iddia eder. İmamlara bu olağanüstü halleri nisbet ederek onların peygamberler ile benzer özellik taşıdıklarına dikkat çekmek isterler. İbn Teymîyye, Şîa'nın imamlara mûcize sıfatını yakıştırmalarını, Evliyâullah'ın göstermiş olduğu kerâmetlerinin mûcize olarak ifade edilmesi şeklinde değerlendirir. Bu açıklamalardan anladığımız kadarıyla İmâmiyye, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından veli kullara ikram olarak verilen kerameti, mucize kavramıyla aynı manada kullanmıştır.³⁸⁷

İmamların mucize özelliğine sahip olduğunu savunan Ca'fer es-Sâdık, imamların mucize olarak sayılabilecek özellikleri arasında, istenilen her şeyi konuşurma kabiliyetine sahip olduklarını söylemiştir. Yine farklı rivâyetlerde Hz. Ali aslan, yılan, kuş, ağaç gibi çeşitli canlı ve cansız varlıklarla konuşmuştur. Bir ışık demeti ile doğu-batı arasında her ne bulunuyorsa hepsini görüp şahit olduğu ifade edilmiştir³⁸⁸ Hz. Ali'nin saydıklarımız dışında; ölüleri diriltiği, ölülerle konuştuğu ve Hz. Peygamber ile beraber Mirac'a yükseldiği, kör olanları iyileştirdiği, batan güneşin tekrar doğmasını sağladığı şeklinde ki mucizelerinin de varlığı kabul edilir. Şeyh Sadûk, iki defa güneşin battıktan sonra Hz. Ali için tekrar battığı yerden doğduğunu aktarır. Bu yeniden doğuşun ilki, Hz. Ali'nin ikinci namazını kılamayıp kaçırmasıyla ilgili olandır. Buna göre Hz. Peygamber Ali için Allah'a dua etmiş ve güneş battığı yerden tekrar doğmuştur. Hz. Ali namazını kılmış ve güneş daha sonra tekrar batmıştır. İkincisi ise Hz. Peygamber vefat ettikten sonra gerçekleştirmiş olup katılmış olduğu bir savaştan dönerken Babil topraklarının lanetli olduğunu duymuş ve akşam namazı kılacağı esnada Allah'a dua edince, güneşin battığı yerden tekrar doğduğu şeklinde olan rivayettir.³⁸⁹

Yapılan açıklamalar gösteriyor ki İmâmiyye Şîa'sının, peygamberlere ait olan sıfatları temel alarak imamlara da nisbet etmesi, onları nübüvvet makamına çıkarmak

³⁸⁶ Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 140.

³⁸⁷ Nezir Maviş, "İmamet Doktrininin Şia-İmâmiyye'nin Nübüvvet İnançına Etkisi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/33 (2009), 504.

³⁸⁸ Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, 505.

³⁸⁹ Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, 506.

veya yaklaştırmak istemesiyle ilgilidir. Tüm bu özellikler “imamların, imâmetini desteklemesinin yanında, insanlardan üstün olduklarını ispat etme çabasıyla yapılan yakıştırmalardır” dersek herhalde yanlış bir ifade kullanmış olmayız.

4. Adalet: İmâmiyye şa’sı için dinin usullerini oluşturan dördüncü esastır. Adalet: Allah’ın adil olması yani yaratmış olduğu hiçbir kuluna zulmetmemesi ve aynı zamanda insanların seçimlerinde zgr olması anlamına gelmektedir.

şîiler’e göre Allah Âdl ismi gereği, kullarına karşı merhametli olup yarattığı hiçbir varlığı, taşıyamayacağı yükün altında bırakmaz. Allah kulları için daima hayırlı işler yapmalarını, ebedi huzura erişmelerini, onların daima doğru yola iletilmelerini, kendilerine zararı dokunacak kötü işlerden uzak durmaları gerektiği konusunda uyarır.³⁹⁰ Allah, kullarının yararına olan hiçbir şeyi haram kılmamış, tüm âlemi insanların iyiliği için yaratmıştır. Onların zararına olan her türlü kötülüğü gidererek onlara en uygun olanları ortaya çıkarmıştır.

Allah emir ve yasaklarını koymadan önce de insanlara düşünme gücü vermiştir. Bu g aslında insanların yapıp yapmamak konusunda serbest kıldığı seçimlerinin sonucunu üstlenmesini sağlayan bir temyiz gücüdür.³⁹¹ Allah, insanları iyi işler yapacak kadar kötü işleri yapmaya yetecek bir gte yaratmıştır. Ancak insan işleyeceği fiillerin seçiminde tamamıyla özgürdür ve herhangi bir zorlama yahut fiillerin meydana gelmesinde tam anlamıyla havale edilme durumu da yoktur. Allah kullarının yapacaklarını önceden bilir. İyilik yapanlara karşı iyilikle karşılık vermesi, kötülük yapanlara da ceza ile karşılık vermesi onun adalet prensibinin sonucudur. Kötülük yapanları affetmesi de onun lütfundan ve cmertliğindendir.³⁹²

İmâmiyye şası için Allah’ın adaletle hükmedip zâlim olmayışı, O’nun sbt sıfatlarındandır. Allah’a itaat edip iyi işler yapanların karşılığını alacak olmaları ve Allah’a isyan edip de kötü işler yapanların yine karşılığını görecek olması Allah’ın adaleti gereğidir. Bu adalet, kararlarında zulmetmediği ve vermiş olduğu hükümlerinde de haksızlık yapmayacağı manası taşımaktadır.³⁹³

³⁹⁰ Fığlalı, *İmamiye şası*, 217.

³⁹¹ z, *Başlangıçtan Günümüze şîilik ve Kolları*, 235.

³⁹² Fığlalı, *İmamiye şası*, 218.

³⁹³ Âyetullah el- Hâc- Seyyid İbrahim, “Ana Hatlılarıyla İmâmiyye Akidesi”, 135..

5. Meâd: İmâmiyye ekolünün kabul ettiği dini esasların beşincisini oluşturur. Sözlükte “avd” kökünden geldiği ifade edilen mead kelimesi; “geri dönmek”, “yeniden yapmak”, “tekrar etmek”, “iade edilmek”, “bir şeye ikinci defa tekrar başlamak”manalarına gelir. Terim anlamı olarak: insanın öldükten sonra ki yaşamı ile ilgili süreçlerini ifade eder.³⁹⁴

Dönüş yeri anlamına da gelen meâd kavramı kıyameti ifade etmek için de kullanılmaktadır. Âhîret hayatının varlığı, âhîret halleri, kıyametin ne zaman kopacağı, şefaath gibi birçok konu meâd başlığı altında değerlendirilir. Şia ile Mu‘tezile arasında bu konuda da bazı benzerlikler olduğu düşünülmektedir. Kâdî Abdülcebbar, (ö. 415/1025) kabir azabı hakkında, insanların yapmış oldukları kötü eylemlerden dolayı kabirde ve cehennemde azap çekeceklerini bilmelerinin maslahat gereği iyi olduğunu, bunu bildikleri takdirde günahlardan kaçınarak, vacipleri yerine getirmeye yöneleceklerini ifade etmiştir.³⁹⁵ Şerîf Murtazâ (ö. 436/1044) da Kâdî Abdülcebbar’ın görüşleri doğrultusunda, insanların azap çekeceklerini bilmelerinin bir lütuf ve maslahat gereği, kötü olan işleri yapmaktan uzak durmalarını sağlayacağını ifade etmiştir.³⁹⁶

Abdülbaki Gölpınarlı da meâd kavramıyla ilgili olarak “Ölümden kıyamete kadar berzah ve sonra kıyamet gerçektir. Kıyametle ilgili olarak naslarda geçen mizân, soru hesap, sırat, şefaath, cennet, cehennem bunların tamamı gerçektir. Bu sayılanların hiç birini akıl ile yorumlayamayız, keyfiyetinin ne olduğunu da bilemeyiz ancak bunların tamamı gerçektir” ifadelerini kullanmıştır.³⁹⁷ İmâmiyye ekolü, Kur’ân’-ı Kerîm ve hadislerde yer alan cennete, cehenneme, mizana, azaba, sırata, insanların yapmış olduklarına karşın hayır veya ceza ile karşılık göreceğine diğer İslam mezheplerinin inanmış oldukları gibi inanmaktadırlar.³⁹⁸ Benimsemiş oldukları görüşlerin yanında “Kişi ölüp de kabre girince; “Rabbin kim? Peygamberin kim?” gibi sorularının dışında “İmamın kim?” diye de sorulacaktır ve bu soruya: “ İmamım Ali’dir” diyen kurtuluşa

³⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), “avd”, 3/315; Muhammet Caner Ilgaroğlu - Luay Hatem Yaqoob, “Farabi ve Hocazade’nin Görüşleri Bağlamında Mead Meselesi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/4 (2009), 3086.

³⁹⁵ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 666.

³⁹⁶ Şerif Murtaza, *ez-Zehira fi İlmi'l-Kelâm*, thk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî (Beyrut: Müessesetü't-Tarihu'l-Arabî, 2012), 528-529.

³⁹⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), 44.

³⁹⁸ Onat - Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 208.

erecektir. Bu kimseye, Hz. Ali tarafından Kevser havuzunun suyu ikram edilecektir. Ölen Müslümanların hesapları da imamlar tarafından görülecektir”³⁹⁹ gibi kıyamet halleri ile ilgili bazı hususlarda diğer mezheplerden ayrıldıkları noktalar da mevcuttur.

İmâmiyye'nin, dinin esasları olarak kabul ettiği Tevhid, Nübüvvet, İmâmet, Adalet ve Meâd dışında; namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerden bile daha mühim olarak kabul edilen imamların nass ve tayinle belirlenmiş olmasına inanmak da dinin esaslarındandır.⁴⁰⁰

6. Rec'at: Sözlükte “geri dönüş, geri gelmek” mânasındaki “rücû” kökünden gelmiş olan ve masdar olarak bilinen rec'at “geri dönüş” manasına gelir. Bu kavram Türk diline ricat şeklinde girmiştir.⁴⁰¹ Bu kavram gaybet fikriyle bağlantılı olup ıstılâhî olarak “ölmüş veya kayıplara karışmış bir önderin geri dönüşü” anlamına gelmektedir.

Şîlik düşüncesine göre rec'at anlayışı, ilk olarak on ikinci imamın gaybete girmesi sonrasında ortaya çıkmamıştır. İslâmiyet'ten önceki Arap toplumunda da bu düşüncenin izlerine rastlanılmaktadır. Hz. Peygamber'in dâri bekaya irtihalinin ardından, Hz. Ömer başta olmak üzere bazı sahabeler tarafından “Resûlullah ölmedi, o ölmez Mûsâ'nın kavminden uzaklaşmış olması gibi kaybolmuş ve geri dönecektir. Ona öldü diyeni duyarsam ellerini ve ayaklarını keserim” sözleri sarf edilmiştir. Bu sözler, duydukları büyük üzüntü sonucu dile getirilmiş olsa da Şîiler tarafından, “ o dönemde var olan gaybet ve rec'at fikrinin izlerini taşıdığı” şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Ömer tarafından gösterilen fevrandan yola çıkarak ilk Müslümanlar arasında gaybet ve rec'at fikrinin, yaygın olan bir inanç halini aldığını söylemek doğru bir ifade olmayacaktır.⁴⁰²

Şîilik de mevcut olan rec'at anlayışının ortaya çıkması hususunda bazı İslâm âlimleri iki sebepten söz etmektedirler. Birinci sebep, Yahudi ve Hıristiyanların düşüncelerinin etkisinde kalmışlardır. İkinci sebep ise Müslümanlar arasında hâsıl olan siyasî ve toplumsal tartışmalardır. Bu sebepler arasında ağırlıklı olarak ilk neden üzerinde durulmuştur.⁴⁰³ Şîiler de bazı İslâm âlimleri tarafından söz edilen ilk sebebi doğrular nitelikte rec'at iddiasını ilk dillendiren şahsın, Abdullah b. Sebe olduğunu

³⁹⁹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 236.

⁴⁰⁰ Fığlalı, *İmamiye Şiası*, 228.

⁴⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), “rec'at”, 8/114; İlyas Üzümlü, “Rec'at”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 504.-506.

⁴⁰² Hakyemez, *İmamiye Siyasî ve Temel Kavramları*, 79.

⁴⁰³ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarih*, 159.

söylemektedirler. İbn Sebe ile birlikte erken devirlerde bu esasa inanmaya başlanmıştır.⁴⁰⁴ İbn Sebe, Hıristiyanlıkta mevcut olan Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne döneceği fikrinden etkilenerek, Hz. Ali'nin de gerçek manada ölmediğini ve tekrar dünyaya gelerek orayı adaletle ve iyiliklerle dolduracağına dair fikirlerini öne sürmüştür.

İmâmiyye Şîa'sına göre mehdînin büyük gaybeti sona erip de tekrar dünyaya gelmesinden sonra, daha önce ölmüş olan en faziletli insanlar ile seviye olarak en düşük insanlar tekrar dünyaya geleceklerdir. Tekrar dönüş faziletli olanlar için ödül sayılırken, düşük seviyeli olanlar için ise ceza olacaktır. İmâmiyye'ye göre iman açısından yüksek seviyede olan kişiler, peygamberler ve imamlardır. Düşük seviyede olanlar ise ilk üç sırada yer alan halife olmak üzere daha sonra gelen Muâviye, Yezîd ve Mervan b. Hakem'dir. Öldükten sonra tekrar dünyaya dönüşün nedeni, Allah'ın on ikinci imama lütfettiği başarıyı dostlarına ve düşmanlarına göstererek düşmanlarından intikam almaktır.⁴⁰⁵ Bu yönüyle ricat, her ne kadar Mehdîlik anlayışıyla bağlantılı olarak ele alınıyor gibi görünse de onların ricat anlayışında, kıyamet kopmadan önce sadece Mehdî'nin değil ölmüş olan bazı insanların da sadece bir defa olmak üzere dünyaya dönecekleri anlamına gelen kullanımları da mevcuttur.⁴⁰⁶

Şîî âlimler rec'at görüşlerine "Onlar: Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün iki defa dirilttin. Biz de günahlarımızı itiraf ettik. Bir daha (bu ateşten) çıkabilir miyiz derler."⁴⁰⁷ âyetini delil olarak gösterirler. Rec'at görüşünü temellendirdikleri bir başka delil de Ashab-ı kehf kıssasıdır. Onlara göre bu hadise, geçmiş milletlerin başına geldiyse bu ümmetin de başına gelmiştir. Rec'at inancı ile ilgili aktarılan bilgilerde dünyaya dönecek ilk şahsın Hz. Hüseyin'in olacağını, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin, mehdî ile beraber Muâviye'nin de dünyaya döndürüleceğini, Ali'nin de Muâviye'den intikam alacağı geçmektedir.⁴⁰⁸

El Kummî, Ashab-ı kehf ve yukarıda sayılan delillerden başka birçok delil olduğunu söylemektedir. Bu düşüncesini de Hz. Peygamber'in: "Önceki milletler

---

⁴⁰⁴ İhsan İlahi Zahir, *Şîa'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev. Sabri Hizmetli - Hasan Onat (Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1973), 56.

⁴⁰⁵ Çayıroğlu, "Ehl-i Sünnet ile Şîa Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları", 212.

⁴⁰⁶ Hakyemez, *İmamiye Siyasî ve Temel Kavramları*, 80.

⁴⁰⁷ el-Mü'min 40/11.

⁴⁰⁸ Ali Albayrak, "Dini Gruplar Bağlamında Caferilik", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2008), 116.

arasında olmuş şeyler, bir atın ayağının diğerini, bir yelekin ötekini takip etmesi gibi bu ümmette de aynen olacaktır” hadisini ricatle ilişkilendirerek, rec‘atın bu ümmette de olacağını iddia etmiştir. Yine o “mehdî ortaya çıktığında Meryem’in oğlu olan İsa’nın yeryüzüne inip mehdînin ardında namaz kılacaktır” şeklinde ifade edilen rivâyetle de İsa’nın öldükten sonra tekrar dirilip yeryüzüne döneceği mesajının çıkarılmasını gerektiğini söyleyerek rec‘at için bir delil olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁹

Rec‘atla ilgili aktarılan rivâyetler ve açıklamalar doğrultusunda “Şîî âlimlerin tamamı tarafından benimsenmiştir” şeklinde bir yargıda bulunursak hata etmiş oluruz. Şîî âlimlerden biri olan Mûsa el-Musâvi tarafından uydurma olarak kabul edilip İslâm ile bağdaşmayan tenasüh düşüncelerine benzer ifadeler olduğu söylenmiştir.⁴¹⁰ Ehl-i sünnet âlimleri de rec‘at hakkında, İmâmiyye’nin imâmet görüşü ile ilgili olarak ortaya çıkıp dini bir dayanağı bulunmadığı halde öyle gösterilmeye çalışıldığını ifade etmişlerdir.⁴¹¹

7. Bedâ: Şîa’nın imâmet olarak benimsemiş oldukları temel anlayış, Ehl-i sünnet ile ihtilaf halinde olan birçok grubun itikadî görüşlerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şîa’nın, bedâ adı verilen itikadî meselesi de bunların başında gelmektedir.⁴¹² Bedâ “gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi” anlamına gelir. Terim anlamı ise “Allah’ın belirli bir şekilde gerçekleşeceğine dair bilgi verdiği bir olayın, daha sonra farklı bir biçimde meydana gelmesi” olarak tanımlanır.⁴¹³

Bedâ düşüncesinin ilk olarak Şîî gruplar arasında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Kabul gören fikirler neticesinde bu düşüncenin şahsiyet olarak ise Muhtar es-Sekafî tarafından ortaya çıktığı söylenir. Muhtâr es-Sekafî bir savaştan önce ordusuna, Allah’tan gelen bilgi doğrultusunda, kendilerinin bu savaşı galip olarak bitireceklerini söylemiştir. Savaştan başarı elde edince de “Allah’tan aldığım bilgilerle işin böyle olacağını size bildirmemiş miydim?” ifadelerini kullanmış, farklı bir savaş sonrasında da hezimete uğrayınca “Allah bana başarılı olacağımı bildirmişti ancak daha sonra

⁴⁰⁹ Hakyemez, *İmamiye Siyasî ve Temel Kavramları*, 84.

⁴¹⁰ Albayrak, “Dini Gruplar Bağlamında Caferilik”, 117.

⁴¹¹ Üzüm, “Rec‘at”.

⁴¹² Çayıroğlu, “Ehl-i Sünnet ile Şîa Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları”, 211.

⁴¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), “Bedâ”, 8/6.

bilgisinde değişik bir sonuç hâsıl oldu (bedâ lehû)” diyerek Allah’ın vadetmiş olduğu ilim ve iradesinde değişiklik olduğunu belirtmiştir.

Bedâ’nın ikinci olarak Ca’fer es- Sâdık tarafından kullanıldığı söylenir. İddialara göre Ca’fer, kendisinin ölümünden sonra imam olarak yerine oğlunun geçeceğini söylemiş ancak oğlu kendisinden önce ölünce de Allah’ın ilminin değiştiiğini ifade ederek bu durumu bedâ ile açıklamıştır.⁴¹⁴ Ehl-i sünnet âlimleri, “Allah’ın bildirmiş olduğu emrinden vazgeçmesi ya da görüşünden dolayı pişmanlık duyup değiştirmesi” manasına gelen *bedâ telakkisini* kesinlikle kabul etmez.⁴¹⁵ Şeyh Sadûk da bu konu ile ilgili olarak: “Bedâ diğer insanların düşündükleri gibi Allah’ın herhangi bir şeyden yahut durumdan pişmanlık duyması değildir. Yüce yaratıcı önce bir şeyi yaratır sonra onu nesh edip başka bir şeyi yaratır ya da bir şeyi emreder daha sonra onu nehyedip buna benzer bir şey daha emreder. Bu durumu kiblenin daha önce Mescid-i Aksa iken daha sonra Kâbe’nin olmasına, her bir peygamberin gönderilmesiyle şeriatin neshedilmesine benzer. Allah’ın bir şeyi emredip sonra da onu nehyetmesi kulunun faydasınadır. Bu durumları kabul edenler muhakkak bedâyı da kabul etmiş olur.” Kummî bu sözlerle Allah’ın dilediğini yapma gücüne sahip olduğunu ayrıca kararlarında değişimin olmasını da kullarının yararına bir durum olduğunu söyleyerek Şiîler tarafından benimsenen bedâ düşüncesinin de aşırı ve farklı yorumlardan uzak olduğunu dile getirmiştir.⁴¹⁶

8. Takiyye: İmâmiyye Şîa’sı tarafından inanç esası olarak kabul edilen bir diğer husus takiyyedir. Şîa için takiyye, sadece kendilerinin inandığı bir husus değil akli bir zorunluluktur. Çünkü insan kendisini korumaya ve hayatını o şekilde idame ettirmeye uygun bir fitrat üzerine yaratılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de de kolaylıkla dayanak bulunabileceğinden tüm Müslümanlar tarafından benimsenmesi olasıdır. İmâmiyye ekolü için önemli olan bu inancın ne olduğuna ve onlar için neler ifade ettiğine değinmek istiyoruz.

Takiyye “vaky” kökünden türemiş olup “zarar veya eziyet veren bir şeyden korunmak, bir kimseyi tehlikeden korumak” manasına gelir. Takiyye, Kur’ân’da kelime olarak geçmese de Âl-i İmrân sûresinde geçen “tükât” kelimesinin aynı anlamda takiyye

⁴¹⁴ Avni İlhan, “Bedâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1922), 290.-291.

⁴¹⁵ Abdulcabbar Adıgüzel, “Şiîlik’te İnanç Esasları”, *Rihle Dergisi*, (Aralık 2014), 21.

⁴¹⁶ Adıgüzel, “Şiîlik’te İnanç Esasları”, 22.

şeklinde de okunduğu bilinmektedir.⁴¹⁷ Terim olarak ise “şahsın nefsini, ırzını, dinini veya malını inanmadığı bir akidenin izharıyla koruması”⁴¹⁸ anlamına gelmektedir.

Şeyh Sadûk, takiyye ile ilgili “İmam Mehdî tekrar dünyaya gelinceye kadar, takiyye yapmak zorunlu olup bundan vazgeçmek caiz değildir. Takiyye’yi, gâib olan imam ortaya çıkmadan önce terk eden şahıs, yüce Allah’ın dininden ve İmâmiyye’den çıkmış olur” ifadelerini kullanarak aslında takiyyenin dinin esaslarından biri olduğunu vurgulamak istemiştir.⁴¹⁹

Takiyye bazı Hâricî gruplar tarafından ilk olarak kullanılmış olsada, bu düşüncüyü bir inanç esası olarak kabul eden Şîîler olmuştur. Şîa’nın takiyye düşüncesinin ortaya çıkma sebeplerinden biri olarak, imamların aynı konuyla ilgili farklı rivâyetleri birbirine uyuşturma çabalarının olduğu söylenmektedir. Ca’fer es-Sâdık’ın fikirleri etrafında oluşan gruplar arasında yer alarak daha sonra ayrılan Süleyman b. Cerîr: “Râfîzî imamların uydurmuş olduğu iki görüşten dolayı taraftarları onların yalanlarını hiçbir zaman fark etmeyeceklerdir. Bunlardan birisi bedâ inancı diğeri ise takiyyedir” demiştir. Taraftarları imamlara sorular sorup cevaplarını kaydetmişlerdir. Soruların başka zamanlarda sorulmasından dolayı verilen cevapları unutup aynı konuda birbirlerine zıt görüşler vermişlerdir. Verilen cevaplarda birbirine uymayan cevapları fark eden taraftarlarda bu konuları tekrar imamlarına açıp verilen cevaplardaki bu uyumsuzluğun ve karışıklığın nedenini sormuşlardır. İmamlar, verdikleri cevaplardaki tutarsızlığın sebebi olarak, takiyye inancı gereği olduğunu iddia etmişlerdir. Şîî takiyye inancının ortaya çıkışı olarak gösterilen bir diğer sebep ise, Hz. Ali’nin ilk halifeliği Hz. Ebûbekir’e bıraktıktan sonra Hz. Ömer ve Hz. Osman’a biat etmiş, onlara karşı herhangi bir faaliyette bulunmamasından kaynaklandığı söylenmiştir. Hz. Hasan’ın halifeliğini Muâviye’ye vermesi, Ehl-i beyt’in diğer sahabelerle aralarının iyi olması gibi kendilerinin kabul etmek istemedikleri davranışları takiyye inancı ile açıkladıkları da söylenebilir.⁴²⁰ Takiyye inancına dair ortaya attıkları iddialarını temellendirmek için de Hz. Peygamber’in İslâm’ın ilk yıllarında takiyye yapmış olduğunu savunarak, dini gizli yaşadığını söylemişlerdir.

⁴¹⁷ Mustafa Öz, “Takiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 453.-454.

⁴¹⁸ Şaban Öz, “Şîa’nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali’nin İlk İki Halife İle Münasebetleri”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2010), 30.

⁴¹⁹ Öz, “Şîa’nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali’nin İlk İki Halife İle Münasebetleri”, 31.

⁴²⁰ Cemil Hakyemez, “Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (2004), 131.

Takiyye'nin ortaya çıkışında sayılan sebeplerin kısmen etkili olduğu söylene de bu düşüncenin aslını, zaman içerisinde yaşanan sürecin insanları takiyye inancına itmesinin oluşturduğu söylenebilir. Kısıtlama ve baskıların yoğun olduğu toplumlarda bireyler gerçek inancını paylaşmayıp, gerçek kimliklerini saklama ihtiyacı hissederler. Şîlik, özellikle İslam'ın ilk zamanlardan itibaren başa gelme düşüncelerini belli ettikleri için siyasî baskılarla ve kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı Şîler gerçek inançlarını saklamaya çalışarak, bunun kendilerini koruyacağını düşünmüşlerdir. Bu gizliliğin, bir yandan Müslümanların çoğunluğu tarafından kabul edilmeyen bazı düşüncelerin tesirinde kalmalarına, diğer taraftan da Şîliğin temel inancını meydana getiren takiyye esasının ortaya çıkışında etkili olduğu söylenir.⁴²¹

Şîler arasında gizli teşkilatlanma olarak ifade edilen takiyye inancını, ilk olarak Ca'fer es-Sâdık'ın faaliyete geçirdiği ve babası tarafından dile getirilen takiyye inancını üst seviyelere taşıyarak inanç esası haline getirdiği söylenmektedir. Takiyye esasını Muhammed Bâkır ve oğlu Ca'fer es-Sâdık devrine kadar getirmek olağan bir düşüncedir. Bunun sebebi, Emevî ve Abbâsî hükümetlerinin Şîlere karşı eziyetleri zirveye çıkardıkları zaman dilimine denk gelmesi olarak görülür. O dönemde birinin Allah tarafından nasla tayin edilmiş bir lider, imam olduğunu itiraf etmek, Abbâsî halifesine açık bir şekilde başkaldırı olarak algılanabilirdi. Bu sebeple de imamların iktidar niyetlerini açık bir şekilde dile getirmeyip, sessiz kalmaları ve taraftarlarına da bunu tavsiye etmiş olmaları düşünülebilir.⁴²²

İsnâaşeriyye Şîa'sının takiyye fikrinin ortaya çıkışını temel aldığı dönemlerden bir tanesi de Câhiliye dönemidir. Aktarılan rivâyetlere göre, Câhiliye döneminde yaşamış ve öldükten sonra dirilmeye inanan ilk kişinin Sâide el-İyâdî olduğu söylenir. Onun, Hz. Muhammed'i daha peygamber olmadan önce nesebiyle bildiğini, insanlara da peygamber olacağını haber verdiğini ancak bu fikirlerini fazla yaymadan hayatı boyunca takiyye üzerine yaşadığı söylenir. Bazı Şîler, bu durumu örnek göstererek⁴²³ takiyye fikrinin ortaya çıkışını Câhiliye dönemine kadar götürmektedirler.

Ehl-i Sünnet, takiyyenin ortaya çıkış sebebi olarak, Hz. Ali'nin ilk üç halifeye biat etmesini, onlardan övücü sözlerle bahsetmesini, kızının hayatını Hz. Ömer ile

⁴²¹ Hakyemez, "Şîi Takiyye İnancının Teşekkülü", 132.

⁴²² Hakyemez, "Şîi Takiyye İnancının Teşekkülü", 45.

⁴²³ Hakyemez, "Şîi Takiyye İnancının Teşekkülü", 55.

birleştirmesini, çocuklarına Hulefâ-i Râşidîn'in adlarını vererek takiyye yaptığının söylenmesini, ona yapılan büyük bir saygısızlık olarak kabul etmiştir. Hz. Ali'nin ilk üç halifeye biat etmesini, cesaretsizlik ile açıklamaya çalışmak ya bilgisizlikten ya da art niyetten kaynaklanan bir ifade şekli olduğu düşünülmektedir.⁴²⁴

Şîa'nın belirli bir zaman içinde kabul edilen aşırı düşünceleri bazı Şîî kelamcılar tarafından seçilip ayıklanmışsa da ortaya çıktığında ki yapısını küçük değişikliklerle korumuştur. Bu özelliğinden dolayı takiyye inancı, Şîîlik içerisinde en çabuk netlik kazanan itikâdî meselelerden biri olduğu söylenmiştir.⁴²⁵ Takiyye'nin itikâdî bir mesele olarak netlik kazanmasının yanında İmâmiyye Şîa'sıyla birlikte yeni bir boyut kazandığı da söylenebilir. İmâmiyye, İmam Mehdî'nin gaybete girdiği gerekçesiyle takiyyeyi ön plana çıkararak, onun zamanı geldiğinde ortaya çıkacağı ve bu süre zarfında da tüm Şîîlerin takiyyeye başvurmaları gerektiğini iddia etmişlerdir.⁴²⁶ Durum böyle olunca İmâmiyye Şîa'sı takiyye inancını doğru-yanlış her yerde kullanmıştır. Bir görüş öne sürüldükten sonra aksi ispat edilmeye başlandığı anda, hemen asıl düşüncelerinin gizli olduğunu ve takiyye yaptıklarını savunmuşlardır. İmâmiyye'nin bu düşüncelerinin ardından, nerede ve ne zaman takiyye yaptıklarını belirlemek imkânsız bir hale gelir.⁴²⁷

b. Fûrû-i din: İsnâaşeriyye Şîa'sına göre Fûrû-i din; ibadetler ve muamelat şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Bunların neler olduğuna bu başlık altında değinmeye çalışacağız.

1. İbadetler: Namaz, oruç, hac, zekât, humus, cihad, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, tevellâ, teberrâ, gibi meselelerden oluşmaktadır.

a) Namaz: Tüm İslâm mezheplerinde olduğu gibi İmâmiyye ekolünde de namaz ibadeti yapılması zorunlu olan ibadetlerdendir. Namazlardan önce abdest almak zorunludur. Bu ekole göre abdest, ayakları yıkamadan gerçekleşir. Ayaklar sadece su ile meshedilir. Mest üzerine mesh caiz görülmez. Ezanın sözlerine, "*Muhammedün Resûlullâh*" dan sonra "*Aliyyün Veliyyullâh*" eklenip "*hayye 'ale'l-felâh*" dan sonra da "*hayye 'alâ hayri'l-'amel*" eklemeleri yapılmıştır. Kişinin seferi olup olmadığına bakmadan beş vakit namaz üç vakit içinde cem edilerek kılınır. Sabah namazı ibadeti,

⁴²⁴ Çayıroğlu, "Ehl-i Sünnet ile Şîa Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları", 219.

⁴²⁵ Hakyemez, "Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü", 138.

⁴²⁶ Hakyemez, "Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü", 144.

⁴²⁷ Fırlalı, *İmamiye Şiası*, 232.

sabah namazı vakti girdiğinde diğer namazlar ise cem yapılmak suretiyle ifâ edilir. Secde, toprak cinsinden bir maddenin üstüne yapılmalıdır.⁴²⁸ Halı, kilim, seccadeye benzer materyallerin üzerine namaz kılmak doğru olarak kabul edilmez. Toprağa secde etme imkânı olmayanların, taş veya tahta gibi temiz olan bir şeyin üzerine secde etmesi de mümkündür. İmkânı olan için özellikle Kerbelâ toprağından yapılmış mühürün üzerine secde etmesi daha faziletlidir.⁴²⁹

Farz namazları dışında kılınan nafil namazlar da İmâmiyye ekolünde önemli bir yer tutar. Bu namazlar; farz namazlarından önce sabah namazında iki, öğle namazında sekiz rekât, akşam ve yatsı namazlarında farzlardan sonra dört-iki rekât kılınan namazdır. Ayrıca gece namazı, vitir namazları da mevcuttur. Teravih namazını ve diğer nafil namazları cemaatle birlikte kılmak meşrû görülmez.

b) Oruç: Bu ibadet diğer mezheplerden sadece iftar vaktinin, ufukta görünen kıvıllığın kaybolup gökte yıldızın görüleceği vakitte olması ile farklılaşır. İmâmiyye kolu, seferilikte iken oruç tutulmaması gerektiğini mecburi kılar. Seferi iken oruç tutan kişinin durumu herhangi bir özrü bulunmadığı halde keyfi olarak oruç tutmayana benzetilir.⁴³⁰

c) Hac: Bu ibadet hem bedeni hem de maliyet gerektiren bir ibadettir. Hac, Allah tarafından emredilen amelleri gerçekleştirmek amacıyla Müslümanlar için çok önemli görülen Allah'ın evi olan Kâbe'yi ziyaret etmektir. Hac ibadeti; kişinin akıl-baliğ olması, hür olması, hacca gitmesinden dolayı önemli bir mali yetersizlik içerisine girmemesi, hac vazifesini yapabilecek kadar sağlıklı olması ve yol emniyetinin olması koşullarının tamamı sağlandığında herkese farzdır.

İmâmiyye için hac olarak, Kâbe'nin ziyaret edilmesinin yanında -hepsi için genel bir ifade kullanırsak da- imamların evlerini ziyaret etmenin hacla eş değer bir ibadet olduğunu kabul edenler de vardır. Kişinin bu mekânlara girmeden önce gusül abdesti alması gereklidir. Yine bu evlere girerken selamlaşmak, iki rekât namaz kılmak, aile ve dostlar için dua etmek yapılması gereken adaptasyonlardır. İmâmiyye için önemli sayılan evler; Kerbelâ'da bulunan Hz. Hüseyin'in türbesi, Nəcəf'te bulunan Hz. Ali'nin türbesi, İran-Meşhet'te bulunan sekizinci imam Rıza'nın mezarı, Suriye-Şam'da Hz. Zeynep ve

⁴²⁸ Uyar, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 144.

⁴²⁹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, 275.

⁴³⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*, 276.

Hz. Rukiyye'nin türbeleri, Mekke'de bulunan Hz. Hasan ve Hz. Hatice'nin türbeleri şeklinde sıralanabilir. Sayılan şartların tamamını taşıyan biri, hayatı boyunca bir defa hac görevini yapmak, bir kısım İmâmi için de önemli görülen evleri ziyaret etmek zorundadır.⁴³¹

d) Zekât: Sözlükte “bereketlenme, artma, temizlenme-arınma, övme” anlamlarına gelir. Şems sûresinin “*nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir*”⁴³² ifadesinde zekât kavramı, temizlik anlamında kullanılmıştır. Zekâtlarını düzenli bir şekilde ödeyen kişiler, günahlardan arınarak, mallarını bereketlendirip sevaplarını da artırırlar. Dinî bir kavram olarak ise zekâtı, “mal ve beden için sahip olunan mallardan ihtiyaç fazlasını çıkarıp, alma şartlarını kendinde taşıyan kişilere ödenmesi gereken bir hak” şeklinde tanımlamak mümkündür.⁴³³

Zekât diğer ibadetler gibi yapılması zorunlu olan ibadetlerdendir. Bu ibadeti inkâr eden Allah'ın âyetlerine karşı geldiği için kâfir konumundadır. İmâmiyye'ye göre zekâtın zorunlu olabilmesi şartı, kişinin çocukluktan ergenliğe geçmiş olmasıyla birlikte akıl sağlığının da yerinde olmasına bağlıdır. Aynı zamanda sadece Müslümanlara değil gayrimüslimlere de bu ibadet farzdır.⁴³⁴

İmâmiyye fırkası için zekât sadece dokuz kısım maldan verilmektedir. Onlar sırası ile şöyledir; buğday, arpa, hurma, kuru üzüm, altın, gümüş, koyun (Küçükbaş hayvanlar), sığır (Manda) ve devedir. Zekât sadece bu dokuz madde ile sınırlandırılınca hükümleri de daralmış olur. İmâmiyye fırkası için zekât verilmeyen mallar ise; vakfedilen maldan, rehin olarak bırakılmış eşyadan, konulduğu yerin unutulmuş olan gömülerden, çalınan mallardan, hediye edilen, elde edilmemiş borç malından ve hayatta iken vasiyet edilen maldan zekât verilmez.⁴³⁵

Zekâtın kimlere vermesi gerektiği ile ilgili hususta Tevbe suresinin 60. âyeti belirleyici olarak temel alınır. Âyete göre; fakir, miskin, zekât memuru, müellefe-i kulüb, köle, borçlu, Allah yolunda olanlar ve yolculara zekât verilebilir.⁴³⁶ Ancak

⁴³¹ Albayrak, “Dini Gruplar Bağlamında Caferilik”, 124.

⁴³² eş-Şems 9/10

⁴³³ Keskin, *Caferi İlmihali*, 315.

⁴³⁴ Ahmet Niyazov, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 359.

⁴³⁵ Niyazov, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 360.

⁴³⁶ Niyazov, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 362.

kaybolmuş bir kimsenin vekiline ve borç sahibine zekât vacip değildir. Sarhoşluk halinde ise zekât vaciptir.

e) **Humus:** Sözlükte “beşte bir” anlamına gelir. Terim olarak “belirli olan malların belirlenmiş ölçüler çerçevesinde beşte bir kısmının sahiplerine verilmesi” anlamına gelir. Fıkhî olarak ise “başta savaş ganimeti olmakla, yıllık kazancın ihtiyaç fazlasının, deniz ve nehirlerden çıkarılan kıymetli eşyaların, harama karışan helal malların, Müslüman olmayanların, Müslümanlardan satın almış oldukları mülk, defineler ve madenler olmakla yedi kısım mallardan alınan bir vergi türü”⁴³⁷ anlamına gelmektedir.

İsnâaşeriyye, dinin esasında saydığı humusu çeşitli rivâyetlerle desteklemeye çalışmıştır. Bu rivayetlerden biri de “ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, resulüne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir” âyetidir.⁴³⁸ Bazı İmâmiyye fıkıh âlimler tarafından bu âyette yer alan ganimet; savaştan kazanılan şeyler olarak görülürken, Şîî müfessirleri bunu mutlak kazanç olarak ifade eder. Şîî âlimlerden olan Tabâtabâî de bu konu ile ilgili olarak: “*Ganimet, bir kişinin ticaret yaparak, çalışarak yahut savaşarak bir menfaate ulaşması anlamına gelmektedir... Âyetin zahirinden, hükmün ‘ganimet’ diye belirtilen şeylerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır... Bunların dine inanmayanlardan alınan savaş ganimetleri ile sözlükte geçen manasıyla ‘ganimet’ içeren başka şey olması arasında fark yoktur. Kazanılan şeyler, dalgıçlıkla çıkarılıp elde edilen şeyler, kazıyla çıkarılmış olan gömüler ve madenler vb...*” sözlerini kullanarak Şîîliğin ve İmâmiyye’nin genel görüşünü ifade etmiştir.⁴³⁹ İmâmiyye âlimlerine göre, ganimet kelimesini sadece “savaş ganimeti” şeklinde dar bir alanda kullanmak kelimenin anlamıyla ters düştüğü için bunu geniş bir manada kullanmak gerekir. Humusun, hangi mallardan verildiğine değinerek bu kavrama açıklık getirmek istiyoruz:

a) Kazançtan verilen Humus: Kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu şahısların yıllık ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geriye kalan, miktarın beşte birini bir kamerî yıl dolduktan sonra vermek zorundadır.

b) Savaş Ganimeti (Savunma veya taarruz şeklinde elde edilen ganimet olmalıdır)

⁴³⁷ Niyazov, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 344.

⁴³⁸ Niyazov, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 345.

⁴³⁹ Niyazov, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 346.

c) Madenlerin Humusu: 504 gr. gümüş veya 72 gr. Altın olmalıdır.

d) Definelere: Madenlerle aynı hükme tabi tutulur.⁴⁴⁰

e) Denizden çıkarılanlar: Denizden çıkarılan define mücevherat bu hükme tabidir. 4,8gr. Altın oranında olmalıdır.

f) Zimmînin Müslüman bir kimseden satın almış olduğu arâzi (Sadece arazi değerinin 1/5 i verilir.) de verilmelidir.

g) Haram mal ile karışmış olan helal mal: Ne sahibi ne miktarı biliniyorsa, malın tamamının humusu verilmelidir.⁴⁴¹

f) Cihad: Bütün Müslümanlar tarafından kabul edilen, Allah'ın hükmünü yaymak ve göndermiş olduğu dinini yüceltmek için gösterilen her türlü çaba ve gayrettir. İmâmîyye cihadı, küçük ve büyük şeklinde ikiye ayırmıştır. Küçük cihad: İnsanın nefsiyle ve zaaflarıyla-zayıflıkları ile mücadele etmesidir. Büyük cihad: Hak, adalet ve dinin hâkimiyetinin sağlanması amacıyla düşmanlarla yapılan mücadeledir⁴⁴² ve cennet kapılarından⁴⁴³.

g) Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker: Ma'ruf kelime olarak "bilmek, tanımak, muhakeme ederek kavramak" manalarına gelir. İrfan kavramı kökünden gelen ma'ruf "bilinen, tanınan, benimsenen şey" manasına gelmektedir.⁴⁴⁴ Ma'ruf kavramının anlamında yer alan iyilik kelimesinin ne olduğu konusunda farklı görüşler beyan edilmiştir. İbn Manzûr "Ma'ruf'un, münkerle zıt bir kelime olduğunu belirterek "insan için yararlı olan onun hoşlandığı, memnun olduğu şeyler" olarak tanımlamıştır.⁴⁴⁵ Mu'tezile âlimlerinden olan Kadı Abdülcebbar Ma'ruf'u: "Yapanın yaptığı işin güzelliğini bildiği, iyilik ve güzelliğin kendinde gösterildiği, akla gelen her çeşit iyi ve güzel davranış" şeklinde tanımlamıştır.⁴⁴⁶

⁴⁴⁰ Niyazov, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 349.

⁴⁴¹ Niyazov, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 350.

⁴⁴² Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şülik ve Kolları*, 277.

⁴⁴³ Fığlalı, *İmamiye Şiâsi*, 241.

⁴⁴⁴ Ebû'l Fadl Cemalüddin Muhammed Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanül Arab*, (trs. Dar'ul Mısıryye), 11:144-145.

⁴⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), "Ma'ruf", 7/92; Mustafa Çağrıncı, "Emir bi'l-Ma'Rûf Nehiy ani'l-Münker", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 03 Ocak 2022).

⁴⁴⁶ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l Hamse*, 230.

Münker ise “ma‘rufun zıddı olarak bilinen kelime ve şeriatin haram kıldığı(dinin yasakladığı) ve kötü gördüğü şeyler” olarak tanımlanabilir.⁴⁴⁷ Münker kavramı “n-k-r” kökünden türeyen bir isimdir. Münker “bilmemek, tanımamak, inkâr etmek, kabul etmeyip reddetmek” manalarına gelmektedir.⁴⁴⁸ Kabirde sorguya çekecek olan melekler de “n-k-r” (nekâra) kökünden türemiş olup “bilinmeyen, şiddetli ve korkulu olan” manasındaki “münker ve nekir” adları ile bilinmektedirler.⁴⁴⁹ İmam Gazzali münker kelimesini: “Yapılması dinen hoş olmayan davranış” şeklinde tanımlarken,⁴⁵⁰ Seyyid Şerif el-Cürçânî: “Yüce yaratıcının rızasının olmadığı davranışlardır” ifadelerini kullanarak münkeri değerlendirmeye çalışmıştır.⁴⁵¹

Şîî-İmamî düşünce, Ali b. Hüseyin’in ölümünden sonra “kötülüğü ortadan yok etme” esasını uygulamak istemişlerdir. Bununla ilgili olarak iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. İlk görüş grubunun önderi Zeynelâbidin’dir. Zeynelâbidin, yönetimde yapılan haksızlıkların karşısında durmuş ve yapılan kötülüklerin ancak silahlı mücadele ile yok edileceğini savunmuştur. İkinci görüş grubunu temsil eden ise Zeyd’in kardeşi, İmam Muhammed el Bâkır olmuştur. İki kardeşin fikirlerinde ayrıldığı nokta imamın taşınması gereken özelliklerdir.⁴⁵²

Ca‘fer es Sâdık da emir bi’l-ma‘rûf nehiy ani’l-münker ilkesini sabırlı olmanın gerekliliği etrafında ele almıştır. Ca‘fer, Emevîlerin yönetim şeklini beğenmeyip isyan çıkarmayı düşünenlere: “Emevîler insanlara düşmanca bir tavır besleyip saldırıyor, hatta dağlar onlara saldırırsa dağlara da saldırırlar. Ehl-i beyt taraftarının Allah iktidarlarına, zeval verinceye kadar ayaklanması caiz değildir” diyerek taraftar grubundan hiç kimseye “şiddetle kötülük önleme” prensibi edindirmemiştir. Her fırsatta şiddete karşı çıktığını ifade etmiştir. Ca‘fer es-Sâdık kötülüğü önleme konusunda, şiddete karşı pasif bir beklenti içerisinde olmayı savunmuş ve fiili bir mücadele içerisine girilmesini istememiştir. İmâmiyye’ye de bu ilke doğrultusunda kaim olan Mehdi ortaya çıkıncaya kadar zulmedenlere karşı silahla mücadele etmeyi ve isyan çıkarmayı reddetmiş, böyle

⁴⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), “Ma‘ruf”, 7/92.

⁴⁴⁸ İbrahim Mustafa vd. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “el-Mu‘cemu’l-Vasît”, 2/951.

⁴⁴⁹ Süleyman Toprak, “Münker ve Nekir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Ocak 2022).

⁴⁵⁰ Gazzali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973), 2/800.

⁴⁵¹ Ali B. Muhammed Seyid Şerif Cürçani, *Kitabu't Ta'rifat.*, çev. Abdül Mümi-İ-Hafni (Kahire, 1998), 221.

⁴⁵² Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikâdi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, 57.

bir yetkinin ancak imama veya onun nâib olarak seçtiği kimseye ait olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁵³

h) Tevellâ ve Teberrâ: Tevellâ ve teberrâ, Arap dilinde kelâmî bir kavram olarak kullanılmasına rağmen birbirine zıt olan kelimelerdir. İmâmiyye tarafından dinin fûrû' esasları içinde ele alınan tevellâ kavramı, Arapça bir sözcük olup “vela” kelimesinden türemiştir. “Birini dost olarak tutma, dost edinme, sevgi ve muhabbet duyma” manasına gelmektedir. Ehl-i beyt'e sevgi ve bağlılık duyanlara yakınlık manasında tevellâ kelimesi kullanılmaktadır. Bu anlamda tevellâ; insanların ulaşabileceği manevi derecenin en yüksekini ifade ederek, insanın nefsi arzularıyla ve yaşamış olduğu toplumda hayatı boyunca düzen bozmadan, zulümden ve kendisine verebileceği zararlardan arındırılmış olacağını ifade eden bir kavram olmuştur.⁴⁵⁴

İmâmiyye'nin öğretilerinde tevellâ; sevmek, tasdik etmek, uyum göstermek ve kabullenmek; yüce Allah'ın, peygamberinin ve tayin ettiği imamların velâyetine itaat etmek, Allah için sevmek manasında ve genel olarak da Allah'a isyan edip itaatsizlik gösterenlere düşmanlık etmek olan teberrâ kavramı ile beraber kullanılmaktadır. Tevellâ kavramını temellendirmek için de Kur'ân-ı Kerîm'den birçok âyet gösterilmiştir. Buna, “İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!”⁴⁵⁵ şeklinde meâli verilen âyetler, tevellâ kavramını temellendirmek için örnek gösterilmiştir. Yine Ehl-i beyt'e gösterilmesi gereken sevgi için⁴⁵⁶ Şûrâ suresinde “De ki: Sizden, tebliğime karşılık bir ücret istemiyorum, istediğim, ancak yakınlarıma/Ehl-i beytime sevgidir”⁴⁵⁷ âyet meâlinde gördüğümüz ve dini dayanaklarla desteklenen tevellâ kavramı, İmâmiyye Şîa'sı için önemli bir hususu oluşturmaktadır.

Tevellâ kavramından sonra zıddı olan teberrâ yahut teberrî kavramını da tanımlamak konuya açıklık getirmemiz açısından önemlidir. Teberrâ, sözlükte

⁴⁵³ Çağrı, “Emir bi'l-Ma'Rûf Nehiy ani'l-Münker”.

⁴⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut, ts.), “vela”, 15/405; Hüseyin Dedekargınoğlu, “Alevilikte Tevellâ ve Teberrâ Kavramları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 93 (2020), 169.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/165.

⁴⁵⁶ Dedekargınoğlu, “Alevilikte Tevellâ ve Teberrâ Kavramları”, 170.

⁴⁵⁷ eş-Şûrâ 42/23.

“hastalıktan kurtulup şifa bulmak, sevilmeyen biriyle ilgiyi kesip ondan uzaklaşmak” anlamındaki “ber’(bür’, bürû’)” kökünden türemiştir.⁴⁵⁸ (Farsça’da bu kelimeler teberrâ ve tevellâ şeklinde kullanılır).Terim olarak teberrî, “İmâmiyye Şîa’sının devlet yöneticiliği, dolayısıyla siyasî hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünmeyen kişi ve gruplarla bağlantısını kesmesi” anlamına gelmektedir. İmâmiyye’nin teberrâ (teberrî) görüşü farklı aşamalardan geçerek bir mezhep prensibi şeklini almıştır.

İsnâaşeriyye kolu içerisinde, İslâm dini esasları birçok rivâyette; namaz, zekât, oruç, hac ve velâyet şeklinde ele alınıp bir anlamda teberrî-tevellî içinde yer alacağı düşünülmüştür. Ca’fer es-Sâdık’tan nakledilen ve imanın sınırlarını belirleyen bir hadiste; Allah’tan başka ilâh olmadığına, Hz. Peygamber’in Allah’ın kulu ve yardımcısı olduğuna ve onun getirdiklerine iman etmenin de zorunlu olduğu söylenmiştir. Bu ilkelerin ardından diğerleri sıralanmış: “Velimizi sevip benimseme, düşmanımıza karşı düşmanlık etme” ifadeleriyle de tevellâ ile teberrâ iki ayrı ilke halinde ortaya konulmuştur. İmâmiyye teberrî ve tevellî ile ilgili görüşlerini, Hz. Muhammed’in Gadîr-i Hum denilen mevkide, Hz. Ali için söylediği rivâyet edilen hadis ile temellendirmiştir. Bu rivâyete göre, Hz. Ali’ye duyulması gereken sevgi Allah’ın emridir. Bu duyguyu kalbinde taşımamak ve bu duygu içerisinde olmayan şahsiyetlerden uzak durmamak ceza gerektirir.⁴⁵⁹

Tevellâ ve teberrâ İmâmiyye’ye göre, inancın doğru olmasının yanında âhiret hayatında kurtuluşu garantilemenin göstergesi olmakla beraber, yaşamın tamamına etki eden önemli ilkelerdir. Tevellâ ve teberrâ; Cemel Olayı, Sıffin Savaşı, Hakem Olayı ve Nehrevan Muharebesi zamanlarında Hz. Ali’ye tam anlamıyla yapılan bağlılık, dostluk ve destek sağlayarak yardım etme; ona karşı olanlara ise düşmanlık beslemeyi ve uzak kalmayı da ifade etmektedir.⁴⁶⁰ Bu uzaklığın kimlere karşı olacağı *Bihâru’l-envâr*’da şu şekilde açıklanmıştır: “Allah’ın düşmanlarına karşı düşmanlık beslenmesi ve onlardan uzak durulması, düşman olan isimler ise açıkça söylenmemiştir. Bu isimler açık bir şekilde söylenmese de; Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer’in uygulamalarına razı olanlar, Cemel Olayı’nda, Sıffin Savaşı ve Nehrevan Savaşı’nda Hz. Ali’nin karşı safında yer

⁴⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, (Beyrut, ts.), “ber’(bür’, bürû’)", 1/31.

⁴⁵⁹ Mustafa Öz, “Teberrî - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Ocak 2022).

⁴⁶⁰ Harun Işık, “Tevellâ ve Teberrâ’nın Nizârî İsmâilî Yorumu: Nasîrüddin Tûsî Örneği”, *Bilimname Dergisi*, 2 (2019), 180.

alıp onunla savaşılanlar, Ehl-i beyt'e haksız davrananlar, insanları doğru yoldan saptırmak isteyenler ve bunların destekçileri olarak sıralanmıştır.”⁴⁶¹

İsnâaşeriyye, âhiret hayatında kurtuluşu garantilemenin yolu olarak gördüğü iki ilkeyi aynı anda yapmayı uygun görmüştür. İnsan hayatına etki eden ilkelerden biri olan tevellâ yapmayı tek başına yeterli görmeyerek Hz. Ali'nin düşmanlarından teberrânın da takiiye dışında dillendirilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Hz. Ali'ye bağlılığın göstergesi olan tevellâ ile düşmanlarından uzaklaşmayı ifade eden teberrâ yapmayı sergilemeyen imamın da arkasında namaz kılmayı caiz görmemişlerdir.⁴⁶²

2) Muamelât: Kişi hukuku, evlenmeler, boşanmalar, miras ve ceza hukukuna benzer görüşler dinin teferruatı konusu içerisinde yer almaktadır. Muamelat konusunda İmâmiyye ile diğer İslâm mezhepleri arasındaki fark, evlenme ve boşanma hususunda görülmektedir.

İmâmiyye'ye göre iki çeşit nikâh türü vardır. İlki Ehl-i sünnet mezheplerinin de kabul ettiği evlenmedir. İkincisi ise geçici evlenmedir. Bununla kastedilen de muvakkat nikâh dediğimiz müt'a nikâhıdır. İmâmiyye, bu türden yapılmış bir evliliği caiz gördüğü için diğer fırkalardan ayrılmaktadır.⁴⁶³ İmamiyye'yi diğer fırkalardan ayıran bu nikâhı detaylandırmakta yarar olduğunu düşünüyoruz.

a) Müt'a Nikâhı: Müt'a sözlükte; “menfaat sağlama, yararlanma” manasına gelir. Fıkıhta ise talâk ve nikâh kelimelerine bağlanarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu kavramlarla bağlantılı olan “Müt'atü't-talâk” boşanan kadınlara, özellikle mehir belirlemeden gerçekleşen bir izdivacı takiben temas olmadan boşanmış olan kadına verilen maddî desteği ifade ederken, “müt'atü'n-nikâh” geçici olarak yapılmış olan evlilik türünü ifade etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Dini bir terim olarak ise müt'a “aralarında dinen evlenmeye mani bir durumu bulunmayan bir erkek ile kadının, erkeğin kadına vereceği bir bedel(ecir) ile belirli bir zaman dilimi içinde karı-koca hayatı yaşamaları hususunda sözleşmeleri” manasına gelmektedir.

Müt'a nikâhı diğer mezhepler tarafından meşrû olarak kabul edilmezken Şîa'nın en büyük kolu olan genelde İmâmiyye özelde Ca'feriyye'de meşruiyeti ekolün temel

⁴⁶¹ Işık, “Tevellâ ve Teberrâ'nın Nizârî İsmâilî Yorumu: Nasîrüddin Tûsî Örneği”, 183.

⁴⁶² Işık, “Tevellâ ve Teberrâ'nın Nizârî İsmâilî Yorumu: Nasîrüddin Tûsî Örneği”, 184.

⁴⁶³ Fıglalı, *İmamiye Şiası*, 242.

hükümlerinden kabul edilerek inanç esaslarıyla irtibatlandırılmıştır.⁴⁶⁴ İmâmiyye'nin benimsemiş olduğu bu esasta, sözleşme yapıldıktan sonra belirlenen evli kalma süreci bitiminde boşanmaya ihtiyaç duyulmadan evlilik sonlanmış olur. Bu evlilikte doğum gerçekleşirse doğan çocuk babasının nesebinden olur. Miras konusunda ise diğer çocuklardan herhangi bir farkı olmaz. Müt'â nikâhı gerçekleşen kadın mutlak manada bir zevcedir, çocukları da normal evlilik sonucu doğan çocuklar ile aynıdır. Sonuç açısından daimi nikâh ile arasında fark yoktur. Fark sadece evlilik sona erdikten sonra eşlerin birbirlerine mirasçı olamamaları ve nafaka durumunun bulunmamasından kaynaklıdır.⁴⁶⁵

3.4. İmâmiyye Şîa'sında Şer'i Hükümlerin Kaynağı

İsnâaşeriyye'nin ibadetlerin neticesini dayandırdıkları şer'i deliller dört tanedir. Bunlar; kitap, sünnet, icmâ, akıldır. Bu başlık altında saydığımız şer'i delillerin detaylarına değinmek istiyoruz.

1. Kitap: Şer'i kaynakların ilki olarak kabul edilen kitap, Müslümanların tamamının kabul etmiş olduğu Kur'ân-ı Kerîm'dir. İmâmiyye, pratik ve teoride başvurduğumuz yegâne kaynağın Kur'ân olduğunu, inmiş olduğu ilk günden günümüze kadar onda hiçbir artma veya azalma olmadığını benimsemektedir.⁴⁶⁶ Bu görüş Ehl-i sünnet'inde üzerinde ittifak etmiş olduğu bir husustur. İmâmiyye bu ilk kaynağı yorumlama konusunda Ehl-i sünnet ile farklılaşmaktadır. Ehl-i sünnet'te Kur'ân'ın yorumlanması için ilmî yeterlilik gerekli görünür. Ancak Şîa için bu durum farklıdır. Onlara göre, Kur'ân-ı sadece Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt imamlarının yorumlayabileceği⁴⁶⁷ düşünülür. Onlar bu görüşlerini "Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirini ancak Kur'ân'ın evlerinde indiği kimseler bilebilir. Bu kimseler de Hz. Peygamber'in, Ehl-i beyti'dir"⁴⁶⁸ ifadesi ile desteklemişlerdir. İmamlar dışındaki diğer insanların açıklama ve yorumları hatasız olamayacağı için bu insanların yapmış oldukları yorumlamalara güvenmemektedirler.

⁴⁶⁴ İbrahim Kafi Dönmez, "Müt'â - TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 03 Ocak 2022).

⁴⁶⁵ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 279.

⁴⁶⁶ Hayrettin Karaman, "Şîa'da Fıkıh Usulü ve Şer'i Deliller", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, ts., 331.

⁴⁶⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 256.

⁴⁶⁸ Süleyman Ateş, "İmâmiyye Şîasının Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/ (1972), 150.

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsir edilmesiyle ilgili İmâmiyye fırkası birçok eser çalışması yapmıştır. Bu eserlerin belirgin olanları; Hasan el-Askerî'ye nispetle “*Tefsiru'l Hasan el-Askerî*”, Ali el Kummî'nin “*Tefsiru'l Kummî*”, Muhammed el-Ayyâşî'nin “*Tefsiru'l Ayyâşî*” kitabı bunların başında gelmektedir.⁴⁶⁹

2. Sünnet: Şer'i hükümler konusunda, Ehl-i sünnet gibi Şîa'nın da başvurduğu ikinci kaynağın, Hz. Peygamber'in sünnet ve hadisleri olduğunu söyleyebiliriz. Kitap yorumlamada diğer fırkalardan farklı olan kendilerine has anlayışlarını, Hz. Peygamber'in sünnetine başvururken de devam ettirmektedirler. Ehl-i Sünnet ile Şîa'yı birbirinden ayıran en büyük ihtilâfin da bu anlayıştan kaynaklandığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Şîa, sünneti anlama ve yorumlama yönünden Ahbârîler ve Usulîler olmak üzere iki ekole ayrılmıştır.⁴⁷⁰ Sünnet kavramı Şîa dışındaki gruplar da; Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onayları şeklinde ele alınmıştır. İmâmiyye ise sünneti daha da genişleterek; Hz. Peygamber, Hz. Fâtîma ve on iki masum imamın söz, fiil ve onaylamaları olarak kabul etmiştir. İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamber'den aktarılmış olan bir haber ile imamların birinden aktarılan haber arasında sünnet bakımından herhangi bir fark yoktur. İki nakil kaynağı da masumlardan gelmektedir. İmamların bilgileri ifade ediş kaynakları da Hz. Muhammed'dir.⁴⁷¹ Bu sebeple, İmâmiyye'ye göre, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan ifadelerden, Allah'ın ne kastetmiş olduğunu açıklığa kavuşturacak, masum imamların sözlerine de ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁷²

Şîa'nın hadisler konusunda da çalışmaları mevcuttur. Ehl-i sünnet'in “*el-Kütübü's-Sitte*” diye isimlendirdiği altı hadis kitabı olduğu gibi, İmâmiyye'nin de “*el-Kütübü'l Erbaa*” adıyla anılan muteber hadis eserleri vardır.⁴⁷³ Bu eserleri şu şekilde açıklamak mümkündür:

a) *El-Kâfi fî ilmi'd-dîn*: İmâmiyye'nin en fazla başvurduğu kaynaklarından. Küleynî'ye ait olan bu eser 16.000 kadar hadisi içermektedir.

⁴⁶⁹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*, 265.

⁴⁷⁰ Cemal Sofuoğlu, “Şîi İmâmiyyenin Hadis Anlayışı”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, (İstanbul, ts.), 284.

⁴⁷¹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 266.

⁴⁷² Şerif Murtazâ, *eş-Şâfi fî'l-İmâme*, çev. Abduzzehrâ el-Huseynî el-Hatîb (Tahran, 1986), 1/302.

⁴⁷³ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 266.

b) *Men la yahduruhu 'l-fakîh*: Ahkâmla ilgili rivâyetleri içeren bu eser Şeyh Sadûk (el Kummî) tarafından derlenmiş olup 5963 hadis içermektedir.

c) *Tehzîbu'l- ahkâm fi şerhi'l-Mukni*: Muhammed b. Hasan et-Tûsî tarafından derlenmiş olan bu eser, Müfid'in *er-Risaletu'l Muknia* adlı eserinin şerhi şeklinde hazırlanmıştır. 13590 hadisi içermektedir.

d) *El-İstibsâr*: Ebû Ca'fer et-Tûsî tarafından derlenmiş olan bu eser de fikhın ibadet ve muamelat konularına göre çeşitli bölümlere ayrılmıştır. 5511 hadisi muhteva etmektedir.⁴⁷⁴

3. İcmâ: Sünnîler aynı dönemde yaşayan bütün fakîhlerin, şer'î bir mesele üzerinde ittifak halinde olmalarını icmâ olarak adlandırmış, icmânın da Kur'ân ve hadislerden sonra gelen aslî delillerden birisi olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷⁵ İmâmiyye ise o dönemde yaşayan âlimlerin ittifakını değil de Şîî âlimlerin bir konu üzerinde ittifakını icmâ olarak kabul etmiştir.⁴⁷⁶ İsnâaşeriyye'ye göre icmâ, tek başına delil olarak sayılmamaktadır. Delil olarak sayılan masum olan imamın sözleridir. İcmâ, imamın şer'i bir konuda var olan hükmünün ortaya çıkmasına vesile olursa o zaman hüccet olarak kabul edilmelidir.⁴⁷⁷ İcmânın delil olarak kabul edilmesi, ittifak eden âlimler arasında masum imam ile imamın görüşlerinin bulunması şartına bağlanmıştır.⁴⁷⁸ İcmânın içerisinde imamın görüşlerinin yer alıp almadığını tespit etmek amacıyla belirlenen usuller vardır. Bunlar:

a) His yolu: Bu usulde imam yaşıyordur ancak şahsı bilinmese de yaşadığı yer bilinmektedir. Bu dönemde gerçekleşen icmâ incelenirse imamın görüşünün yer alıp almadığı bulunabilir.

b) Lütuf yolu: İnsanlara ilahi bir lütuf olarak gönderilmiş olan imamların, gerçeklere karşı olan ittifak konusunda sessiz kalmamasını ifade etmektedir. Ebû Ca'fer et-Tûsî tarafından benimsenen bir görüştür.

c) Hads yolu: İmâmiyye âlimlerinin süreç içerisinde belirli hükümler üzerinde ittifak etmeleri, imamların da onlarla aynı fikirde olduğu anlamını taşır.

⁴⁷⁴ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 267.

⁴⁷⁵ Çayıroğlu, "Ehl-i Sünnet ile Şîa Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları", 226.

⁴⁷⁶ Fığlalı, *İmamiye Şiastı*, 226.

⁴⁷⁷ Amid Zencâni, "Şîa ve Ehl-i Sünnet'te İctihad" (II. Uluslararası İslâm Düşünce Konferansı, İstanbul, ts.), 229.

⁴⁷⁸ Keskin, *Caferi İlmihali*, 20.

d) Takrir yolu: İttifak edilen bir hüküm üzerinde imamın farklı bir görüşte olduğunu söyleyecek engelleri olmadığı halde görüşlerini dile getirmeyip sessiz kalmayı tercih etmesi, ittifak edilen görüşe katıldığını ifade eder.⁴⁷⁹

Sünnî âlimler, ümmetin ve ulemanın birlik içerisinde olmasını önemli bir husus olarak kabul etmişlerdir. İslâm dinini bozulma ve değişimlere karşı korumak istemelerinden dolayı icmâyı önemli bir delil olarak kabul etmelerinin yanı sıra Şîî mensuplarının bir kısmı, cumhurun karşısında durmayı temel ilkelerinden biri saymışlardır. Bu durumda tarih boyunca Şîî ve Sünnîlerin yakınlaşma ve hatta birleşme çabalarına engel olarak aralarında bulunan ayrılığın derinleşmesine ortam hazırlamıştır.⁴⁸⁰

4. Akıl: Şer’i delillerin dördüncüsü akıldır. Bu delil bize kitap, sünnet ve icmâda yer almayan konu hakkında hüküm vermektedir. İmâmiyye ekolü delil olarak akılı (kıyası) kullanmaz. Onlar için kıyasla amel etmek dinin yok olmasına sebebiyet vermektedir.⁴⁸¹ Ca‘fer es- Sâdık, kıyas ve re’y ile amel edilmesi ile ilgili olarak: “Bunu delil olarak kullanıp da doğruya ulaşırsan herhangi bir karşılığı yoktur ancak yanılıp da hata yaparsan Allah’a iftira atıp yalan isnad etmiş olursun” diyerek akılı, delil olarak başvuracağımız bir kaynak olarak görmememiz gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁸² Dinî bir meselede ilk olarak kıyasa başvurulmasını, şeytanın kullanmış olduğu bir yöntem olarak ifade etmişlerdir. Allah: “Âdem’e secde et.” diye buyurunca iblisin: “Ben Âdem’den daha üstünüm. Beni ateşten, onu ise topraktan yarattın” âyetinin meâlinde vermiş olduğu cevap üzerine, ilk olarak kıyas ile iblisin amel ettiği görüşünü savunan İmâmiyye, dinî konularda kıyasa başvurulmasını caiz görmemiştir. Onlar için kıyasa başvurmak, şeytana itaat etmek ve kıyamet günü onunla birlikte dirilmeyi kabul etmekle eş değerdir.⁴⁸³ Onlara göre akıl, tek başına bir kaynak olarak zikredilmeyip, Allah’ın hükümlerini ortaya çıkarmaya vesile olarak kabul edilmektedir. Bütün akıllar birleşip bir konunun iyi ve güzel olduğunun tespitini yaparsa, Allah’ın da aynı konuyu iyi ve güzel bulduğuna hükmedildikten sonra dini delil statüsünde kabul edilebilir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Keskin, *Caferi İlmihali*, 20.

⁴⁸⁰ Çayıroğlu, “Ehl-i Sünnet ile Şia Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları”, 227.

⁴⁸¹ Fırlalı, *İmamiye Şiastı*, 227.

⁴⁸² Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, 232.

⁴⁸³ el-Berkî Ahmed b. Muhammed b. Halid, *Kitabu’l-Mehasin* (Tahran, 1950), 211.

⁴⁸⁴ Keskin, *Caferi İlmihali*, 20.

İmâmiyye'ye göre, imamın gaybetinden sonra içtihat yapabilecek seviyede olan müçtehit; kitap, sünnet, icmâ, kıyas yoluyla hüküm çıkarır. Bu konuda yeterince bilgi sahibi olmayan kimsenin ise Allah'a olan itaatini sağlam bir şekilde yaptıktan sonra kendi heveslerine uymayan ve hayatta olan müçtehidi taklit etmesi gereklidir. Müçtehit ölmüş ise onun taklidi caiz değildir.

İmâmiyye'ye göre, dini yükümlülükleri olan kimselerin “ıctihat, ihtiyat ve taklit” yapması zaruridir. İctihadın nasıl yapılacağını bilmeyen, şartları taşıyan bir müçtehidi de taklit etmeyen kimsenin yapmış olduğu ibadet ne türden olursa olsun amelleri taklit edilen bir müçtehidin görüşlerine uygun değil ise batıl olarak kabul edildiğini ifade etmişlerdir. Neticede İmâmiyye, ibadet ve muamelatta mükelleflerin, müçtehit veya mukallid olmalarını şart koşturmuştur. Taklit ve içtihadın, Usûl-i din ve Zarûrât-ı dîniyye (namaz, oruç gibi ibadetlerin farz oluşları) konusunda yapmamaya dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴⁸⁵

3.5. İmâmetin Önemi

İmâmiyye'nin temel doktrinini daha önce de değindiğimiz gibi “imâmet” ve “on iki imamın varlığı” oluşturmaktadır. İmâmet prensibini, daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele aldığımız için burada “on iki imam öğretisinin” kökenleriyle başlamak istiyoruz.

Tarihte on iki sayısı ile ilgili birçok teoriye rastlanılmıştır. Bu teorileri şu şekilde sıralamak mümkündür; “Eski Ahit'te on iki sayısının geçmesi, Hz. İsa'nın kendisine on iki tane havari seçmesi, Kudüs'ün on iki kapısının olması, İsrail kabilesinin on iki tane olması⁴⁸⁶ tesadüfen bir araya gelen rakamlar şeklinde görülmez. Hz. Yakûb'un, Yusuf hariç her birinin on iki oğlunun olması, Hz. Mûsâ'ya karşı toplanan Firavun'un sihirbazlarının sayısının on iki bin olması; Yahudilerin Mısır'dan çıkarken durup dinlenmiş oldukları Elim denen mevkide on iki su kaynağının olması ve Hz. Mûsâ'nın asasını kayaya vurmasıyla kayadan on iki kaynağın fışkırması da önemli bir husus olarak görülmüştür.⁴⁸⁷ Hıristiyanların on iki havari ile ilgili anlattığı hikâyeler,⁴⁸⁸ Kâbe

⁴⁸⁵ Fıglalı, *İmamiye Şiâsi*, 227.

⁴⁸⁶ Anne Marie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, çev. Mustafa Köpüşoğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000), 215.

⁴⁸⁷ Adnan Demircan, “İslâm Kültüründe On İki Rakamı”, *İstem Dergisi* 2/4 (2004), 15.

⁴⁸⁸ Henry Corbin, “Şiilikte Velâyet Kavramı”, çev. Sabri Hizmetli, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1983), 721.-722.

etrafında yaşamış olan kabilelerin on iki soydan meydana gelmiş olması ve Hz. Peygamber'in dedesinin de on iki oğlunun olması...⁴⁸⁹ şeklinde sıralanan örneklerden anladığımız kadarıyla on iki sayısı, eski medeniyetlerin üzerinde ehemmiyetle durmuş olduğu bir konudur. İmâmiyye için bu on iki sayısı, nübüvvet halkasının tüm dönemlerinde görülmüştür. Her peygamberin on iki imamı olduğunu, Hz. İsa'nın havarilerinin de on iki imam yerine geçtiği şeklinde yorumlamıştır. Hz. Muhammed ile ondan önce gönderilmiş peygamberler arasında bağlantı kurarak Hz. Muhammed'den sonra on iki imamın olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁰

İmâmiyye yahut Hz. Muhammed'den sonra on iki imam olduğunu dile getirmelerinden dolayı İsnâaşeriyye adı ile bilinen bu Şîfî fırka, yeryüzünün imamsız kalamayacağını⁴⁹¹ ve bu imamların da Hz. Ali'nin soyundan geldiği fikrini benimsemektedir. Bu imamların var olmaları gerektiğine dair birçok delil sunmuşlardır. Bu deliller içerisinde önemli olarak gördüklerimize ikinci bölümde yer verdiğimiz için burada tekrar değinmeye ihtiyaç duymuyoruz. Bu fırka, doğru ve yanlışın ne anlama geldiğini bilerek insanlara öğreten, doğru yola yönlendirmek için eksik ve fazlalıkların neler olduğunu açıklayan; helal ve haram olan şeyleri bilen, insanların nefislerini zulümlerden koruyup aralarında adaleti sağlayarak,⁴⁹² ismet sıfatını kendinde taşıyan imamın varlığını zaruri olarak görmektedir. Daha ileri boyutta yeryüzünün imamsız olması durumunu, Allah'a ibadet edilemeyecek noktaya kadar götürmektedir.⁴⁹³

İsnâaşeriyye için dinde, imamı tayin etmekten daha önemli bir iş bulunmamaktadır. Hz. Peygamber de ihtilâfı kaldırmak ve birliği sağlamak amacıyla gönderildiği için bu işi belirlemeden dünyadan ayrılmamıştır.⁴⁹⁴ Bu sebeple, Hz. Peygamber'den sonra yerine nas ve tayinle Hz. Ali, insanların önderi olarak belirlenmiştir. Bu düşüncelerini de doğruluğuna ve senedinin güvenilir olduğuna inanmış oldukları hadisler ile temellendirmeye gayret etmişlerdir. Bu doğrultuda sadece Hz. Ali'nin imamlığını yahut bir imamın varlığını delillendirmekle kalmayıp, on iki imamın Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye bildirildiği iddiasını da ortaya atmışlardır.

⁴⁸⁹ Demircan, "İslâm Kültüründe On İki Rakamı", 18.

⁴⁹⁰ Corbin, "Şîfîlikte Velâyet Kavramı", 722.

⁴⁹¹ Bozan, *İmâmiyye Şiasinin Oluşumu: Masum Oniki İmam İncancinin Ortaya Çıkışı*, 276.

⁴⁹² Bozan, *İmâmiyye Şiasinin Oluşumu: Masum Oniki İmam İncancinin Ortaya Çıkışı*, 287.

⁴⁹³ Bozan, *İmâmiyye Şiasinin Oluşumu: Masum Oniki İmam İncancinin Ortaya Çıkışı*, 288.

⁴⁹⁴ Eş-Şehristani, *El-Milel ve'n-nihal*, 210.

Eş‘arî ve Nevbahtî eserlerinde İsnâaşeriyye inancına göre imamların sayısı hakkında açık bir ifade belirtmemelerine rağmen “Hz. Muhammed’in Ali soyundan başlayıp gaib olan imamla birlikte on iki” şeklinde ifade edilen rivâyetlerin, gaybetin gerçekleşmesinden yirmi yıl sonra gündem olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Seffâr el-Kummî de eserlerinde isim olarak değil de sayı olarak on iki imamın olduğuna yer vermiştir. Bunu: “Melekûtü’s-Semavât on iki âlemden oluşmaktadır, sonuncusunda el-Kâim olan Mehdî olmak üzere her birinde bir imam oturmaktadır” şeklindeki rivâyetinden anlayabiliriz. Bir başka rivayetinde ise: “Hz. Peygamber’in Ehl-i beyt’im den on iki muhdes vardır” yahut “Muhammed Bâkır’ın, Âl-i Muhammed’den on iki önder, bunların hepsi de Ali’nin çocuklarından olan ve daha önce haber verilmiş kişilerdir” ifadelerini kullanması, on iki imamın varlığına vurgu yapmak içindir.

Bu rivâyetlerin dışında Ca‘fer es-Sâdık’ında on iki imam ile ilgili “biz on iki ilahi bilgi ile donatılmış haber verilen kimseleriz (muhdesiz)” şeklinde rivayetlerinin olduğu öne sürülmüştür.⁴⁹⁵ Küleynî de *Kâfi* adlı eserinde imamların sayısının on iki olduğunu rivâyet eden pek çok hadise yer vermiştir. Yine Nu‘mânî de eserinde, imamların sayısının on iki olduğuna dair rivâyetler aktarmaktadır. Ancak erken dönem kaynaklarında yer alan bazı rivâyetlerde bu imamların sayısının yedi ve beşin toplamında on iki olduğunu, bazısının da yedi olduğunu hatta bu yedinci imamın, kâim olan imam olduğu şeklinde ifade edilen rivâyetleri de görmek mümkündür. Ayyâşî de Bakara suresinde yer alan “yedi başak” ifadesini yorumlarken bu yedincinin gaybe giren imam mehdî olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁶

Aktarmış olduğumuz rivayetler incelendiğinde, ifadelerde geçen on iki imamın kimler olduğuna dair hiçbir bilgi yer almamaktadır. Ancak ele alınan bu rivâyetler de İsnâaşeriyye tarafından kabul edilen on iki imamın kastedildiğini düşünebiliriz.

Câbir b. Abdullah’da on iki imamla ilgili olarak, Allah’ın Hz. Peygamber vasıtasıyla Ehli beyt’e on iki imamın adlarının yazılı olduğu bir kâğıdı verdiğini iddia etmektedir.⁴⁹⁷ Sünni ve ilk Şîî kaynaklarda dahi geçmeyen ve imamlarının sayısının on iki olduğuna dair Hz. Peygamber tarafından rivâyet edildiğini iddia ettiği ifadeler şu

⁴⁹⁵ Cemil Hakyemez, *Gaybet İnanç ve Şîîlikteki Yeri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 184.

⁴⁹⁶ Bozan, *İmâmiyye Şiasinin Oluşumu: Masum Oniki İmam İnançının Ortaya Çıkışı*, 297.

⁴⁹⁷ Bozan, *İmâmiyye Şiasinin Oluşumu: Masum Oniki İmam İnançının Ortaya Çıkışı*, 296.

şekildedir: “Ali, benim kardeşim, varisim ben vefat ettikten sonra da her inananın velisidir. Ondan sonra ise torunum Hasan, daha sonra Hüseyin, sonra da Hüseyinoğullarından dokuz kişidir; Kur’ân-ı Kerîm onlarla, onlar da Kur’ân’ladır. Onlar bana kavuşuncaya dek birbirlerinden ayrılmazlar” şeklinde buyruğunun olduğunu hatta bunların da isimlerinin tek tek yazılı olduğu söylenmiştir.⁴⁹⁸

Yer verdiğimiz rivâyetlere bütün olarak baktığımız zaman İmâmiyye; Ehl-i beyt’e, sayısını on iki olarak belirledikleri masum imama itaat etmeyi ve onlara bağlı olmayı fırkalarının temel prensiplerinden sayar. Dinimizde de Hz. Peygamber’in soyundan gelenlere saygı ve sevgi duyulmasının önemli bir yeri olduğuna değinmişlerdir. Bu hususu da Hz. Peygamber’in yapmış olduğu görev karşılığında Ehl-i beyt’ine sevgi ve saygı duyulmasını ifade eden Şuara suresinin 23. âyetini dayanak olarak gösterdikten sonra Hz. Peygamber’in istemesiyle açıklamışlardır.⁴⁹⁹ Kimse açıklamasa bile imamların ilahi bilgilerin yanında güzel ahlak ile donatıldığını ve saygıya layık kimseler olduğunu da dile getirmişlerdir. Altıncı imam olan Ca’fer es-Sâdık’ın, İmâm-ı Âzam Ebû Hanife’ye ders verdiğiğine dikkat çekerek onun hem fıkıh alanında bir duayen, maneviyat ilminde yüksek bir konumda olduğunu⁵⁰⁰ ifade etmişlerdir. Ca’fer es-Sâdık dışındaki imamların da maneviyatlarının kuvvetli olduklarını, İslâm dinini tam olarak yaşayıp diğer insanlara da anlatmalarından dolayı saygı değer şahsiyetler olduğunu belirtmişlerdir. Kişinin imanının sağlam temeller üzerinde olmasını, Allah’a ve peygamberine duyulan sevgiye bağlayan İmâmiyye, bu sevgiyi on iki imamın layıkıyla taşıdığını ve İslâm ümmetine örnek olma konusunda ön sırada yer aldıklarını ifade etmiştir. Onların her dönemde; sayısız işkenceye maruz bırakıldıklarını, devletin başında bulunan siyasîlerin tehditlerine karşı yılmadıklarını, İslâm’ı en güzel şekilde yaşamaya çalıştıklarını ve Allah rızasını her durumda ön planda tuttıklarını belirtmişlerdir.

Bu ifadelerden sonra İmâmiyye Şîa’sı “kişinin iman üzerine ölmeyi istemesi halinde, gönderilen on iki imamı örnek almayı ve onlara itaat edilmesini şart olarak görmüştür” dememiz doğru olacaktır.⁵⁰¹ Yani onlar için imamlara itaat edip, inanmak imanın şartlarından sayılmıştır demek mümkündür. Buradaki şartın mezhebi bir şart

⁴⁹⁸ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi*, 318.

⁴⁹⁹ Bozgeyik, *Oniki İmam ve Alevilik*, 11.

⁵⁰⁰ Bozgeyik, *Oniki İmam ve Alevilik*, 12.

⁵⁰¹ Bozgeyik, *Oniki İmam ve Alevilik*, 13.

olduğu, bu mezhebe mensup olmayanların inanmamakla küfre düşmeyecekleri de ifade edilmektedir. İnsanlar din ve dünya işlerinde onlara müracaatta mecbur tutulmuştur.

İmâmiyye Şîa'sına göre tayin edilen on iki imamın ilki Hz. Ali'dir. İmâmet Hz. Ali'nin, Hz. Fatıma'dan olan çocuklarından devam edecektir. Bu imamların on ikincisi mehdî muntazar (beklenen mehdî) olup, günümüzde varlığını sürdürmektedir. Kıyamet kopmadan önce zulümle dolmuş olan dünyaya, adaleti sağlamak için tekrar gelecektir. Bu açıdan İmamiyye, gâib olan mehdînin zuhur edeceğine iman etmeyi de bir şart olarak görür.⁵⁰²

Neticede şunu söylemek mümkündür, İmâmiyye Şîa'sı açısından bir imâmet doktrininden söz edebilmemiz için iki prensibin olması şarttır. Bu prensipler “imamın nasla tayin edildiğine” ve “son imamın gaybete girdiğini iddia eden on iki masum imama inanmak” şeklinde belirlenmiştir. İmâmiyye Şîa'sını diğer Şîî fırkalardan ayıran temel esas da saydığımız iki prensipten oluşmaktadır.⁵⁰³ Fırkanın temelini oluşturan ve yokluğu düşünüldüğünde böyle bir firkadan söz edemeyeceğimiz “on iki imam nazariyesini” hayatlarının her alanına yerleştirmişlerdir.⁵⁰⁴

---

⁵⁰² Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri Tarihi*.

⁵⁰³ Hakyemez, *Gaybet İnanıcı ve Şîilikteki Yeri*, 181.

⁵⁰⁴ Sönmez Kutlu, “İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”, *İslâmiyât* 4/4 (2001), 31.-32.

SONUÇ

Hız. Muhammed'in dâri bekaya irtihalinin ardından İslâm ümmeti arasında kimin halife olacağı hususunda tartışmalar ortaya çıkmıştır. Kimileri bu durumda Ehl-i beyt'in halifelik makamına daha layık olduğunu düşünürken, Ensar'ın da halifelik iddiasındaki tartışmalara müdahil olması sorunun daha da büyümesine neden olmuştur. Bu tartışmalar zamanla ümmet arasında farklı yorumlamalara sebebiyet vermiştir. Başlangıçta siyasî bir özelliğe sahip olan bu farklı yorumlar tarihî süreç içerisinde itikâdî bir hüviyete bürünerek mezhep şeklinde karşımıza çıkmıştır. Ortaya çıkmış olan çok sayıda mezhep arasından, varlığını günümüze kadar devam ettiren ve geniş kitlelere hitap edenlerden biri de Şîliktir. Şîa, Hız. Peygamber'in vefatından sonra Ali b. Ebi Talib'i, nas ve tayinle ilk meşrû halife olarak kabul eden, onun ölümünden sonra da halifeliğe evlâdının getirilmesine ve imamların günahsız olduklarına inanmış toplulukların müşterek adı olmuştur.

Şîiler, Hız. Ali'nin velâyetine inanmış ve onun Hız. Peygamber'den sonra imam olduğuna kanaat getirmişlerdir. Şîi müelliflerden bir kısmı, Hız. Ali taraftarlığını Hız. Peygamber'den de öncesine götürerek, gönderilen bütün peygamberlere verilen sayfalarda Hız. Ali'nin velâyetinin yazılı olduğunu, iman ve ihlâsın ancak bu surette tamamlanacağını; diğer bütün çoğunluğu ise Ali taraftarlığının Hız. Peygamber devrinde, onun vasıtasıyla ve teşvikleriyle ortaya çıkıp gelişme kaydettiğini iddia etmişlerdir. Bunun sonucunda da halifelik kurumunu nübüvvetin bir devamı niteliğinde göstermiş ve imâmet olgusunu Hız. Peygamber'in hayatta olduğu döneme dayandırarak meşrûlaştırmak istemişlerdir.

Güvenilir kaynaklar incelendiğinde Hız. Peygamber'den önce yahut sağlığında ortaya çıkması şöyle dursun, Şîiliğin, Hız. Ali'nin hilâfeti döneminde dahi kâmil manada bir fırka olma özelliğinden uzak olduğu açıkça görülür. Şîa'nın, bahsi geçen deliller neticesinde oluştuğunu savunmuş oldukları durum, Hız. Ali'nin ilmi, takvası, cesareti, Hız. Peygamber'e olan akrabalığı, küçüklüğünden beri onun himayesinde oluşu, sevgili kızının eşi olmasından bahis açılınca bu durumun bir taraf tutmaktan çok Müslümanlar tarafından benimsenmiş olan bir sevgi, bağlılık olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Siyasî anlamda Şîlik, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra belirginleşmiştir. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra, Hz. Ali döneminde meydana gelen Cemel ve Siffin savaşları Şîliğin yavaş yavaş belirginleşmesine sebebiyet vermiştir. Hatta bir fikir etrafında firkalaşmadan söz edebileceğimiz en erken tarih Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonradır. Bu fırkanın ilk temayüllerini Muhtar es-Sekafi'nin başlatmış olduğu ayaklanmada görmekteyiz. Bu hareketlenme ile Müslüman dünyasında siyasî bir uyanış olmuştur.

Siyasî nedenlere bağlı olarak da teşekkül eden Şîlik, süreç içerisinde savunduğu farklı inanç ve düşünceleriyle itikâdî olarak da farklılaşmaya başlamıştır. İmâmet doktrinini esas alarak oluşan bu fırka, on ikinci imam olarak kabul ettikleri imamın gaybı sonrasında kendi içinde dahi farklı düşünceler benimseyen kollara ayrılmıştır. Daha sonra ana bünyeden ayrılan kolların bazıları gelişerek çeşitli bölgelerde fikirlerini yaymıştır.

Şîlik, dönem içerisinde her ne kadar kendi içerisinde çeşitli kollara ayrılıp dönüşümler yaşamış olsada imâmet daima dinin temelini oluşturan bir asıl olarak kabul etmiştir. Şîlik içerisinde ortaya çıkan en büyük kollar mutedil Şîler olarak adlandırılan firkalardır. Mutedil Şîa'nın günümüze ulaşan üç büyük fırkası Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye'dir. Aşırı firkalar ise Gulât şeklinde adlandırılmıştır. Gulât firkalar Hz. Ali'ye ulûhiyyet nispet etme, tenâsüh, imâmet, ricat, bedâ, takiyye, teşbih, kıyameti ve âhireti inkâr gibi belli başlı konularda aşırı düşüncelere sahip firkalardır.

Zeydiyye fırkası, Hz. Ali'nin torunu olan Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn'e nisbet edildiğinden bu şekilde adlandırılmıştır. Sünnilere yakınlığıyla bilinen Zeydiyye fırkası, imâmetin nakil ile devredilemeyeceği, bunun için bazı şartların mevcut olması gerektiğini dile getirerek diğer firkalardan ayrılmıştır. Günümüzde Yemen civarında taraftarları bulunan Zeydiyye, itikâdî konularda Mu'tezile mezhebine, fıkıh konusunda ise Hanefî mezhebine yakınlığıyla bilinmektedir. Bu fırka, halifeliğin Hz. Ali'nin ve soyundan gelenlerin hakkı olduğuna inanmakla birlikte, efdal varken mefdulün imâmetini kabul ettiği için Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini de kabul etmiştir.

İsmâiliyye fırkası, imâmeti Ca'fer es-Sâdık'a kadar İmâmiyye gibi kabul etmiş ve ondan sonra imamın, Ca'fer es-Sâdık'ın büyük oğlu İsmail'in hakkı olduğunu iddia etmiştir. İsmâiliyye fırkası içinden bazı kollar, imamlara insanın sınırlı olan

yeteneklerini aşip onlara olağanüstü haller yüklemiş, hatta içlerinden bazıları onlara ulûhiyet atfetmiştir. Bu nedenle İsmâiliyye'nin gulâtta yani aşırı düşünceler barındıran fırkalardan biri olarak anılmasına neden olmuştur.

Şîliğin kolları arasında büyük çoğunluğu temsil eden ana fırka on iki imam kabul eden İmâmiyye olmuştur. Mezheb'in siyasî ve imâmet görüşüne on iki imam doktrini şekil verdiğiinden İsnâşeriyye; akaid ve fıkıh ilminde Ca'fer es-Sâdık'ın görüşlerini temel aldıklarından dolayı Ca'feriyye şeklinde de isimlendirilmiştir.

Bu fırka, Hz. Peygamber'den sonra imâmet kurumunun başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i beyt'in soyundan gelenlerin hakkı olduğunu iddia etmiş ve bunların da sayılarını on iki olarak sınırlandırmasıyla tanınmıştır. İmâmet olgusunun, insanların tercihine bırakılmayacak kadar önemli bir husus olduğunu iddia ederek nübüvvet kurumuna yaklaştırmaya çalışmışlardır. Mezheb mensupları, imamların da peygamberler gibi nas ve tayin ile belirlendiklerine inanmaktadırlar. Onlar için, imamlar da tıpkı peygamberler gibi Allah'ın hükümlerini uygulama, insanları doğru yola iletme, kötü yollardan uzaklaştırmakla görevlidirler.

İmâmet düşüncesi ve bu imamların da Hz. Ali soyundan devam eden on iki imamlarla sınırlandırılması bu fırkanın temelini oluşturan bir doktrin halini almıştır. Bu on iki imam sırasıyla: 1) Hz. Ali, 2) Hz. Hasan, 3) Hz. Hüseyin, 4) Ali Zeynelâbidîn b. el Huseyn, 5) Muhammed el-Bâkır, 6) Ca'fer es-Sâdık, 7) Mûsâ el- Kâzım, 8) Ali er-Rızâ, 9) Muhammed et-Takî, 10) Ali en- Nakî, 11) Hasan el-Askerî, 12) Muhammed el-Mehdî şeklindedir.

Son imamın küçük yaşta gaybete girdiğini, kıyamet kopmadan tekrar dünyaya adaleti ve düzeni sağlamak için geleceğine inançla bir kurtarıcı, beraberinde ricat inancı beklentisi içerisinde olmuşlardır. Açıklayamadıkları durumlarda da bedâ anlayışına sığınmışlardır.

Şîî olmayan fırkalarda da mehdî inancının bulunması, bu anlayışın inanç temelli olmadığını, sadece örflerden kaynaklanan alışkanlıklardan ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Bazı âlimler tarafından da mehdî inancının, Yahudilik ve Hıristiyanlık dininden etkilenecek ortaya çıkmış olduğu iddiası da görmezden gelinebilecek bir düşünce değildir. Dinler veya mezhepler arasında gerçekleşen bu tür etkileşimlerin olması kaçınılmazdır ancak İslamiyet'in akaidi gereği Mehdîlik gibi bir inanca ihtiyaç

duyulmadığı göz ardı edilmemelidir. Üstelik kurtarıcı olarak beklenen mehdîye yüklenen özellikler ve atfedilen insanüstü mertebeyi kabullenmek mümkün değildir. Yaşanılan toplumsal zorluklar, inancından ötürü karşı karşıya kalınan baskılar ve çeşitli sıkıntılarında dolayı Allah'tan başka bir kurtarıcının beklenmesi ve Allah'ın göndermiş olduğu Peygamber'inde üstünde bir misyon yüklemek İslam'a uygun olmayan bir hal içerisinde olmaktadır.

İmâmiyye'ye göre imamlarda bulunması gereken özelliğin "ismet ve ilim" olduğu görüşündedir. Peygamberlere ait olan mucize özelliğinin imamlarda da bulunmasını şart koşmuş, buna bağlı olarak da imamlarına ait çok sayıda mucizenin varlığından söz etmişlerdir. Kusursuz bir ismet sıfatına sahip olduklarını söyledikleri imamların her dönemde varlıklarını kabul etmişlerdir. İmâmiyye'ye göre imamlar da peygamberler gibi geniş bir ilimle donatılmışlardır.

İmâmiyye'ye göre Allah'ın insanlığı imamsız bırakması asla düşünülemez. Onlara göre, gaybet dönemi de dâhil yeryüzü hiçbir zaman imamsız bırakılmamıştır. İmâmet öğretisi çerçevesinde fırkaya özgü teoriler geliştiren ve bunları itikâdî esaslar üzerine bina ederek, kendi fıkıh doktrinini de geliştirerek siyasî, itikâdî ve fikhî açılımları bulunan bir fırka halini alan İmâmiyye, Allah'a, peygamberliğine iman, namaz, oruç, zekât, hac gibi konularda müslümanların çoğunluğu ile aynı görüşte olmuştur.

Neticede, İmâmiyye için, Peygamber'in vasisi olarak ilan edilmeleriyle hata ve günahlardan uzak olan (masum) ve özel bir bilgi ile desteklendiği iddia edilen imamlara/imâmete inanmak, tam anlamıyla iman etmekle eş değerdir. İmâmet genelde Şîlik özelde İmâmiyye için belirlemiş oldukları bütün inanç esaslarından önce gelmektedir. Diğer bütün inanç esasları imâmet merkezli oluşmuştur. Özel bilgi ile desteklenip, dinin kendileriyle kemale ereceğine ve dinin esası olarak görülen imâmet inancı, İsnâaşeriyye'nin temelini oluşturan görüşlerinin merkezine oturtulmuştur. İmâmet prensibini oluşturan; "İmamlar'ın nas ve tayinle belirlenmiş olduğuna ve on iki imamın varlığına olan inanç" İmâmiyye/İsnâaşeriyye'nin temel düşünce sistemini oluşturmuştur demek yerinde olacaktır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Şîa'nın iddia etmiş olduğu imâmet inancını, muhaliflerine kabul ettirmeleri mümkün görünmemektedir. Bu nedenle geçmişte olduğu gibi gelecekte de bu konu üzerinde çok fazla tartışmanın vuku bulacağı

açıktır. Ehl-i sünnet'in Şiâ'yı ehl-i bid'at kabul etmesi bu tarz düşüncelerine katılmasa da onların inanış tarzını İslâm kültürünün bir zenginliği olarak kabul etmesi, bir arada yaşama kültürüne ciddi katkı sağlamaktadır.

Şiâ doktrinine ilmi açıdan eleştirilerin yapılması yerinde olmakla birlikte farklılıkları ötekileştirerek ya da yok sayarak değil, farklılıklarla birlikte yaşama kültürünü geliştirmek ve İslâm kardeşliği etrafında bir birlik oluşturmak mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulbaha. *Bazı Sorulara Cevaplar*. çev. Mecit İnan. İstanbul: Baha Basım, 1996.
- Abdülcebbar, Kadı. *Şerhu'l Usuli'l Hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Acar, Ali. "Sosyolojik Açıdan Bahâlik". *Sosyoloji Konferansları Dergisi* 21 (1986).
- Adeni, Süleyman. *el-Bâkuratu's-Süleymaniyye Fî Keşfi Esrâri Diyanetu'n-Nusayriyye (Nusayrîlik Sırlarının Keşfinde Süleyman'ın Katkısı)*. Beyrut: Yedinci Fasıl, 1876.
- Adıgüzel, Abdulcabbar. "Şîlik'te İnanç Esasları". *Rihle Dergisi*.
- Ahmed b. Muhammed b. Halid, el-Berkî. *Kitabu'l-Mehasin*. Tahran, 1950.
- Aksoy, Nesrin. *Şîî Sünni Takrib Çalışmaları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Albayrak, Ali. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Albayrak, Ali. "Dini Gruplar Bağlamında Caferilik". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008).
- Amerreci, Ahmed Şevki İbrahim. *el-Hayatü's-Siyasiyyeve'l-Fikriyyeli'z-Zeydiyyefi'l-Meşriki'l-İslâmî*. Kahire: MektebuMedbuli, 2000.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (2) (Hulefa'ıRaşidin Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (3) (Emeviler dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi, (4) (Abbasiler Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Arslan, Hulûsi. *İslam Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi (Şerif el-Murtaza Örneği)*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Arjomand, Said Amir. "İmamiyye Şîasında İmamet Krizi Ve Gaybet Kurumu". çev. Ali Avcu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2010).

- Atalan, Mehmet. “Şif Kaynaklarda Muhammed B. Hasan El-Mehdi'nin Tarihi Ve Menkabevi Kişiliği”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 95-112.
- Ateş, Süleyman. “İmamiyye Şiasının Tefsir Anlayışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/ (1972).
- Ayetullah el- Hâc- Seyyid İbrahim, en- Necefi. “Ana Hatlarıyla İmamiyye Akidesi”. çev. Murat Serdar. *Bilimname Dergisi* 2/8 (2005).
- Ayhan, Bayram. “Hilafetin Nass ile Tayini Meselesi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 50 (2018), 79-103.
- Aytepe, Mahsum. “İmametın Vucubiyeti Tartışmaları: Kadı Abdulcebbar- Şerif Murtaza”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 102-118.
- Ayyâşî, Ebü'n-Nasr Muhammed b. Mesud. *Tefsirü'l-Ayyâşî*. çev. Haşım ResuliMuhallati. Beyrut: Müessesetu'l-A'lemili'l-Matbuat, 1. Basım, 1991.
- Azimli, Mehmet. *Halifelik Tarihine Giriş: Başlangıçtan IX. Asra Kadar*. Meram/Konya: Çizgi Kitabevi, 3. baskı.
- Azimli, Mehmet. *Halifelik tarihine giriş: başlangıçtan IX. asra kadar*. Meram/Konya: Çizgi Kitabevi, 3. baskı.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-4 Hz. Ali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. basım.
- Bağdadi, Ebû Mansur el-. *Mezhepler Arasındaki Farklar (El Fark Beyne'lFırak)*. çev. Huneyf el-Muhaciri. Erişim 01 Ocak 2022. http://archive.org/details/Mezhepler_ArasindakiFarklarBagdadiDiyametVakfi
- Bozan, Metin. “Ali er-Rıza'nın Veliahtlığı Meselesi (İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesine Teorik-Pratik Açidan Eleştirel Bir Yaklaşım)”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/19 (2004).
- Bozan, Metin. *İmâmiyye Şîa'sının İmamet Tasavvuru (4. ve 5. Asırlar)*. Ankara: Avrasya Yayınları, 2007.
- Bozan, Metin. *İmamiyyeŞiasinin Oluşumu: Masum Oniki İmam İnancininOrtaya Çıkışı*, 2018.

- Bozan, Metin. “Şifî İmamet Nazariyesi Tartışmaları Bağlamında Ahmed El-Katib’e Bir Reddiye: Nezir Haseni’ ninDifa ‘un Ani’t-Teşeyyu’ Adlı Eseri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2010).
- Bozgeyik, Burhan. *Onikiİmam ve Alevilik*. İstanbul: Cihan, 2009.
- Bozgeyik, Burhan. *Oniki İmam ve Alevilik*. İstanbul: Türdav, 1999.
- Bozkurt, Nedim. “Hucr b. Adîyy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Bulut, Halil İbrahim. “İlk Dönem İmami Kaynaklarda Gaybet Anlayışı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004).
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB yayınları, 2016.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mucize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Bulut, Halil İbrahim. “Şeyh Müfid ve İmamiyye Ekolünde Gaybet İnancının Aklileşmesi”. *Cumhuriyet Üniv.İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005).
- Bulut, Halil İbrahim. “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik”. *Ortadoğu Yıllığı*. https://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/oy2012_579_614.pdf
- Bulut, Halil İbrahim - Gül, Özkan. “İmamiyyeŞîa’sındaİlmu’l İmam İnancı”. *Marife Dergisi* 1/5 (2005).
- Bulut, Mehmet. “Masumiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları, ts.
- Corbin, Henry. “Şifilikte Velayet Kavramı”. çev. Sabri Hizmetli. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1983).
- Cürcani, Ali B. MuhammedSeyid Şerif. *Kitabu'tTa'rifat*. çev. Abdül Mümi-İ-Hafni. Kahire, 1998.
- Çağatay, Neşet - Çubukcu, İbrahim Agah. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Basımevi, 1985.

- Çağrııcı, Mustafa. “Emir bi’l-Ma’Rûf Nehiy ani’l-Münker”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-bil-maruf-nehiyanil-munker>
- Çağrııcı, Mustafa. “Fitne - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 01 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fitne>
- Çayıroğlu, Yüksel. “Ehl-i Sünnet ile Şîa Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2013).
- Çulhacıoğlu, Abdulkadir. *Şîa ve İmamet*. İstanbul: Kevser Yayınları, 2012.
- Dadan, Ali. “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adi Hareketi ve Toplumsal Etkileri”. *İstem Dergisi* 5 (2005).
- Daftary, Farhad. *Şîî İslam Tarihi*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Dalkıran, Sayın. *Osmanlı Devleti’nde Ehl-i Sünnet’in Şîî Akidesine Tenkidleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2000.
- Dalkıran, Sayın - Ahmet Feyzi Çorûmî. *Ahmet Feyzi Çorûmî’nin El-Feyz’ür-Rabbânî’si ışığında, Osmanlı Devleti’nde Ehl-i Sünnet’in Şîî Akidesine Tenkidleri*. Eminönü, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin. “Alevilikte Tevellâ ve Teberrâ Kavramları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 93 (2020).
- Demir, Ahmet İshak. “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmamet”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005).
- Demir, Ahmet İshak. “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmâmet”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005).
- Demir, Ahmet İshak. “İbnü’l-Mutahhar el-Hillî’ye Göre İmamet”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2015).
- Demir, Ahmet İshak. “İsna’ Aşeriyye’de İmamın Otoritesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003).
- Demircan, Adnan. “İslâm Kültüründe On İki Rakamı”. *İstem Dergisi* 2/4 (2004).

- Demircioğlu, Aytekin. "İbn Haldun'un Mukaddime'si Bağlamında Őililik ve Alevilik". *Türk Kùltürü ve Hacı Bektaş Veli AraŐtma Dergisi* 69 (2014).
- Doğan, İsa. "Zeydiyye Mezhebi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi* 3 (1989).
- Doğan, İsa. *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Samsun, 1996.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "Müt'a - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muta>
- Ebù Zehra, Muhammed. *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*. çev. Abdùlkadir Şener vd. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2017.
- el-Beini, Hasan Emin. *Cebelü'l-ArabSafahâtüminTârîhi'l-Muvahhidîned-Duruz*. Beyrut, 1985.
- el-Cùheni, Mani Hammad. *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler Dinler, Mezhepler, Cemaatler İdeolojikler Edebi, Felsefi ve Siyasi Akımlar*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.
- el-EŞ'arî, Ebù'l-Hasan. *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn: İlk Dönem İslâm mezhepleri*. çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı.
- el-Kâtip, Ahmed. *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasî Ayrılık Sünnilik-Őililik İslam Birliği*. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.
- el-Kâtip, Ahmed. *Şia'da Siyasal Düşüncenin GeliŐimi*. çev. Mehmet Yolcu. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005.
- el-Kummi, Ebù Cafer Muhammed b. Ali İbn Babaveyh. *Risalet'ul-İ'tikadat'il- İmamiyye*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Yayınları, 1978.
- el-Kummi, Sa`dibn `Abd Allah - Onat, Hasan. *Süfirikalar = Kitabu'l-Makalatve'l Firak / Firaku'Ő-Şia*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- el-Menâi, AıŐe Yusuf. *Usùlü'l-Akide Beyne'l-Mu'tezile ve'Ő-Şiati'l-İmamiyye*. Doha: Daru's-Sekâfe, 1996.

- Er, Piri. “Sözlü Gelenekten Derlemelerle Hatay Alevileri (Nusarîler) ve İnanç Esasları”.
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi.
- Erdemci, Cemaleddin - Fadıl Ayğan (ed.). *Uluslararası İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlik Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Erdemci, Cemaleddin - Fadıl Ayğan (ed.). *Uluslararası İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlik Sempozyumu bildirileri Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (21-23 Eylül 2014)*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- eş-Şehristani, Muḥammad b. Abdülkerim. *El-Milel ve’n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “‘Açılış Konuşmaları’, Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şî-Sünnî ilişkileri Sempozyumu.”. Çorum, 2014.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Ali - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali>
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Bâbîlik ve Bahâîlik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. baskı.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri Tarihi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Hilâl - Hüseyin Lâmekânî*. ed. Azmi Özcan - Tayyar Altıkulaç. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Ethem Ruhi Fığlalı, “Hüseyin - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Ocak 2022).
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “İsnâaşeriyye - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isnaaseriyye>
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Sebeiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c:1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Şîliğin Doğuşu ve Gelişmesi”. *Tebliğler ve Müzakereler*. İstanbul: İslami İlimler Vakfı, 1993.

- Fığlalı, Ethem Ruhi - Şimşek, Ramazan. "Bahailik ve el-Kitabu'l-Akdes (Türkçe Çeviri)". *e-makalat-Mezhep Araştırmaları* 3/2 (2010). <http://www.emakalat.com/tr/pub/issue/5491/74509>
- Fığlalı, Ruhi Ethem. *İmamiyeŐıası: (Caferiyya mezhebi): Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.
- Fırûzâbâdî, MuğammadibnYa'qûb vd. *El-Okyânûsul-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsul- Muhît Tercümesi*. çev. Ahmet Asım. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı.
- Gazali. *İhya-u Ulumi'd-Din*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973.
- Gıta, El Kaşif ül- - Hüseyin, Muhammed. *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1966.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları", 18.
- Gökalp, Ziya. "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri". *Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları Dergisi* 7/2 (2007).
- Gökalp, Ziya. "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri". *Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları Dergisi* 7/2 (2007).
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Hazret-i Ali Nehc'ül-Belaga*. Topkapı/İstanbul: Derin Yayınları, ts.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Gümüş, Sabahattin. *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen ÂyetlerinAhbârî Ve Usûlî Yorumu*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, Doktora Tezi, 2020.
- Gümüşoğlu, Hasan. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- Gümüşoğlu, Hasan. *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*. Sirkeci, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1. baskı.

- Güneş, Hüseyin. “Muhtar Es-Sekafi Harekâtı Karşısında Muhammed b. Hanefiyye'nin Yeri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 75 (2015).
- Hakyemez, Cemil. *Gaybet İnanıcı ve Şiilikteki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006. https://www.academia.edu/12559442/Gaybet_%C4%B0nanc%C4%B1_ve_%C5%9Eiilikteki_Yeri
- Hakyemez, Cemil. *İmamiye Siyasi ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Hakyemez, Cemil. “İtikadi Mezheplerin Görüşlerini Hadislerle Temellendirme Gayretleri”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2004).
- Hakyemez, Cemil. “On İkinci İmam'ın Gaybeti Fikrinin Ortaya Çıkışı”. *Marife Dini Araştırma Dergisi* 8/3 (2008).
- Hakyemez, Cemil. *Şîa'da Gaybet İnanıcı ve Gaib On İkinci İmam*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hakyemez, Cemil. “Şîî Takiyye İnanıcının Teşekkülü”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2004).
- Humeyni, Ruhullah. *Velayet-i Fakih İslam Devleti*. çev. Hüseyin Hatemi. Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınları Müessesesi, 1970.
- Ilgaroğlu, Muhammet Caner - Yaqoob, LuayHatem. “Farabi ve Hocazade'nin Görüşleri Bağlamında Mead Meselesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/4 (2009).
- Işık, Harun. “Tevellâ ve Teberrâ'nın Nizârî İsmâilî Yorumu: Nasîrüddin Tûsî Örneği”. *Bilimname Dergisi* 2 (2019).
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut.
- İlhan, Avni. “Bedâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 290-291. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1922.
- İlhan, Avni. “Gaybet - TDV İslâm Ansiklopedisi”. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaybet--sia>
- İlhan, Avni. “Şîîlik ve Ana Prensipleri”. *Erdem İnsan Toplum Bilimleri Dergisi* 8/23 (1996).

- İsfehâni, Ragıp. *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredat*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Kahveci, Niyazi. "Şîa-Mutezile Gaybet Tartışması". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/2 (ts.), 153-166.
- Kant, Immanuel. *Ethica: Etik Üzerine dersler*. İstanbul: Pencere, 2003.
- Karagöz, İsmail vd. (ed.). *Dinî kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. baskı.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karaman, Hayrettin. "Şîa'da Fıkıh Usulü ve Şer'i Deliller". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, ts.
- Kaymal, Cansu. "Şîa'da İmamet Meselesi ve Egemenlik". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (Haziran 2017).
- Keleş, Hakan. "Keysâniyye'nin Teşekkülü ve İlk Şîilik". *Akif* 51/1 (30 Haziran 2021), 96-115.
- Keser, İnan. *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrîleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Keskin, Halife. *Kendi Kaynakları Işığında Şîa İnanç Esasları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Keskin, Mehmet. *Caferi ilmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. baskı.
- Keskin, Yakup. "İmami Kaynaklarda Muhammed el-Mehdî Üzerindeki Tartışmalar". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2008).
- Kobayashi, R. M. "DrugTherapy of TardiveDyskinesia". *The New EnglandJournal of Medicine* 296/5 (03 Şubat 1977), 257-260. <https://doi.org/10.1056/NEJM197702032960506>
- Kohlberg, Etan. "İmamiyyeŞîası Geleneğinde Rafizi" Terimi". çev. İbrahim Bulut. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2004).

- Kohlberg, Etan. “İmamiyyede’denİsnaaşeriyye’ye”. çev. Cemil Hakyemez. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/3 (2005).
- Kohlberg, Etan. “İsnaaşeriyye Terimin ilk Kullanışları”. çev. İbrahim Bulut. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2004).
- Korkmaz, Sıddık. *Şîa’nın Oluşumu Hz. Ali’nin Vasiliği Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Korkmaz, Sıddık. *Şîa’nın Oluşumu: Hz. Ali’nin Vasiliği Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Koyuncu, Mevlüt. “Aleviliğin Menşei Olan Şîa’nın Ortaya Çıkışını Etkileyen Tarihsel Olaylar”. *Sosyal Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1 (2015).
- Köprülü, Fuad. *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Kurnaz, Yasin. “Muhtar Es-Sekafi Harekâtına Destek Veren Unsurlar, Mütefekkir”. *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/12 (2019).
- Kurnaz, Yasin. “Muhtâr es-Sekafî Hareketindeki Gâî Davranışlar ve Muhtâr es-Sekafî’nin Bu Davranışlar Karşısındaki Tutumu”. *İstem Dergisi* 36 (2020).
- Kutlu, Sönmez. “İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu”. *İslâmiyât* 4/4 (2001).
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. ed. Necdet Subaşı vd. İstanbul: DEM, Değerler Eğitimi Merkezi, 3. basım, 2013.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2016.
- Makarim, Sami N. *Druze Faith*. CaravanBooks, 1974.
- Makarrem, Sami Nasip - Druzes, Faith. *Sami Nasip Makarrem, Faith Druzes (CaravanBooks, 1974), 25; Hasan Emin El-Beîni, Cebelü’l-Arab Safahâtümin Târîhi’l-Muvahhidîned-Duruz (Beyrut, 1985), 65-66, ts.*
- Marufi, Mehmet. *Makaleler*. İstanbul: Kazancı Matbaacılık, 2000.

- Maviş, Nezir. “İmamet Doktrininin Şîa-İmamiyye'nin Nübüvvet İncasına Etkisi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 6/33 (2009).
- Meddah, Şadi. *Maktel-i Hüseyin*. çev. Erdoğan Erbay - Selahattin Tozlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Mescid-i Camii, Muhammed. *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*. İstanbul: İnsan yayınları, 2003.
- Meşkür, M. Cevad. *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Muhsin, Abdulhamid. *İslama Yönelen Yıkıcı Hareketler: Babilik ve Bahâiliğin İyüzü*. çev. M. Saim Yeprem - Hasan Güleç. İstanbul: DİB yayınları, 1975.
- Murtazâ, Şerif. *eş-Şâfiî'l-İmâme*. çev. Abduzzehrâ el-Huseynî el-Hatîb. Tahran, 1986.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-Vasît*, 2. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Müceddidî, Abdullah Farukî el. *Ehl-i Beyt ve On İki İmamlar*. Ankara: Farukiye Vakfı Yayınları, 2. baskı.
- Mühlfellner, G. vd. “[Daily profile of bloodlipidsunderstandardizeddiet withandwithoutnicotinicacid]”. *Verhandlungen Der Deutschen Gesellschaft FurInnere Medizin* 82 Pt 1/ (1976), 810-812.
- Nacar Yiğit, Yeliz. *Yaşayan Gulat-ı Şîa Mezhepleri ve Temel İnançları*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Niyazov, Ahmet. *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Onat, Hasan. “Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu”. *İslami İlimler Araştırma Vakfı*, 37.
- Onat, Hasan. “Şîî İmamet Nazariyesi”. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 32/ (1992).
- Onat, Hasan. “Şîiliğin Doğuş Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (1997), 80-81.

- Onat, Hasan - Kutlu, Sönmez. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Oral, Osman. *İslam Mezhepleri Tarihi ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Tiydem Yayınları, 2014.
- Oruç, Haydar. “İmamet İnancı ve Şîa Fırkalarındaki Farklı Yorumları”.
- Oruç, Haydar. “Şîilikte Mehdî İnancı”.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2011.
- Öz, Mustafa. “Ca‘fer es-Sâdık - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-es-sadik>
- Öz, Mustafa. “Keysaniyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 01 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/keysaniyye>
- Öz, Mustafa. “Mûsâ el-Kâzım - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/musa-el-kazim>
- Öz, Mustafa. “Şîa - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 31 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia>
- Öz, Mustafa. “Takıyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. “Teberrî - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teberri>
- Öz, Mustafa. “Vasî - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 31 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasi--sia>
- Öz, Şaban. *İslam Tarihi Metodolojisi*. İstanbul: İzYayincılık, 2010.
- Öz, Şaban. “Hilâfette Nass Teorisi”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 67-121.
- Öz, Şaban. “Kırtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi –İbnSa’d Özelinde-, Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 3 (Haziran 2009).

- Öz, Şaban. “Şîa'nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2010).
- Özarslan, Selim. “Şîa'nın Dini Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2005), 41-60.
- Salihoğlu, İ. Salih. *Allah'ın Kılıcı Evliyaların Piri Yiğitlerin Şahı Siyer-i Ali*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 212M.S.
- Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi”. Konya, 2008.
- Schimmel, Anne Marie. *Sayıların Gizemi*. çev. Mustafa Köpüşoğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000.
- Sertel, Engin. *Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayrîler*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2005.
- Shahrastānī, Muḥammadibn' Abd al-Karīm vd. *El-Milel ve'n-nihal: dinler, mezhepler ve felsefî sistemler tarihi: (Metin - çeviri)*. Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı.
- Sinanoğlu, Abdulhamid. *Nusayrîlerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*. Konya: Esra Yayınları, 1998.
- Sofuoğlu, Cemal. “Şîi İmamiyyenin Hadis Anlayışı”. *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*. İstanbul, ts.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Emevî İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adîyy Hareketi”. *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004).
- Söylemez, Mehmet Mahfuz vd. *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Kitabevi, İcinci babım., 2004.
- Şenzeybek, Aytekin. “On İki İmam Dönemi Bazı İmamet Prensipleri”. *Marife Dini Araştırma Dergisi* 19/2 (2019).
- Şerif Murtaza. *ez-Zehîra fî İlmi'l-Kelâm*. thk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî. Beyrut: Müessetü't-Tarihu'l-Arabî, 2012.

- Şevki Efendi. *Bahâî Dininin I. Yüz Yılı*. çev. Suna Bozkır. İstanbul: Bahâî Eserleri Basım Dağıtım, 1995.
- Şeyh Müfîd, Muhammed b. Nu'manî el-Ukberî. *On İki İmam'ın Hayatı*. çev. Davud Duman. İstanbul: İmam Rıza Dergahı Yayınları, 2. Baskı., 2021.
- Şeyh Müfîd, Muhammed b. Nu'manî el-Ukberî. *en-Nüketü'l-İ'tikâdiyye*. thk. Rıza el-Muhtârî. Tahran: Matbaatu'l-Mihr, 2000.
- Şeyh Müfîd, Muhammed b. Nu'manî el-Ukberî. *Evâilü'l-Makâlât*. thk. Şeyh İbrahim el-Ensârî. Tahran, 2000.
- Şirazi, Ayetullah Nasır Mekarim. *Nasır MekarimŞirazi, İnançlarımız*. çev. İsmail Bendiderya. Kevser Yayınları, 2. Basım, 1997.
- Tabatabai, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Allame. *el-Mizan Fi Tefsiril-Kur'an*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kevser Yayınları, 2001.
- Tabatabai, S. Mecit. *Gaybet Dönemi Tarihi*. çev. Yakup Kumak. İstanbul: Mustafa Yayınları, 2014.
- Teymur, Sümeyra. *Bahâilikte İnanç ve İbadet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Toprak, Süleyman. "Münker ve Nekir". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Ocak 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munker-ve-nekir>
- Tordzhian, I. Kh. "[Effect of antibioticaction on the submicroscopic structure of Salmonella. The action of monomycin on S. typhi]". *Antibiotiki* 21/9 (Eylül 1976), 775-779.
- Uyar, Mazlum. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Üçer, Cenksu - Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Ülkü, Hayati. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Çelik Yayınları, 2015.
- Üzüm, İlyas. "Rec'at". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.

- Üzüm, İlyas. “Türkiye’de Alevî/Nusayrî Önderlerinin Eserlerinde İnanç Konularına Yaklaşım”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 4 (2000).
- Varıcı, Adem. “İslam Tarihinde Bir Dönüm Noktası-Ğadir-i Hum Olayı ve Hz. Ali’nin Velayeti Konusunda Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *İslam Medeniyeti Dergisi* 6/46 (2020).
- Watt, W Montgomery. “Erken Dönem İmâmet Doktrinine Dair Mülâhazalar”. çev. Halil İbrahim Bulut, 10.
- Ya’kûb bin Abdüllatîf. *İslâm Mezhepleri ve Kelâmı*. çev. Halil İbrahim Bulut vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Nübüvvet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2007.
- Yıldız, Musa. “Silsile-i Sâdât-ı Kirâm: 4. Cafer Es-Sâdık (rha)”. *YeniDünya Dergisi* 321 (2020). <https://yenidunyadergisi.com/blog/silsile-i-sadat-i-kiram-4-cafer-es-sadik-rha>
- Yüksel, Emrullah. “İmamiyye Şîa’sında İnanç Esasları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi* 11 (1993).
- Zahir, İhsan İlahî. *Şîa’nın Kur’an İmamet ve Takiyye Anlayışı*. çev. Sabri Hizmetli - Hasan Onat. Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1973.
- Zencâni, Amid. “Şîa ve Ehl-i Sünnet’te İçtihad”. İstanbul, ts.